

Ujedinjene nacije u Bosni i Hercegovini

Procjena socioekonomskog uticaja krize uzrokovane pandemijom COVID-19 u Bosni i Hercegovini

17. septembar 2020.

Neslužbeni prijevod

SADRŽAJ

Sažetak	3
Uvod	7
Pandemija COVID-19 i zdravlje	7
Analitika: Uticaj pandemije COVID-19 i rizici	7
Mjere institucija vlasti i njihova djelotvornost	8
Ključni zaključci i identificirani nedostaci	9
Preporuke.....	9
Makroekonomski odgovor i multilateralna saradnja	10
Analitika: Uticaj pandemije COVID-19 i rizici	10
Mjere institucija vlasti i njihova djelotvornost	15
Ključni zaključci i identificirani nedostaci	17
Preporuke.....	18
Ekonomske mjere i oporavak: Zaštita radnih mjesta, malih i srednjih preduzeća i radnika u neformalnom sektoru	19
Analitika: Uticaj pandemije COVID-19 i rizici	19
Mjere institucija vlasti i njihova djelotvornost	24
Tržište rada.....	24
Porezi i finansije.....	25
Ključni zaključci i identificirani nedostaci	26
Preporuke.....	27
Zaštita ljudi i osnovne usluge: niko ne smije biti izostavljen	28
Analitika: Uticaj pandemije COVID-19 i rizici	28
Obrazovanje	29
Zdravlje (koje nije povezano s pandemijom bolesti COVID-19)	32
Siromaštvo i socijalna zaštita.....	34
Mjere institucija vlasti i njihova djelotvornost	36
Obrazovanje	36
Zdravlje (koje nije povezano s pandemijom COVID-19)	37
Siromaštvo i socijalna zaštita.....	37
Ključni zaključci i identificirani izazovi	37
Preporuke.....	40
Društvena kohezija i otpornost zajednica	42
Analitika: Učinak pandemije COVID-19 i rizici	42
Mjere institucija vlasti i njihova djelotvornost	45
Ključni zaključci i identificirani izazovi	45
Preporuke.....	45
Izvori	47

Sažetak

Nije moguće predvidjeti početak potpunog ekonomskog oporavka od krize izazvane pandemijom COVID-19 u Bosni i Hercegovini (BiH), a ni to kako će taj oporavak izgledati. BiH trenutno prolazi kroz fazu reaktivacije ekonomije. Mjere zaštite sigurnosti i zdravlja građana, kao i nagli porast broja zaraženih zbog novog talasa pandemije, još uvijek usporavaju ekonomsku aktivnost. Kretanje ovim neistraženim područjem zahtijeva balansiranje između kratkoročnih mjera s jedne, te srednjoročnih i dugoročnih mjera i politika s druge strane.

Svrha UN-ove Procjene socioekonomskog uticaja krize uzrokovane pandemijom COVID-19 u BiH je da osigura potrebne informacije koje mogu doprinijeti kreiranju odgovarajućih javnih politika kojim će se odgovoriti na posljedice COVID-19 u narednih 12 do 18 mjeseci. Osim toga, ovaj dokument pruža i preporuke za srednjoročno i dugoročno djelovanje te može poslužiti za mobilizaciju resursa neophodnih za oporavak. Preporuke mogu pomoći institucijama vlasti i drugim akterima da izrade plan oporavka kroz isticanje aspekata uključenosti i održivosti.

UN-ova Procjena socioekonomskog uticaja krize uzrokovane pandemijom COVID-19 u BiH je utemeljena na [Izveštaju generalnog sekretara UN-a o zajedničkoj odgovornosti i globalnoj solidarnosti](#) i [globalnom operativnom okviru UN-a](#) koji obuhvata pet stubova: zdravlje na prvom mjestu, makroekonomski odgovor, ekonomski odgovor i oporavak, zaštita ljudi te društvena kohezija i otpornost zajednica. Zasnovana je na procjenama i analizama uticaja pandemije COVID-19 koje su provele agencije UN-a, donatori i međunarodne finansijske institucije te na analizama i politikama institucija vlasti u BiH.

UN-ova Procjena socioekonomskog uticaja krize uzrokovane pandemijom COVID-19 u BiH je **zajednička i integrirana UN-ova analiza u kontekstu BiH**, koja ukazuje na efekte te nudi preporuke. Sveobuhvatno uporište za ove preporuke su Ciljevi održivog razvoja do 2030. godine i centralno obećanje da „*niko neće biti izostavljen*“. U tom kontekstu je ključna uloga UN-a u pružanju podrške za bolji, zeleniji i pravičniji oporavak te očuvanje do sada postignutog napretka kad je riječ o ostvarivanju Ciljeva održivog razvoja, s posebnim naglaskom na najranjivije kategorije stanovništva. Kratkoročni socioekonomski uticaj pandemije u BiH je vrlo izražen. Svaka osoba je pogođena, nijedan sektor na pandemiju nije imun, dok pandemija i njene posljedice istovremeno doprinose većim nejednakostima u društvu, dovodeći u opasnost desetljeća društvenog i ekonomskog napretka, posebno za najranjivije kategorije. Stoga je od velike važnosti zadržati Ciljeve održivog razvoja u samom središtu planova i mjera koje će se poduzimati u odgovoru i oporavku od krize.

UN-ovu Procjenu socioekonomskog uticaja krize uzrokovane pandemijom COVID-19 u BiH je pripremio Razvojni program UN-a (UNDP), u svojstvu tehničkog koordinatora za socio-ekonomski oporavak i kopredsjedavajućeg UN-ove radne grupe za socioekonomska pitanja koju predvodi rezidentna koordinatorka UN-a, te u saradnji s ostalim agencijama UN-a koje predvode ili sudjeluju u podršci kad je riječ o pet stubova. Stoga je procjena rezultat ekspertize i iskustva UN-a u BiH.

Kratkoročno, borba protiv pandemije u dijelu koji se odnosi na javno zdravlje (prvi stub u okviru odgovora na COVID-19), zaštitu radnih mjesta (treći stub) i socijalnu zaštitu (četvrti stub) zahtijeva od institucija u BiH više nego što je bilo moguće predvidjeti u proljeće 2020. godine. Trenutačni odgovor na krizu i politike se moraju uklapati u srednjoročni održivi makroekonomski okvir (drugi stub). A kako bi bio odgovor na krizu bio održiv, potrebni su opsežni napor u pravcu restrukturiranja u srednjoročnom do dugoročnom periodu u svjetlu posljedica pandemije.

Preporuke su grupirane prema tri vremenske perspektive: (1) *kratkoročne mjere* koje je potrebno odmah provesti, uz očekivani neposredni učinak; (2) *kratkoročne do srednjoročne* mjere koje je potrebno odmah osmisliti i provesti što je prije moguće, dok se očekuje da će njihov učinak na potencijal rasta početi od 2021. godine; i (3) *srednjoročne do dugoročne* politike i mjere čija priprema i provedba zahtijevaju duže vrijeme. Treća grupa politika i mjera nije od presudne važnosti za neposredan odgovor na krizu, ali će biti važna za održivi oporavak nakon što nestanu zdravstveni rizici

pandemije. Ove mjere i politike su uključene u ovaj dokument kako se ne bi desilo da se pod isprikom krize zanemare jer bi to bilo prepreka ekonomskom razvoju u narednim godinama.

U pet tabela u daljnjem tekstu je dat sažet pregled stanja i preporuka.

Stub 1: Pandemija COVID-19 i zdravlje	
Pregled stanja	Preporuke
<p>Z1.1 Provedene javnozdravstvene i socijalne mjere su bile odgovarajuće, ali su njihovu djelotvornost djelomično umanjile nedovoljne vještine upravljanja, koordinacije i komunikacije o rizicima.</p> <p>Z1.2 Potrebno je bolje razumijevanje porasta broja zaraženih u ljetnom periodu kako bi se povećala djelotvornost javnozdravstvenih i socijalnih mjera.</p>	<p>Kratkoročan odgovor</p> <p>P1.1 Analizirati faktore koji su uzrokovali porast broja zaraženih u ljetnom periodu, unaprijediti upravljanje, koordinaciju i komunikaciju u kriznoj situaciji kako bi se utjecalo na ponašanje ljudi.</p>
<p>Z1.3 Sistemu upravljanja slučajevima zaraza nedostaju odgovarajući kapaciteti za djelotvorno testiranje, praćenje i liječenje.</p>	<p>Kratkoročan odgovor</p> <p>P1.2 Unaprijediti sistem dvotračnog nadzora i uspostaviti timove za brzi odgovor koji će istražiti slučajeve.</p> <p>P1.3 Osigurati obuku iz upravljanja slučajevima zaraze i usluge skrininga/trijaže na nivou prve tačke kontakta/primarne zdravstvene zaštite i u standardizaciji upućivanja/kliničkih puteva za pacijente na svim nivoima zdravstvene zaštite.</p> <p>P1.4 Provesti i ažurirati protokole za bolničko liječenje, optimizirati bolničke kapacitete u svjetlu potražnje i unaprijediti/koordinirati upravljanje lancem snabdijevanja. Provesti plan komunikacije.</p>
<p>Z1.4 Balansiranje života i zaštite zdravlja bez mjera strogog zatvaranja je važno posebno za socioekonomski ugrožene kategorije stanovnika koje se suočavaju s teškoćama u pronalasku posla, zadržavanju radnog mjesta i pristupu kvalitetnim uslugama zdravstvene zaštite i drugim socijalnim uslugama, čak i u vremena bez krize.</p>	<p>Kratkoročan odgovor</p> <p>P1.5 Dati prioritet osnovnim zdravstvenim uslugama koje zahtijevaju kontinuirano pružanje i pozabaviti se rješavanjem potrebama ranjivih skupina stanovništva. Izraditi planove vakcinacije ako pouzdane vakcine budu na raspolaganju.</p>
Stub 2: Makroekonomski odgovor i multilateralna saradnja	
Pregled stanja	Preporuke
<p>Z2.1 Očekuje se da će nakon projiciranog gubitka BDP-a od 5% (2020) uslijediti oporavak u 2021.</p>	<p>Kratkoročan odgovor</p> <p>P2.1 Izraditi, ažurirati i usvojiti srednjoročni program ekonomskog oporavka od krize izazvane pandemijom COVID-19 na osnovu potrebe za dužim fiskalnim stimulansom, uz podršku međunarodnih finansijskih institucija, EU i drugih donatora. Koordinirati te aktivnosti s preporukama u okviru stuba 3.</p>
<p>Z2.2 Valutni odbor je osigurao stabilnost domaće valute i finansijski sektor se čini stabilnim.</p>	<p>Kratkoročan odgovor</p> <p>P2.2 Osigurati neovisnost aranžmana valutnog odbora. Osigurati neovisnu prudencijalnu superviziju, a pritom uvesti privremene mjere rasterećenja duga za poslovne subjekte i fizičke osobe.</p>
<p>Z2.3 Prilagođeni budžetski planovi su omogućili privremene mjere za očuvanje radnih mjesta u formalnom sektoru (subvencioniranje plaća), ali su ostale mjere socijalne zaštite ostale nepromijenjene, dok su javna ulaganja smanjena.</p>	<p>Kratkoročan do srednjoročan</p> <p>P2.3 U skladu s Ciljevima održivog razvoja, izvršiti pregled javne potrošnje u prioritetnim oblastima radi procjene efikasnosti, djelotvornosti, pravičnosti i adekvatnosti u potrošnji. Promijeniti sastav javne potrošnje i povećati obim i efikasnost javnih ulaganja. Reforma javnih preduzeća treba biti osnovni dio programa oporavka. Koordinirati aktivnosti s preporukama u okviru stuba 3.</p>
<p>Z2.4 Opasnost od poremećaja u lancima snabdijevanja je umjerena, međutim, industrija BiH se kretala silaznom putanjom čak i prije pandemije. Pad potražnje sa EU i drugih izvoznih tržišta predstavlja ključni rizik.</p>	<p>Srednjoročan do dugoročan</p> <p>P2.4 Usmjeriti javna ulaganja na novu održivu infrastrukturu i zelenu energiju, čime je moguće doprinijeti promoviranju industrijskog restrukturiranja i digitalizaciji. Koordinirati aktivnosti s preporukama u okviru stuba 3.</p>
<p>Z2.5 Dinamika recesije je takva da je danas negativan šok potražnje jači od šoka ponude. Promjena obrasca potrošnje se može i dalje nastaviti ukoliko institucije vlasti u BiH ne budu direktno upravljale i očekivanjima i agregatnom potražnjom.</p>	<p>Kratkoročan do srednjoročan</p> <p>P2.5 Stvoriti fiskalni prostor za očuvanje povećanih socijalnih transfera i drugih izdataka u određenom vremenskom periodu. Čim prođe neposredna opasnost od COVID-19, mjere aktivne politike tržišta rada će morati imati veći udio u povećanim rashodima kako bi se omogućilo restrukturiranje. Koristiti fiskalni prostor do maksimuma koji je moguć prema procjeni dugoročne održivosti u saradnji s međunarodnim finansijskim institucijama. Koordinirati aktivnosti s preporukama u okviru stuba 3 i 4.</p>

Stub 3: Ekonomski odgovor i oporavak – zaštita radnih mjesta, malih i srednjih preduzeća i radnika u neformalnom sektoru

Pregled stanja	Preporuke
Z3.1 Najviše pogođeni sektori, mjereno prema padu zaposlenosti, su sektor usluga smještaja, prehrane, trgovine, transporta i skladištenja robe te kreativne industrije. Najranjivija su mikro i mala preduzeća, uz rodno specifične ranjivosti. Provedene ankete ukazuju da bi do 40% korporativnih ulaganja moglo biti odgođeno. Izvozni sektor BiH se suočava s visokim rizicima s obzirom na smanjeni broj ugovora o kupoprodaji proizvoda i potražnje EU i država članica sporazuma CEFTA.	<p>Kratkoročan odgovor</p> <p>P3.1 Subvencionirati dio plaća u sklopu mjera skraćivanja radnog vremena, sve do oporavka (najvjerovatnije u 2021).</p> <p>Kratkoročan do srednjoročan</p> <p>P3.2 Na osnovu Zajedničkih socioekonomskih reformi za period 2019-2022 (Reformska agenda 2), bez odlaganja ažurirati, izraditi i provesti sveobuhvatni <i>plan razvoja za radna mjesta, industriju i konkurentnost</i> – katalizator za održiv oporavak nakon pandemije COVID-19 na osnovu strukturnih promjena, pri čemu reforma državnih preduzeća treba biti osnovni element. Koordinirati aktivnosti s preporukama u okviru stuba 2 i osigurati koordinaciju entitetskih politika.</p> <p>P3.3 Usvojiti dugoročne strategije industrijskog razvoja i osigurati koordinaciju širom zemlje, obuhvativši ključne oblasti energetike, industrije 4.0 i digitalizacije kako bi se pružila osnova za provedbu finansijskih instrumenata, posebno za mikro, mala i srednja preduzeća.</p> <p>P3.4. Osigurati da mikro i mala preduzeća u vlasništvu žena dobivaju adekvatnu tehničku i finansijsku podršku kako bi povećala svoju otpornost na buduće negativne ekonomske šokove.</p>
Z3.2 Garantne sheme koje su provedene nisu adekvatne u pogledu apsorpcije gubitaka. Ne postoje sheme za poticaj ulaganja u kapital.	<p>Kratkoročan do srednjoročan</p> <p>P3.5 Unaprijediti garantne sheme u saradnji s međunarodnim finansijskim institucijama i provesti sheme ulaganja u kapital za mala i srednja preduzeća u okviru Programa za Zapadni Balkan, uzevši u obzir važnost takvih programa za žene poduzetnice.</p>
Z3.3 Recesija uzrokovana pandemijom COVID-19 produbljuje fragmentiranost tržišta rada, što se odražava u vrlo niskim stopama aktivnosti i zapošljavanja, posebno u ženskoj populaciji. Nezaposlenost mladih je vrlo visoka, što potiče emigraciju. Udio neformalnog zapošljavanja je vrlo visok (prema procjenama, oko 20% od ukupnog broja zaposlenih) i recesija uzrokovana pandemijom COVID-19 bi mogla posebno pogoditi nezaštićene radnike u neformalnom sektoru.	<p>Kratkoročan do srednjoročan</p> <p>P3.6 Provesti dubinsku analizu efekata recesije uzrokovane pandemijom COVID-19 na tržište rada, uključujući i rodnu i starosnu dimenziju. Provesti plan prilagođavanja tržišta rada na osnovu kombinacije subvencioniranja troškova rada, reforme sheme isplate naknada za vrijeme nezaposlenosti i srednjoročnih do dugoročnih mjera aktivne politike tržišta rada.</p> <p>P3.7 Potrebno je uvesti posebne mjere za ranjive kategorije radnika. Razviti plan za smanjenje i pretvorbu neformalnog u formalni sektor putem subvencioniranja rada, reforme načina ostvarivanja prava na naknade za vrijeme nezaposlenosti i nižih poreznih opterećenja kao stimulaciju. Koordinirati aktivnosti s mjerama u okviru stuba 4.</p>
Z3.4 Privatni sektor se suočava s administrativnim preprekama zbog javne uprave u BiH u kojoj nije provedena reforma i koja znatno zaostaje u pogledu digitalizacije u poređenju sa javnom upravom u zemljama sa sličnim stepenom razvoja.	<p>Kratkoročan do srednjoročan</p> <p>P3.8 Obavezati se na skok u srednjoročnom periodu na ljestvici Indeksa lakoće poslovanja, Indeksa globalne konkurentnosti i sličnih globalnih rangiranja zemalja putem reforme administrativnih procesa kroz pojednostavljenje i digitalizaciju.</p>

Stub 4: Zaštita ljudi i osnovnih usluga – niko ne smije biti izostavljen

Pregled stanja	Preporuke
Z4.1 Obrazovanje. Nejednakost u pristupu digitalnim tehnologijama je dodatno istakla zaostanke u obrazovanju. Dodatno su se usložnili već prisutni problemi u obrazovnom sistemu i sistemu stručnog obrazovanja, što dovodi do visoke stope nezaposlenosti među mladima usljed neusklađene ponude i potražnje kad je riječ o stručnim znanjima i vještinama te neefikasnosti kad je riječ o uloženoj i rezultatima u obrazovanju. Temeljni problemi su izraženi i u slabim rezultatima postignutim na PISA testu 2018. godine i u Pregledu Torino procesa ETF-a ¹ , koji pokazuju da BiH značajno zaostaje za zemljama regije.	<p>Kratkoročan odgovor</p> <p>P4.1 Osigurati zajedničke standarde provedbe i resurse za digitalnu obuku (nastavni materijal, hardware, pristup internetu) za škole općeg obrazovanja i škole za stručno obrazovanje i njihove učenike i nadograditi vještine nastavnika i edukatora za e-učenje u okviru programa za sprečavanje nejednakosti u obrazovanju.</p> <p>P4.2 Osigurati i povećati budžete za obrazovanje i stručno obrazovanje i osposobljavanje i voditi računa da su sredstva usmjerena na djecu i mlade iz najranjivih skupina.</p>

¹ Evropska fondacija za stručno osposobljavanje (2019)

	<p>Kratkoročan do srednjoročan</p> <p>P4.3 Modernizirati nastavni program uz unaprijeđenu koordinaciju reforme obrazovanja i eliminirati nejednakosti koje proizlaze iz velikih razlika usljed decentraliziranog finansiranja obrazovanja. Osigurati nastavak učešća BiH u programu PISA. Predvidjeti vještine koje će biti potrebne na tržištu rada i tome prilagoditi programe stručnog obrazovanja i osposobljavanja kako bi se smanjila nepodudarnost između ponude i potražnje za stručnim vještinama.</p> <p>R4.4 Ulagati u pristupačan predškolski odgoj i obrazovanje, što ima indirektan efekat na učešće žena na tržištu rada.</p>
<p>Z4.2 Zdravlje (koje nije povezano s pandemijom COVID-19). Zdravstveni sistem se nalazi pod pritiskom usljed finansijskog šoka, iako je omjer potrošnje za zdravstvo u BiH i BDP-a daleko iznad omjera u uporedivim zemljama. Još uvijek je nepoznat sekundarni pandemijski mortalitet. Prema procjenama, oko 20% stanovništva nije obuhvaćeno javnim zdravstvenim osiguranja. Postoje indikacije da za stanovništvo iz ranjivih kategorija izdvajanje sredstava za troškove zdravstvene zaštite predstavlja vrlo visok udio u njihovim osobnim primanjima. Opterećenost usluga zdravstvene zaštite je djelomično uzrokovana i oboljenjima uzrokovanim zagađenošću zraka zbog termoelektrana i energenata koji se koriste za zagrijavanje u domaćinstvu te tehnološki zastarjelih sistema cestovnog transporta.</p>	<p>Kratkoročan odgovor</p> <p>P4.5 Istražiti sekundarni pandemijski mortalitet zbog mjera zatvaranja, osigurati kontinuirano pružanje zdravstvenih usluga (veza s P1.5) i provesti primarnu prevenciju kao prioritetni program.</p> <p>Kratkoročan do srednjoročan</p> <p>P4.6 Provesti temeljito istraživanje zdravstvenih troškova koji se pokrivaju osobnim sredstvima i iskoristiti rezultate za prilagođavanje socijalne pomoći kako bi se smanjila nejednakost u pristupu zdravstvenoj zaštiti. Proširiti obuhvat zdravstvenog osiguranja.</p> <p>P4.7 Provesti reformu sektora zdravstva na osnovu najbolje međunarodne prakse kako bi se osigurala kratkoročna i dugoročna finansijska održivost, a pritom osigurao sistem univerzalnog pristupa.</p> <p>Srednjoročan do dugoročan</p> <p>P4.8 Voditi računa da je društveni trošak zagađenosti zraka internaliziran u izračunu društvenih troškova i koristi programa za investicije u održive izvore energije i očuvanje okoliša – tkz. „zelene“ investicije (koordinirati sa stubom 3)</p>
<p>Z4.3 Siromaštvo i socijalna zaštita. Ovisno o dubini recesije, broj osoba koje će se naći ispod linije siromaštva će doseći desetine hiljada, što zahtijeva trenutno poduzimanje mjera. Ciljane mjere socijalne zaštite nisu djelotvorne zato što su sredstva usmjerena na kategorije kao što su žene, djeca, mladi i nezaposleni niža od sredstava usmjerenih na kategoriju demobilisanih boraca i isplatu penzija. Administrativni troškovi održavanja sistema su izuzetno visoki u relativnom smislu.</p>	<p>Kratkoročan odgovor</p> <p>P4.9 Provesti reformu sistema ostvarivanja prava na naknadu za vrijeme nezaposlenosti kako bi sistem bio djelotvorniji u toku borbe protiv pandemije i obuhvatio radnike u neformalnom sektoru. Koordinirati s mjerama iz stuba 2 i 3.</p> <p>Kratkoročan do srednjoročan</p> <p>P4.10 Eliminirati preveliko administrativno opterećenje u sistemu socijalne zaštite, osloboditi resurse i preraspodijeliti ih na transfere.</p> <p>P4.11 Povećati efikasnost i djelotvornost ciljanih mjera socijalne zaštite na osnovu imovinskog stanja kroz integriranje baza podataka, unapređenje kontrola i zasnivanje mjera na dokazima.</p>

Stub 5: Društvena kohezija i otpornost zajednica

Pregled stanja	Preporuke
<p>Z5.1 BiH u znatnoj mjeri zaostaje za uporedivim zemljama u borbi protiv korupcije, što ima negativan učinak kako na društvenu koheziju tako i na ekonomski razvoj. Povjerenje u vlast je na niskom stepenu.</p>	<p>Kratkoročan do srednjoročan</p> <p>P5.1 Provesti programe za borbu protiv korupcije, unaprijediti transparentnost javnog sektora. Podržati i olakšati reformu javne uprave na osnovu digitaliziranih usluga. Osigurati da je zapošljavanje u javnom sektoru bazirano na stručnosti (borba protiv nepotizma). Koordinirati sa stubom 2 i 3.</p> <p>P5.2 Promovirati jednake mogućnosti i učešće građana, posebno u pogledu programa oporavka. Jačati društveni dijalog i uzeti u obzir stajališta socijalnih partnera.</p>
<p>Z5.2 Siromašne lokalne zajednice su prepuštene same sebi s obzirom da ne postoji mehanizam fiskalnog izjednačavanja, čak ni u okviru entiteta.</p>	<p>Srednjoročan do dugoročan</p> <p>P5.3 Razmotriti zakonske izmjene da bi se proveli mehanizmi fiskalnog izjednačavanja, gdje je to moguće.</p>

Uvod

Svrha UN-ove Procjene socioekonomskog uticaja krize uzrokovane pandemijom COVID-19 u BiH je pružiti podršku institucijama vlasti u BiH u donošenju kratkoročnih te srednjoročnih do dugoročnih mjera i politika u okviru njihovog odgovora na krizu, a na osnovu dokaza i najbolje prakse u svijetu.

COVID-19 predstavlja globalni izazov bez presedana. Važno je da svaka zemlja brzo reagira, u skladu s najboljom praksom, sa svojim politikama usmjerenim na najranjivije skupine. *Krajnji cilj je minimizirati negativan socioekonomski učinak pandemije i iskoristiti krizu kao katalizator za program oporavka usmjeren na budućnost.*

UN-ova Procjena socioekonomskog uticaja krize uzrokovane pandemijom COVID-19 u BiH prati globalni okvir UN-a s 5 stubova: zdravlje na prvom mjestu, makroekonomski odgovor, ekonomski odgovor i oporavak, zaštita ljudi te društvena kohezija i otpornost zajednica. Svako poglavlje sadrži analitički osvrt a na osnovu studija i podataka agencija UN-a i drugih međunarodnih partnera i donatora (MMF, Svjetska banka, EBRD, OECD, USAID i drugi), kao i domaćih aktera. U svakom poglavlju je dat i pregled mjera koje poduzimaju institucije vlasti u BiH. Mjere su razmotrene u kontekstu najboljih međunarodnih praksi kako bi se identificirali nedostaci te dale preporuke koje mogu pomoći BiH u borbi protiv pandemije i njenih socioekonomskih posljedica.

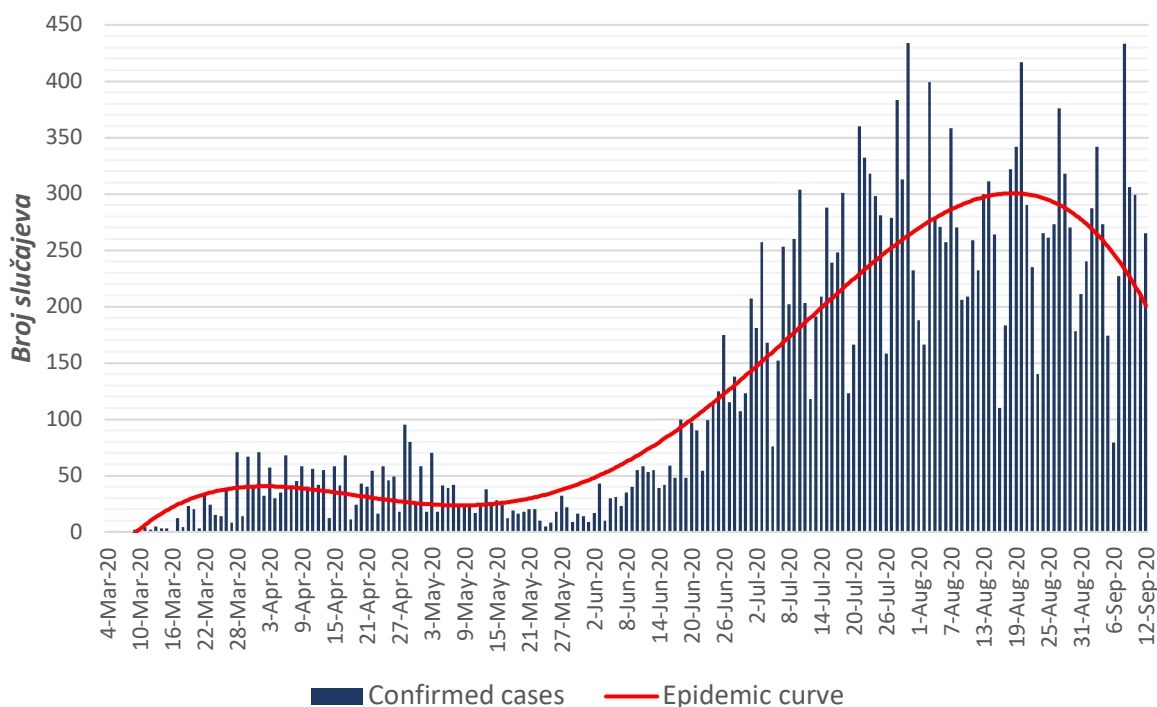
Pandemija COVID-19 i zdravlje

Analitika: Uticaj pandemije COVID-19 i rizici

Sa 23.465 potvrđenih slučajeva na dan 13. septembar 2020. godine, od kojih je 6.689 aktivnih slučajeva, i sa 694 smrtnih ishoda, BiH pripada grupi zemalja Jugoistočne Evrope u kojima je ljeto 2020. bilo obilježeno kontinuiranim širenjem koronavirusa.

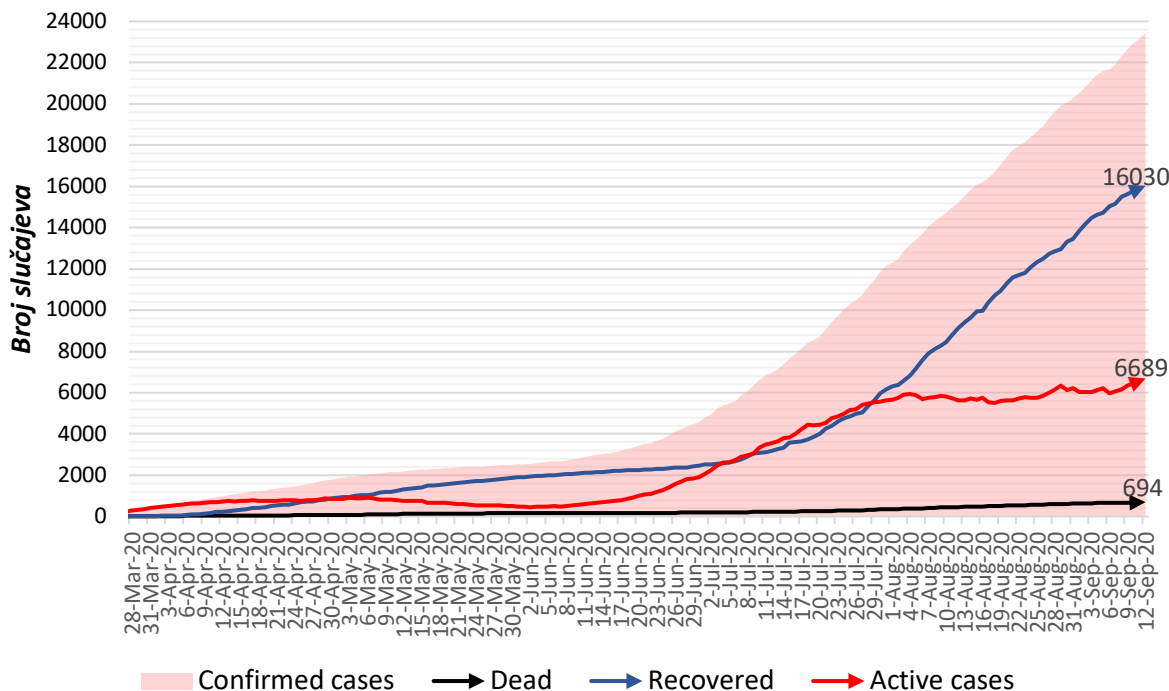
Slika 1. Distribucija pozitivnih slučajeva oboljelih od COVID-19 i linija trenda u BiH, 13. septembar 2020.

(Izvor: Zavod za javno zdravstvo FBiH, Institut za javno zdravstvo RS, Federalno ministarstvo zdravstva, Ministarstvo civilnih poslova BiH)

Slika 2. Pregled epidemiološke situacije COVID-19 u BiH, 13. septembar 2020.

(Izvor: Zavod za javno zdravstvo FBiH, Institut za javno zdravstvo RS, Federalno ministarstvo zdravstva, Ministarstvo civilnih poslova BiH)

U toku aprila i maja 2020. godine su institucije akumulirale znanje o prirodi virusa, uz bolje praćenje i liječenje i blaže posljedice infekcija, što je krajem maja omogućilo normalizaciju u svim sferama života. Međutim, u ljeto 2020. godine je u BiH došlo do porasta dnevnog broja potvrđenih slučajeva (slika 2). Taj trend je sličan trendovima u drugim zemljama Zapadnog Balkana. Situacija je bila vrlo slična u Federaciji Bosne i Hercegovine (FBiH) i Republici Srpskoj (RS). Prema podacima Federalnog ministarstva zdravstva, potvrđeni slučajevi u toku ljeta 2020. godine su bili koncentrirani među radno sposobnim stanovnicima u dobi 20-64 godine. Posebno je bila pogođena starosna grupa od 20-44 godine, u kojoj je smrtni ishod vrlo rijedak. Novi slučajevi zaraze su uglavnom koncentrirani u velikim gradovima. Manje od 15% ukupnog broja slučajeva je potvrđeno u grupama osoba starije životne dobi, starosti od 65 i više godina, u kojoj je smrtni ishod učestaliji.²

Izbijanje zaraze tokom ljeta je onemogućilo dalje opuštanje strogih mjera ograničenja u BiH. Mjere su ostale strože nego što je to bio slučaj u uporedivim zemljama.³ Kontroliranje širenja infekcije i izbjegavanje mjera zatvaranja i ograničenog kretanja su od ogromnog značaja u smislu izbjegavanja daljnjih psiholoških, socijalnih i ekonomskih izazova.

Mjere institucija vlasti i njihova djelotvornost

Sredinom marta 2020. godine su institucije vlasti u BiH odgovorile na pandemiju COVID-19 uvođenjem mjera strogog zatvaranja koje su podrazumijevale reorganiziranje i/ili zatvaranje dijela zdravstvenog sistema. Ne postoji dubinska analiza posljedica odgađanja i prekida pružanja zdravstvenih usluga koje nisu povezane s liječenjem COVID-19. Prve mjere borbe protiv širenja COVID-19 su obuhvatile

² Statistički podaci bazirani na: worldometers.info. Federalno ministarstvo zdravstva, *Informacija o COVID-19 epidemiološkoj situaciji*, juli 2020.

³ Oxford Coronavirus Government Response Tracker (Oksfordski sistem za praćenje odgovora vlada na koronavirus).

otkazivanje javnih okupljanja, zatvaranje obrazovnih ustanova i ustanova kulture, obustavu javnog i domaćeg prijevoza putnika, ograničavanje okupljanja i uvođenje programa za ostanak kod kuće za preduzeća i institucije, uključujući i rad od kuće. U oba entiteta je uveden policijski sat koji je određeno vrijeme ostao na snazi u proljeće ove godine. Izdane su smjernice za privremeno odsustvo s posla, naredbe za izbjegavanje koncentracije radnika kroz organiziranje rada u smjenama i regulirano je privremeno odsustvo s posla.⁴

Oba entiteta, kao i kantoni u FBiH, usvojili su nove budžetske planove za 2020. godinu koji su predviđali veća izdvajanja za borbu protiv COVID-19 i nabavku medicinske opreme. U RS-u je uspostavljen poseban fond za pokriće troškova usluga zdravstvene zaštite. BiH je primila pomoć od više multilateralnih i bilateralnih donatora u vidu medicinske opreme i finansijskih sredstava. Uvedeno je izuzeće od obaveze plaćanja poreza za nabavke medicinske opreme. Aktiviran je brzi (pregovarački) postupak javnih nabavki u slučaju proglašenja vanredne situacije, kao i unaprijeđeni postupak e-nabavke, nakon što je u martu proglašeno stanje nesreće. Ono je ukinuto 21. maja u RS-u i 28. maja u FBiH.

Još uvijek je teško identificirati faktore koji su doveli do naglog porasta broja zaraženih u ljeto 2020. Zbog pojave novih žarišta pandemije, Vlada (FBiH) je ponovo proglasila stanje epidemije 17. jula i ostavila na snazi mjere poput fizičkog distanciranja, nošenja maski, posebnog režima granične kontrole i zabrane velikih javnih okupljanja. Nastavak dinamike širenja zaraze može usložiti epidemiološku situaciju kada počne redovna sezona gripe na jesen ili zimu.

Ključni zaključci i identificirani nedostaci

Detaljna analiza povećanja broja dnevnih slučajeva zaraze od COVID-19 od sredine juna do septembra će biti korisna za naredne korake u borbi protiv pandemije. Institucije vlasti tvrde da je nedostatak discipline u općoj populaciji, prije svega među mladima, glavni razlog zbog kojeg je u toku ljeta ponovo došlo do povećanja zaraze. Međutim, to se može, barem djelomično, pripisati nepostojanju komunikacije o rizicima koja je neophodna da bi se promijenila svakodnevna rutina građana. U Analizi nedostataka i preporukama Svjetske zdravstvene organizacije⁵ se ističe nepostojanje općeg strateškog plana i koordinacije među institucijama u oblasti zdravstva/upravljanja kriznom situacijom, zatim neadekvatne vještine upravljanja krizom, nepotpuna koordinacija između zdravstvenih ustanova u javnom i privatnom sektoru, izazovi koji se odnose na upravljanje slučajevima, kao i opći nedostatak osoblja (epidemiologa, specijalista za zarazne bolesti, mikrobiologa) i adekvatne stručnosti, uključujući i nepostojanje zajedničkih baza podataka i izdavanje jasnih, koordiniranih smjernica za najosnovnije usluge, kao što su usluge primarne zdravstvene zaštite i kontrola državne granice.

Postupanje s kontinuiranim izazovima uzrokovanim pandemijom zahtijeva značajno povećanje kapaciteta zdravstvenog sistema u pogledu testiranja, praćenja kontakata i liječenja (engl. 3 T: *testing, tracing, treatment*). Bržom primjenom najsavremenijih znanja, organizacije i zdravstvenih tehnologija u BiH bi se povećale mogućnosti za blagovremene zdravstvene intervencije u pogledu liječenja drugih bolesti. Izuzetno je važno obuzdati širenje infekcije i rast stope smrtnosti, a pritom zadržati ekonomiju otvorenom. Balansiranje života i zaštite zdravlja bez mjera strogog zatvaranja je važno posebno za socioekonomski ugrožene kategorije stanovnika, kao što su djeca, žene, mladi radnici i radnici u neformalnom sektoru ekonomije. Ove kategorije su najviše pogođene ekonomskim gubicima u slučaju mjera strogog zatvaranja.

Preporuke

- Provesti analizu faktora koji su doveli do porasta broja zaraženih u ljetnom periodu.

---

⁴ Deloitte. (2020): COVID-19 – Pregled mjera za stabilizaciju privrede u BiH.

⁵ WHO (2020): Analiza nedostataka i preporuke za BiH, 24. juli.

- Na osnovu rezultata, ojačati upravljanje i unaprijediti koordinaciju upravljanja kriznom situacijom među institucijama u sektoru zdravstva/institucijama za upravljanje krizom unutar sektora zdravstva i među sektorima, uključujući i Graničnu policiju. Značajno povećati koordinaciju vezano za krizno komuniciranje i unaprijediti vještine kako bi se utjecalo na odgovorno ponašanje opće populacije. Poticati jednaku zastupljenost žena i muškaraca u kriznim štabovima.
- Prikupiti podatke razvrstane po spolu i starosti kako bi se adekvatnije odgovorilo na različite potrebe žena i muškaraca.
- Pružiti podršku entitetskim i kantonalnim zavodima za javno zdravstvo u BiH u jačanju njihovog sistema dvotračnog nadzora i uspostavljanju timova za brzi odgovor u svrhu istraživanja slučajeva oboljelih od COVID-19.
- Pružiti podršku institucijama u sektoru zdravstva u BiH i mrežama laboratorija širom zemlje u koordiniranju pristupa i proširenju kapaciteta koji osiguravaju kvalitet, a koji su potrebni za identifikiranje i testiranje slučajeva oboljelih od COVID-19.
- Osigurati potpunu provedbu mjera prevencije i kontrole zaraze u svim zdravstvenim ustanovama, posebno u pogledu usluga skrininga/trijaže na nivou prve tačke kontakta/primarne zdravstvene zaštite i standardiziranja upućivanja/kliničkih puteva pacijenata kroz sve nivoe zdravstvene zaštite u lokalnim uslovima.
- Pružiti podršku zdravstvenim ustanovama u daljnjem jačanju znanja i vještina u upravljanju slučajevima oboljelih od COVID-19.
- Izraditi, primijeniti i redovno ažurirati institucionalne protokole i procedure liječenja i njege hospitaliziranih pacijenata oboljelih od COVID-19.
- Pripremiti planove za resurse na osnovu kojih će se vršiti preraspodjela medicinskih stručnjaka i materijala među zdravstvenim ustanovama u cilju optimizacije kapaciteta u odnosu na potražnju za uslugama zdravstvene zaštite. Unaprijediti upravljanje lancem snabdijevanja.
- Izraditi liste prioriternih osnovnih zdravstvenih usluga koje zahtijevaju kontinuirano pružanje i pozabaviti se rješavanjem potreba ranjivih skupina stanovništva. O kontinuiranom pružanju usluga obavještavati putem platformi za informiranje zajednica.
- Izraditi, i u slučajevima kada isti postoje, ažurirati planove za vakcinaciju protiv COVID-19 i osigurati adekvatan fiskalni prostor.

Makroekonomski odgovor i multilateralna saradnja

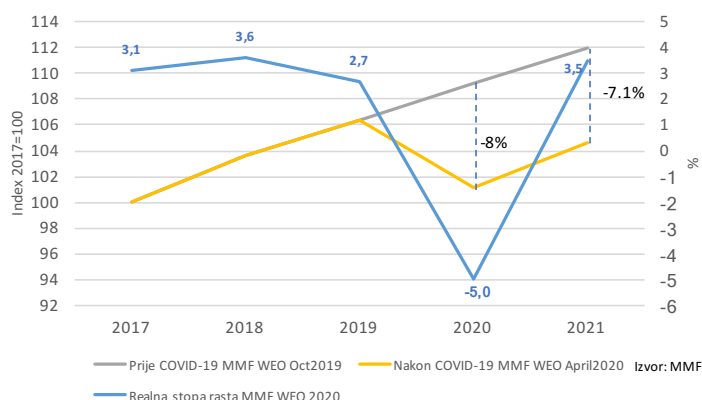
Analitika: Uticaj pandemije COVID-19 i rizici

Privreda BiH je rasla nešto iznad 3% godišnje u periodu 2016-2018, ali je stopa rasta usporena na 2,7% u 2019. Šok izazvan pandemijom COVID-19 prekinuo je rast privrede BiH. MMF očekuje da će se realni BDP smanjiti za 5% u 2020. godini, što podrazumijeva gubitak BDP-a od 8% u poređenju s trendom rasta prije pandemije (slika 3). Nakon očekivanog oporavka po stopi od 3,5% u 2021. godini, očekuje se da će BDP ostati oko 7% niži od trenda prije krize.⁶

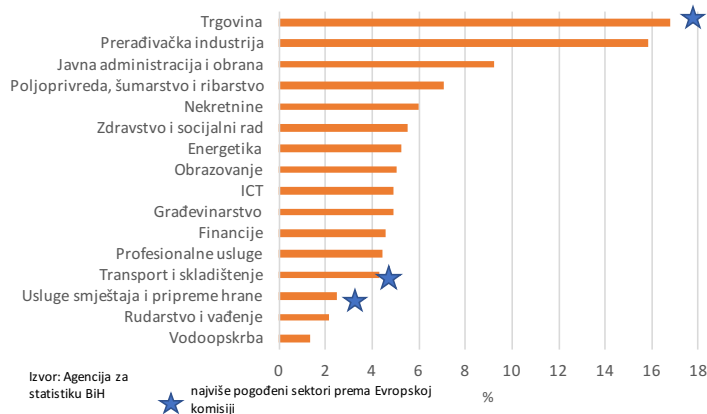
---

⁶ MMF (2020): *BiH Request for Purchase Under Rapid Financing Instrument*, april 2020. EBRD očekuje smanjenje za 4,5% u 2020. i snažan oporavak od 6% u 2021. To podrazumijeva manji gubitak BDP-a u poređenju s prognozom MMF-a (EBRD, 2020): *Regionalne ekonomske perspektive – COVID-19: Od šoka do oporavka (Regional Economic Prospects - COVID-19: From Shock to Recovery*, maj 2020. ažurirana verzija). Svjetska banka je prognozirala niz mogućih smanjenja od -3,2% (u osnovnom scenariju) do -4,2% (u nepovoljnom scenariju) u 2020, uz umjeren oporavak od 3,2% u 2021. (*The Economic and Social Impact of COVID-19: Country Notes*. Western Balkans Regular Economic Report no. 17 Washington, D.C: World Bank Group)

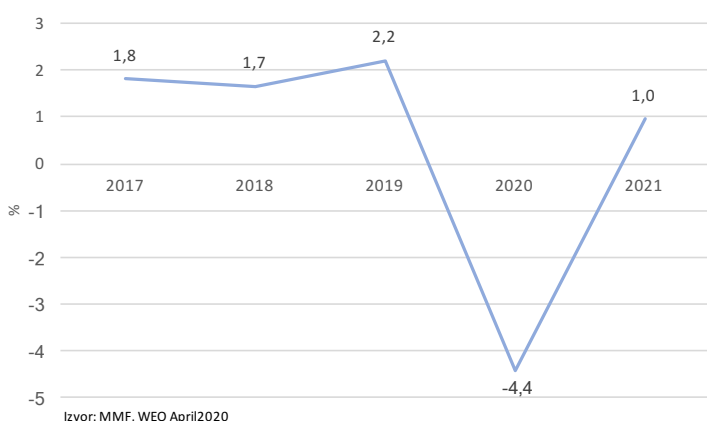
Slika 3. Realni BDP (lijevo) i stopa rasta (desno) prije i nakon COVID-19

Slika 4. Struktura bruto dodane vrijednosti 2018., tekuće cijene

Slika 5. Saldo budžeta opće države u % BDP

Institucije BiH su izjavile da očekuju smanjenje BDP-a za 3% do 5% u 2020. godini, ovisno o scenariju i entitetu. Međutim, ove prognoze mogu biti preoptimistične, imajući u vidu da je negativan šok potražnje u toku ljetnih mjeseci bio jači od očekivanog. Ova činjenica ukazuje na vrlo nisku vjerovatnoću oporavka u obliku slova V. Kretanje ovim neistraženim prostorom zahtijeva pažljivo balansiranje između kratkoročnih mjera s jedne, te srednjoročnih i dugoročnih mjera i politika s druge strane.

Očekivani negativan šok u BiH je manji u poređenju s prosjekom u EU koji iznosi -8,3% i sa susjednom Hrvatskom, u kojoj iznosi -10,8%.⁷ Jedan od razloga je relativno nizak nivo razvoja. BDP po glavi stanovnika po PPP iznosi 32% od prosjeka EU-27. Drugi važan faktor je ekonomska struktura (slika 4). Udio teško pogođenih sektora, kao što su transport i usluge skladištenja, smještaja i prehrane u ekonomiji BiH je relativno nizak, iako značaj trgovine i prerađivačke industrije čini ekonomiju BiH izloženom šoku od pandemije COVID-19. Poređenje s grupom uporedivih zemalja je prikazano u sljedećem poglavlju.

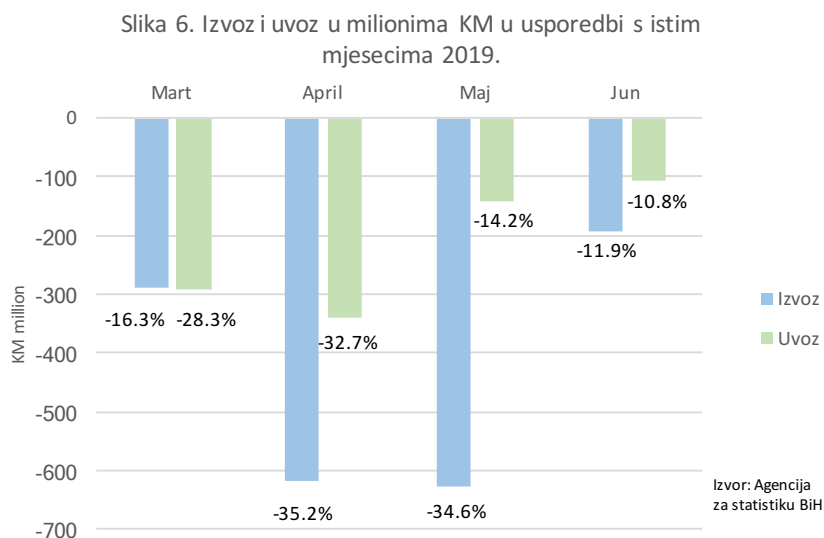
Javni sektor predstavlja posebno veliki udio ekonomije BiH. Iako u strukturnom smislu predstavlja opterećenje, on je ipak određeni amortizer u vrijeme krize. Omjer javnog duga i BDP-a od oko 38% je umjeren, a fiskalnim deficitom je moguće upravljati nakon perioda fiskalnih suficita (slika 5). Fiskalni

kapacitet doprinosi djelotvornoj fiskalnoj ekspanziji ukoliko je ekspanzija dobro ciljana i vremenski određena. Dugoročna fiskalna održivost će se očuvati putem pažljivo osmišljene kombinacije

⁷ Evropska komisija (2020): Ljetna ekonomska prognoza (Summer Economic Forecast).

kratkoročnih mjera u oblasti socijalne zaštite i srednjoročnih do dugoročnih strukturnih mjera kojima bi se povećao potencijalni rast i fiskalni kapacitet kad nestane neposredna prijetnja od pandemije.

MMF je prognozirao povećanje opće javne potrošnje sa 40,8% na 45,2% BDP-a u periodu između 2019. i 2020. godine, pri čemu će omjer javnih prihoda i BDP-a pasti sa 43,1% na 40,8%.⁸ Povećanje javne potrošnje se uglavnom odnosi na subvencioniranje plaća radnika u formalnom sektoru (za detalje vidjeti sljedeće poglavlje). Socijalni transferi će se povećati sa 14,9% BDP-a u 2019. na 18,4% u 2020. godini. Očekuje se povećanje nominalnog iznosa za 17% u periodu od 2019. do 2020. godine, a nakon toga pad od 10% u 2021. godini.⁹ Stoga se zvanične projekcije oslanjaju na optimistične prognoze da će se ekonomska i socijalna situacija znatno popraviti u 2021. godini. Institucije vlasti trebaju osmisliti mjere i za manje optimističan scenarij.

Očekuje se smanjenje troškova plata u državnoj službi za svega 1%. Prema MMF-u, očekuje se da će fiskalna ekspanzija pretvoriti fiskalni suficit od 2,2% u 2019. u deficit od 4,4% BDP-a u 2020, uz brz oporavak i povratak u suficit od 1% BDP-a u 2021. (slika 5). Projicirani fiskalni scenarij u velikoj mjeri ovisi o očekivanom ekonomskom oporavku u 2021. Ako se ova prognoza rasta ostvari, pojavit će se

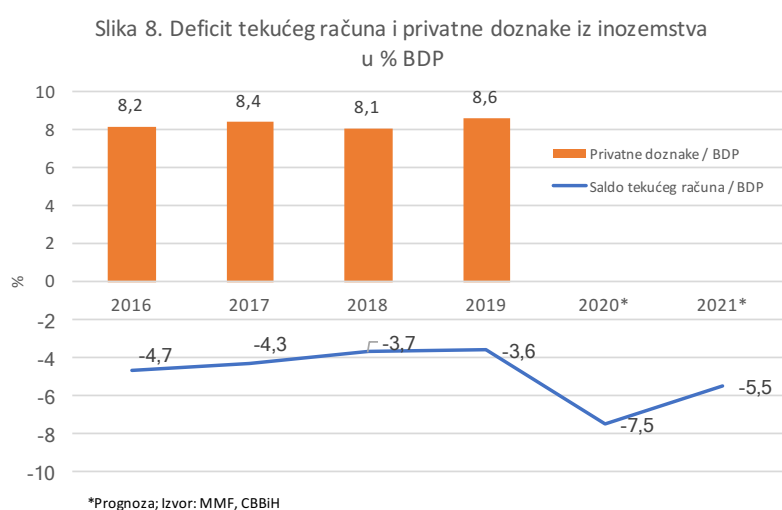
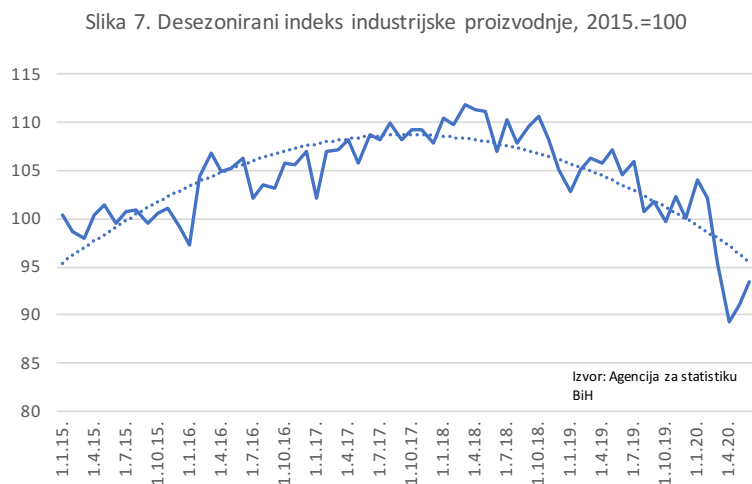
značajna potreba za finansijskim sredstvima od 811 miliona KM isključivo u 2020. godini, koju će pokriti MMF, Svjetska banka i EU kroz svoje programe.¹⁰ Vladama je potreban rezervni plan za manje optimističan scenarij oporavka.

Glavni trgovinski partneri BiH su Njemačka, Italija, Slovenija, Hrvatska, Srbija, Kina i Turska. Izvoz u EU ostvaruje učešće od 73% u ukupnom izvozu BiH i BiH je izložena rizicima vezano za kontrakciju proizvodnje i potražnje na tržištu EU i tržištima u državama članicama sporazuma CEFTA. Prvi šok potražnje za izvozom je prenesen na niži uvoz zbog visokog stepena ovisnosti izvoznih proizvoda o uvoznim repromaterijalima u industriji mineralnih goriva i ulja, hemijskoj industriji, industriji plastike i mašinskoj industriji. BiH bilježi veliki deficit u trgovini robom od 22 do 23% BDP-a koji će se, prema očekivanjima, povećati u 2020. godini usljed krize: strukturalno visok uvoz će se smanjiti više nego izvoz (slika 6), ali ovaj efekat može biti privremenog karaktera. Tada će u prvi plan izbiti temeljna slabost: orijentacija na domaće tržište/nedostatak izvozne orijentacije (s ukupnim omjerom vrijednosti izvoza prema BDP-u od 40%, BiH zaostaje za prosjekom za male i otvorene ekonomije u Evropi).

⁸ IMF (2020): *BiH Request for Purchase Under Rapid Financing Instrument*, April 2020.

⁹ Ibid.

¹⁰ Ibid.

Za sada, čini se da su izvozni i proizvodni sektori u BiH umjereno izloženi rizicima poremećaja u globalnim lancima opskrbe, što znači da je pad proizvodne aktivnosti u odnosu na isti period prošle godine kontroliran; pad je iznosio 15% u maju, 10,6% u junu i 9,2% u julu (slika 7). Međutim, srednjoročni i dugoročniji učinak recesije u EU na potražnju za izvozom iz BiH ostaje ključni rizik. S druge strane, globalni poremećaji i očekivani napor da se premjeste lanci opskrbe/dobavljača u zemlje koje su geografski bliže EU, što će biti podržano programom „EU Next Generation“, mogu biti prilika za industriju BiH, pod uvjetom da BiH ubrza proces evropskih integracija i poveća industrijsku produktivnost i konkurentnost. Iako ova činjenica nema implikacije po borbu protiv neposrednih posljedica pandemije, ona ipak može biti ključna za dugoročni oporavak na osnovu stvaranja nove institucionalne i strukturne osnove integrirane, male i otvorene ekonomije u Evropi.

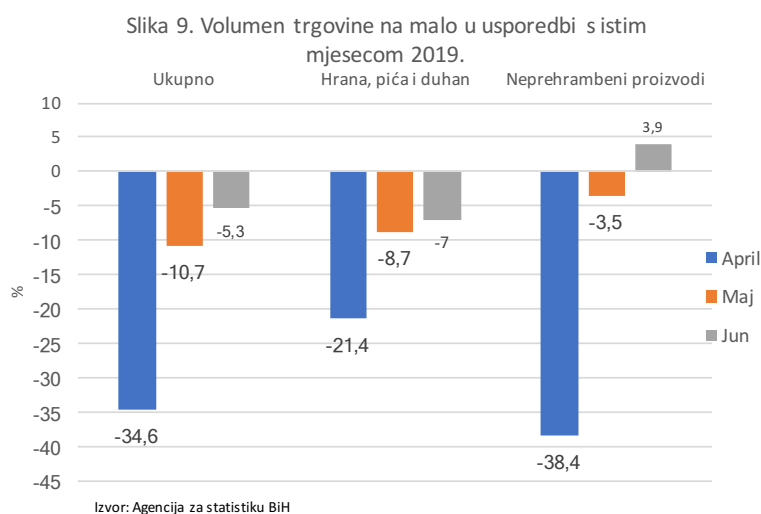
Da bi postigla ovaj cilj, BiH industrija se treba diversificirati, modernizirati, digitalizirati, postati inovacijski intenzivna i energetska efikasna, integrirati se s relevantnim sektorima usluga i pronaći bolju poziciju unutar lanaca snabdijevanja u EU. Slika 7. pokazuje da se *pad industrijske proizvodnje u BiH dogodio prije pandemije* i da je u velikoj mjeri ovaj pad povezan s padom industrijske proizvodnje u Njemačkoj u 2018. i 2019. godini koju je izazvala njemačka auto industrija. Stoga, kriza prouzrokovana pandemijom COVID-19 se treba shvatiti kao prilika za rješavanje dubljih, strukturalnih pitanja. Prema Međunarodnoj organizaciji rada, veliki dio radne snage je zaposlen na poslovima niske produktivnosti u poljoprivrednoj, građevinskoj industriji, u turizmu i maloprodaji, gdje su u prosjeku plaće niže od prosječnih plata za 10%. To je signal da je strukturalna transformacija BiH spora. Uprkos povećanju dodatne vrijednosti po određenim sektorima, kao što su informacione tehnologije, finansije i osiguranje, doprinos ovih sektora otvaranju radnih mjesta je i dalje nizak.

Značajni deficit trgovine robama se djelomično finansira iz suficita u trgovini uslugama, sredstvima transfera iz budžeta i u najvećoj mjeri iz doznaka. Na privatne devizne doznake koje šalje brojna dijaspora i veliki broj građana na radu u inostranstvu u nekoliko proteklih godina otpada oko 8,5% BDP-a (slika 8). Očekuje se da će se deficit tekućeg računa pogoršati zbog znatnog smanjenja doznaka u 2020. godini, a MMF očekuje da će iznositi dvije trećine nivoa u 2019. godini. Nakon što dosegne -7,5%

BDP-a, očekuje se pad deficita tekućeg računa na -5,5% BDP-a u 2021. godini, što je još uvijek ispod nivoa u 2019. godini.¹¹

Doznake također objašnjavaju veliku razliku između BDP-a i raspoloživog dohotka. Ta razlika se očituje u relativno velikom udjelu u izdacima za krajnju potrošnju u BDP-u (75%), koja se djelomično finansira iz privatnih doznaka. Vrlo je teško predvidjeti u kojoj mjeri će doznake biti smanjene u 2020. godini usljed šokova na tržištima rada u Evropi i ograničenja putovanja, s obzirom da dio doznaka ovisi o dolasku u zemlju, kada ljudi sa sobom donose novac u gotovini. Dotok doznaka u prvom kvartalu 2020. godine je bio za 3,8% niži u odnosu na prvi kvartal 2019. godine. Preliminarni podaci iz istraživanja koje je IOM proveo među dijasporom naglašavaju da 18% ispitanika iz dijaspore očekuje smanjenje doznaka koje će slati, dok će 67% slati doznake u istim iznosima.¹²

Podaci o maloprodaji u aprilu i maju (-34,6% odnosno -10,7% u odnosu na isti period prošle godine, slika 9) su pokazali značajan šok potrošnje domaćinstava. Kontrakcija potrošnje je bila rezultat, prije svega, ograničenja kretanja ljudi i zatvaranja značajnog broja maloprodajnih trgovina. Podaci o maloprodaji za juni 2020. godine su donijeli određeno olakšanje, s obzirom da su godišnje promjene u obimu maloprodaje počele sustizati nivoe iz 2019. godine. Međutim, negativan šok potrošnje se snažno osjećao u kupovini hrane, pića i duhanskih proizvoda, koji su uobičajeno otporniji s obzirom da se potrošačke korpe ne mijenjaju u pogledu osnovnih potreba za vrijeme krize. To je indikacija da ekonomske posljedice pandemije COVID-19 možda već sada povećavaju socijalne probleme siromaštva. Prema medijskim izvještajima s podacima Uprave za indirektno oporezivanje BiH (UIO), prihodi od PDV-a su u periodu od januara do jula 2020. bili manji za 9,6% u odnosu na isti period 2019. godine, što potvrđuje značajnu kontrakciju potražnje.

Kretanja cijena također pokazuju da je BiH, poslije inicijalnog šoka ponude, ušla u fazu šoka potražnje. Deflacija indeksa potrošačkih cijena od 2,1% u maju 2020. godine, u odnosu na isti period prethodne godine, je uporediva sa Kiprom i Grčkom i bila je puno veća nego u Srbiji i Hrvatskoj. Šok potražnje nije povezan s tržištima kredita. U aprilu i maju 2020. godine je počela kontrakcija kredita za domaćinstva, ali je stambeno kreditiranje još uvijek imalo

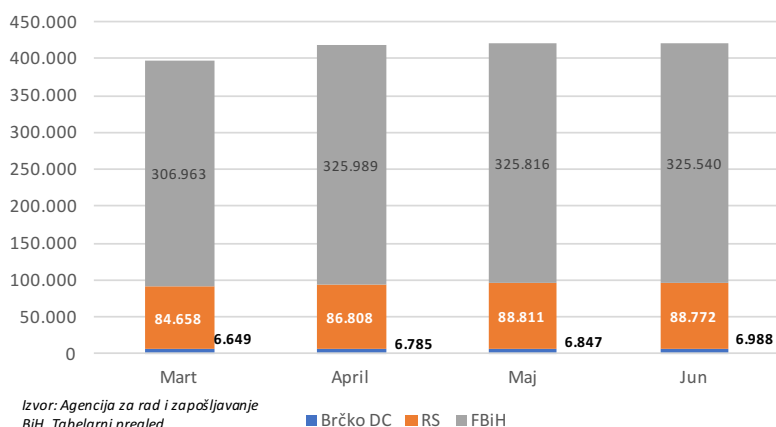
uzlaznu putanju. Kontrakcija drugih kredita za domaćinstava za 1% od kraja marta do kraja maja 2020. godine je premala da bi bila vjerodostojno objašnjenje obima kontrakcije trgovine na malo. Agencije za bankarstvo su koordinirale mjere vezano za privremene moratorije, a banke su provele reprogramiranje i refinansiranje postojećih kredita za klijente pogođene pandemijom COVID-19. Stoga su razlozi za kontrakciju potrošnje u aprilu i maju 2020. godine povezani sa strogim mjerama zatvaranja i sa nesigurnošću, a ne direktno sa šokom na tržištu rada.

Nastavljen je rast plaća u RS-u u toku prve faze krize, s obzirom da je prosječna nominalna plaća u junu 2020. bila veća za 5,3% u odnosu na isti period prošle godine. U FBiH, posljednji raspoloživi podaci za maj ukazuju na lagani pad (-0,3%), koji se može pripisati jačem pritisku na tržištu rada (slika 10). Oko 23.000 novih nezaposlenih se prijavilo u evidenciju zavoda i službi za zapošljavanje od marta do juna,

¹¹ IMF (2020).

¹² Brza procjena uticaja COVID-19 na doznake, investicije i kretanje bh. dijaspore, IOM, juli 2020.

Slika 10. Broj registriranih nezaposlenih osoba od marta do juna 2020.

od čega je većina (80%) u FBiH. Tako je broj registriranih nezaposlenih osoba u BiH povećan sa oko 398.000 u martu na oko 421.000 u junu (+5,8%). Još uvijek je prerano za procjenu utjecaja pandemije COVID-19 na radna mjesta s obzirom da gubitak radnih sati i s tim u vezi gubitak prihoda mogu biti dramatičniji od gubitka radnih mjesta. Iako su provedene neposredne mjere zadržavanja radnih mjesta kojima su u određenoj mjeri zadržani nivoi

zaposlenosti, bez obzira na njihove neposredne efekte, tek će se vidjeti dugoročni učinci u pogledu nezaposlenosti krajem godine kako se budu otkrivali cjeloviti ekonomski efekti pandemije COVID-19 i smanjenja potražnje na izvoznim tržištima. Prema studiji *Međunarodne organizacije rada „Brza analiza učinaka na zaposlenost i javnih politika“*, BiH bi mogla izgubiti oko 121.000 poslova ekvivalentnih punom radnom vremenu (pod pretpostavkom da radna sedmica traje 40 sati).¹³ Prema podacima iz juna 2020. godine, zaposleno je 804.028 osoba, to jeste, 2,7% (22.311) manje nego u junu 2019. godine.

Mjere institucija vlasti i njihova djelotvornost

Fiskalne politike i mjere

U oba entiteta su usvojeni revidirani budžetski planovi kojima je povećana njihova ukupna budžetska potrošnja u 2020. godini i dodani transferi prema jedinicama lokalne samouprave. Ograničenje iznosa novog zaduživanja u kantonima je povećano sa 10% na 15% od redovnih prihoda budžeta i u većini kantona je izvršen rebalans i/ili povećanje budžeta, čime je stvoren fiskalni prostor za odgovor na krizu i mjere oporavka. Preraspodjela budžetskih sredstava je brzo izvršena, što je doprinijelo fiskalnom odgovoru i stvorilo fiskalni prostor za izdatke za subvencije plaća koje su uvedene kao najvažnija mjera očuvanja zaposlenosti. Međutim, restrukturiranje budžeta je imalo i svoju cijenu. Prvo, smanjeni su izdaci za javne investicije. Neto akvizicija nefinansijske imovine će opasti u odnosu na 2019. godinu za 29% po nominalnoj vrijednosti.¹⁴ Očekuje se pad ove budžetske stavke sa 4% BDP-a u 2019. na 3,4% u FBiH i sa 4,6% na 2,2% BDP-a u RS-u.¹⁵ Drugo, smanjeni su određeni socijalni programi. U FBiH su smanjene budžetske stavke za rad i socijalnu politiku, obrazovanje i nauku, kulturu i sport i zaštitu okoliša i turizam, a u RS-u su budžetske stavke smanjene za nauku, tehnologiju i visoko obrazovanje (UN Women, 2020).

Fond za stabilizaciju privrede FBiH je osnovan s ukupnim kapacitetom od 200-250 miliona KM. 150 miliona KM je dodijeljeno za izgradnju cesta povrh postojećeg plana u vrijednosti od 800 miliona KM, s tim da se u svakom slučaju u 2020. godini očekuje smanjenje stvarnih izdataka za javna ulaganja.

¹³ Ovo je bazirano na modelu neposredne procjene (nowcasting) Međunarodne organizacije rada pomoću kojeg se prati pad broja radnih sati usljed upućivanja radnika na čekanje i drugih privremenih smanjenja radnog vremena.

¹⁴ IMF (2020): *BiH Request for Purchase Under Rapid Financing Instrument*, april 2020.

¹⁵ Ibid.

Preostali dio sredstava Fonda za stabilizaciju privrede je dodijeljen intervencijama na tržištu rada, o čemu će detaljnije biti riječi u narednom poglavlju.¹⁶

U oba entiteta je bila ukinuta obaveza plaćanja akontacije poreza na dobit. Nije bilo promjena u obavezi plaćanja PDV-a na državnom nivou, s tim da su produženi rokovi za podnošenje poreznih prijava, kao i rok za plaćanje poreza na dohodak do 30. juna u RS-u, uz mogućnost plaćanja obaveza u ratama do kraja 2020. godine.¹⁷ U sklopu preuzetih obaveza u okviru Zajedničkih socio-ekonomskih reformi (Reformska agenda 2), FBiH se obavezala da će nastaviti provoditi poreznu reformu uvođenjem zbirne stope socijalnih doprinosa od 32,5% i povećati neoporezivi dio dohotka na 800,00 KM, čime će se, prema očekivanjima, znatno smanjiti poresko opterećenje koje je više u FBiH nego u RS-u. To će biti pozitivan doprinos fiskalnoj harmonizaciji u BiH.¹⁸ Vlada RS se obavezala na smanjenje parafiskalnih nameta.¹⁹

Međunarodni aranžmani

BiH je u aprilu s MMF-om zaključila Instrument za brzo finansiranje (*engl. Rapid Financing Instrument*) u vrijednosti od 330 miliona eura.²⁰ Međutim, unutarnji politički sporovi oko raspodjele sredstava su odgodili neposredan učinak aranžmana. Očekuje se početak pregovora o novom stand-by aranžmanu s MMF-om u septembru ili oktobru 2020. godine.²¹ Tim aranžmanom bi se povećao fiskalni prostor i omogućilo usvajanje i provedba strukturnih reformi.

EU je dodijelila bespovratna sredstva u vrijednosti 80,5 miliona eura i u toku su pregovori o zajmu od 250 miliona eura za makrofinansijsku pomoć, u okviru finansijske podrške EU Zapadnom Balkanu u vrijednosti 3,3 milijarde eura. EIB je omogućio protuciklični efekat javnih ulaganja sredstvima u vrijednosti 11,8 miliona eura za finansiranje izgradnje autoputa i kreditne linije za finansijske institucije. U maju 2020. godine je BiH sa Svjetskom bankom zaključila ugovor o zajmu od 33 miliona eura, namijenjen za borbu protiv krize izazvane pandemijom COVID-19.

Finansijske i druge makroekonomske mjere

Bankarski regulatori u oba entiteta su zabranili isplatu bonusa i dividendi u bankama i prilagodili su prudencijalne propise kako bi olakšali restrukturiranje kredita za sve sektore bez predlaganja novog zakona. Mjere su podrazumijevale barem jedno od niže navedenog, bez naknada ili promjena kamatnih stopa: (1) moratorij na otplatu kredita do šest mjeseci bez zaračunavanja zakonske zatezne kamate, (2) grejs period do šest mjeseci, (3) produženje perioda otplate kredita i (4) refinansiranje obaveza.

Odmah na početku pandemije je uvedeno ograničenje cijena i/ili marži za osnovne proizvode (prehrambeni proizvodi i medicinska oprema). Kasnije je ta mjera postepeno ukinuta.

Planovi oporavka u odnosu na kratkoročni odgovor na krizu

Određeni nivoi vlasti su usvojili planove oporavka koji su obuhvatniji od mjera ublažavanja neposrednog učinka pandemije COVID-19. Vlada FBiH je usvojila Program ekonomske stabilizacije i oporavka FBiH za period 2020-2021. sa sljedećim ključnim ciljevima: očuvanje radnih mjesta, fiskalna

---

¹⁶ Program ekonomske stabilizacije i oporavka Federacije Bosne i Hercegovine 2020. - 2021. godina.

¹⁷ [koronavirususrpskoj.com](https://www.koronavirususrpskoj.com)

¹⁸ Trenutno, radnici plaćaju doprinos za penzijsko osiguranje 17%, 12,5% za zdravstveno osiguranje i 1,5% za osiguranje za slučaj nezaposlenosti, ukupno 31% bruto plaće, dok stopa osiguranja u RS iznosi 32,8%. Ali u RS-u se ne plaća osiguranje na teret poslodavca, dok takav doprinos u FBiH iznosi 10,5% bruto plaće, od čega 6% za penzijsko osiguranje, 4% za zdravstveno i 0,5% za slučaj neaposlenosti. Usklađivanje poreznog sistema je zajednički cilj u dokumentu *Zajedničke socio-ekonomske reforme za period 2019.-2022. godina*.

¹⁹ Program ekonomske stabilizacije i oporavka BiH 2020-2022. godina.

²⁰ IMF (2020): *BiH Request for Purchase Under Rapid Financing Instrument*, april 2020.

²¹ Jewell, Andrew (2020): [Razočarani smo odnosom vlasti prema našem novcu](#). Nezavisne.

stabilnost, podrška izvozu, reforma državnih preduzeća, jačanje zdravstvene i socijalne zaštite, unapređenje poslovnog okruženja i povećanje konkurentnosti. Vijeće ministara BiH je formiralo savjetodavnu grupu koja radi na izradi Programa ekonomske stabilizacije za period 2020-2021.

Ključni zaključci i identificirani nedostaci

Kratkoročni fiskalni odgovor fokusiran na mjere sprečavanja neposrednog gubitka radnih mjesta usljed mjera suzbijanja širenja koronavirusa (sheme očuvanja radnih mjesta) je detaljnije prikazan u daljnjem tekstu. Ovim pristupom nisu obuhvaćeni radnici u neformalnom sektoru i druge kategorije zaposlenih. Ovisno o entitetu i konceptu mjera, isključene su određene kategorije preduzeća, dok su neke velike firme koje u prosjeku nude veće plaće i koje djeluju u sektorima niskog kontakta vjerojatno iskoristile podršku.²²

Preraspodjelu budžetskih sredstava su pratili finansijski aranžmani s međunarodnim finansijskim institucijama. Javne investicije, koje predstavljaju instrument sa srednjoročnim protucikličnim potencijalom, nisu dovoljno iskorištene. Ova stavka je smanjena u odnosu na budžetske planove prije krize i nivoe iz 2019. godine (-1 procentnih bodova BDP-a i puno značajnija kontrakcija po nominalnoj vrijednosti). Ovo je potrebno revidirati što je prije moguće, na osnovu kvalitetnih analiza koje su potrebne za definiranje paketa stimulacijskih mjera kako bi se maksimizirali multiplikatori investicija i drugi ciljevi, kao što su otvaranje rodno-balansiranih radnih mjesta i unapređenje uprave u državnim preduzećima.

Srednjoročni protuciklični investicijski odgovor bi se trebao oslanjati na investicije u održivu infrastrukturu, digitalizaciju i zelenu energetska tranziciju kao ključne elemente dugoročnih strukturnih promjena (za detalje vidi sljedeće poglavlje). U suprotnom, BiH rizikuje preslab ili nepravovremen fiskalni odgovor uprkos fiskalnom kapacitetu koji još uvijek postoji i predstavlja jedini instrument makroekonomske stabilizacije. Opcije monetarne politike su ograničene, s obzirom na valutni odbor. U toku krize valutni odbor je dobro djelovao s obzirom da je omogućio monetarnu stabilnost, usidrio inflaciona očekivanja i omogućio povjerenje u sistem. Valutni odbor se mora očuvati kako bi se njegova pozitivna uloga i dalje nastavila.

Svjetska banka je procijenila veličinu inicijalnog direktnog fiskalnog odgovora (bez garancija) u BiH na 2,3% BDP-a. To je slično Albaniji (2,4%) i Kosovu* (2,8%), koji imaju manji fiskalni kapacitet u poređenju s BiH. Istovremeno, inicijalno planirani diskrecioni fiskalni odgovor u BiH je bio jači nego u Crnoj Gori (1% BDP-a) i Sjevernoj Makedoniji (2%) i znatno slabiji nego u Srbiji (6,7% BDP-a) i većini država članica EU.²³ Tek se očekuju sveobuhvatni podaci o fiskalnom izvršenju i dodatnim fiskalnim paketima. Čak i ako finalna analiza pokaže relativno snažnu fiskalnu ekspanziju, čini se da nizak inicijalni nivo javnog duga omogućava jači fiskalni stimulans. Međutim, decentralizirani sistem odlučivanja, nedostatak koordinacije fiskalnih politika između entiteta i vrijeme potrebno za koordinaciju finansiranja sa međunarodnim finansijskim institucijama koče snažniju protucikličnu reakciju. Potrebno je unaprijediti koordinaciju politika vlasti u BiH kako bi se omogućio djelotvorniji odgovor u cijeloj zemlji.

Vlasti u BiH bi trebale odmah izraditi, ažurirati, usvojiti i pravovremeno provesti kredibilan plan oporavka s većim naglaskom na javne investicije, na osnovu srednjoročnih aranžmana za reformu zdravstvenog sistema i javnog sektora općenito, i utrti put za daljnje smanjenje oporezivanja rada u

---

²² Za više detalja o intenzitetu, diferencijaciji i distributivnim učincima shema očuvanja radnih mjesta u BiH, vidi: ILO (2020): *Covid-19 and the World of Work. Rapid Assessment of the Employment Impacts and Policy Responses*. Chapter 5.2.

²³ *The Economic and Social Impact of COVID-19: Western Balkans Outlook, Spring 2020., Table 1*. Western Balkans Regular Economic Report no. 17 Washington, D.C: World Bank Group.

* Referenca na Kosovo je u skladu sa Rezolucijom Vijeća sigurnosti 1244 (1999).

srednjoročnom periodu. Strateški dokumenti, kao što su Program ekonomskih reformi BiH za 2020-2022. (PER) i Zajedničke socio-ekonomske reforme 2019-2022, bi trebale biti revidirane u kontekstu pandemije COVID-19, s obzirom da se ovim dokumentima adresiraju dugoročni izazovi: starenje stanovništva, emigracija, pristupanje EU, reforma zdravstvenog sistema i reforma javne uprave i državnih preduzeća.

Sektor privatnih preduzeća je mali (15% radno sposobnog stanovništva radi u formalnom privatnom sektoru).²⁴ Slabo je kapitaliziran i izložen je snažnim ekonomskim i pandemijskim šokovima. Javni sektor sa sigurnim zaposlenjima je, ustvari, svojevrsni štit za oko trećinu ukupnog broja zaposlenih,²⁵ ali on troši oskudne fiskalne resurse koji bi se mogli iskoristiti za ublažavanje šokova koji pogađaju veći dio društva izvan javnog sektora. Prijetnje znatnog smanjenja prihoda ili gubitka radnih mjesta su stvarne u privatnom i neformalnom sektoru i zabrinutost je prisutna u segmentima stanovništva koji su direktnije izloženi ekonomskim šokovima. Ova asimetrija između javnog (zaštićenog) i privatnog (izloženog) sektora je doprinijela kontrakciji potražnje u toku 2020. godine.

Za rješavanje ovog strukturalnog problema potrebno je restrukturiranje javnog sektora, oslobađanje fiskalnih resursa za obuhvatne programe zapošljavanja i socijalne mjere koje utječu na kompletno društvo, skupa s aktivnim mjerama tržišta rada o kojima će biti riječi u narednom poglavlju.

Preporuke

- Poštivati valutni odbor i osigurati stabilnost finansijskog sektora kroz prudencijalnu superviziju.
- Osloboditi fiskalne resurse za proširenje shema zaštite zapošljavanja i donijeti mjere podrške koje će u većoj mjeri biti sistemske, za ranjive, ugrožene i nezaposlene kategorije stanovništva.
- Zadržati neko vrijeme socijalne transfere na višem nivou, a kada prođe neposredna opasnost od širenja COVID-19, aktivne i djelotvorno usmjerene mjere i politike tržišta rada bi trebale imati veći udio u povećanoj budžetskoj potrošnji kako bi se omogućilo restrukturiranje privrede BiH.
- Izraditi, ažurirati, usvojiti i pravovremeno provesti srednjoročni program ekonomskog oporavka na nivou Vijeća ministara BiH, Vlade FBiH i Vlade RS. Programom se treba uzeti u obzir kriza uzrokovana pandemijom COVID-19 i on treba pružiti osnovu za duži fiskalni stimulan koji će podržati međunarodne finansijske institucije, EU i donatori.
- Unaprijediti raspodjelu budžetskih sredstava tako da fiskalna politika pruži direktnu podršku ekonomskom oporavku u srednjoročnom periodu putem povećanih javnih investicija u održivu infrastrukturu, zelenu energiju i slične projekte.
- Voditi računa da je restrukturiranje javnog sektora, uključujući i državna preduzeća, osnovna komponenta programa.
- Koristiti sredstva iz eksternih izvora finansiranja u stepenu koji odgovara očuvanju fiskalnog kapaciteta i održivosti javnog duga, a za ostale mjere promijeniti sastav javnih rashoda i povećati veličinu i efikasnost javne potrošnje.
- Unaprijediti upravljanje javnim finansijama i nabavkama kako bi se značajno povećala odgovornost, transparentnost i efikasnost kod utroška javnih sredstava. Pružiti podršku poduzimanju rodno osjetljivih pregleda javne potrošnje u prioritetnim područjima, u kontekstu Ciljeva održivog razvoja, radi procjene efikasnosti, djelotvornosti, pravičnosti i adekvatnosti potrošnje.

---

²⁴ Zajedničke socio-ekonomske reforme 2019-2022.

²⁵ Ibid.

Ekonomске mjere i oporavak: Zaštita radnih mjesta, malih i srednjih preduzeća i radnika u neformalnom sektoru

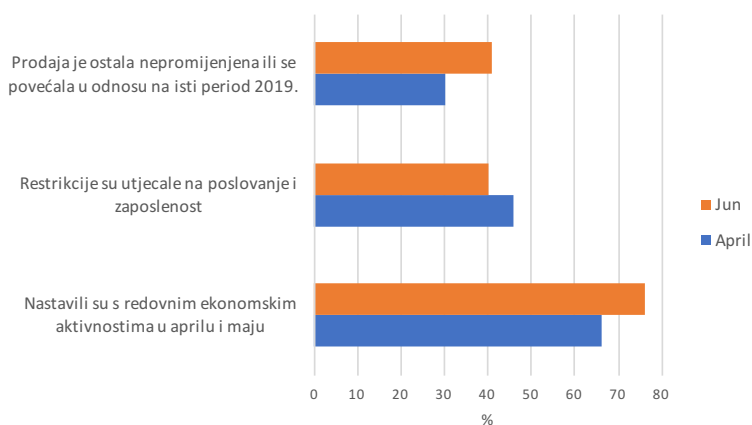
Analitika: Uticaj pandemije COVID-19 i rizici

Šok uzrokovan pandemijom COVID-19 je izbacio u prvi plan strukturne slabosti BiH u pogledu stvaranja novih radnih mjesta, konkurentnosti preduzeća i spore tranzicije neformalnih sektora u formalne sektore. Ekonomski izazovi prouzrokovani zdravstvenom krizom prijete produbljenjem podjela između formalne i neformalne ekonomije, javnog i privatnog sektora te između velikih i otpornijih i mikro/malih, ranjivijih preduzeća. Rang prema *Doing Business* (BiH je na 90. mjestu u svijetu)²⁶ i Indeksu globalne konkurentnosti Svjetskog ekonomskog foruma (BiH je na 92. mjestu)²⁷ ukazuje na slab ekosistem podrške preduzećima u pogledu usluga podrške start-up preduzećima, izdavanja dozvola, izvršavanju obaveza proisteklih iz poreskog sistema, provedbi ugovora i inovacija. Kriza izazvana COVID-19 može biti katalizator za program oporavka usmjeren na budućnost i reformu tržišta rada.

Prema online istraživanju koje je u aprilu provelo Udruženje poslodavaca FBiH, približno jedna trećina od ukupno 761 preduzeća obuhvaćenih istraživanjem je smanjila broj zaposlenih (17% za 30% ili više) u fazi u kojoj su mjere zatvaranja bile na snazi. Oko polovine preduzeća je imalo plan upućivanja 21% ili više radnika na čekanje u toku drugog kvartala.²⁸ U RS-u, od 543 preduzeća obuhvaćenih istraživanjem, 6% je smanjilo broj radnika, a 17% je planiralo da to uradi u bliskoj budućnosti. 29% ispitanika je očekivalo smanjenje zaposlenosti za 21% ili više.²⁹ Iako ova istraživanja nisu u potpunosti statistički reprezentativna u pogledu obima i veličine uzorka, ona ipak daju važan uvid u procjene i očekivanja preduzeća u ranoj fazi krize uzrokovane COVID-19.

Uprkos metodološkim izazovima online istraživanja, moguće je postaviti hipotezu da su u ranijim istraživanjima poslodavci stavili ograničenja na rad i kretanje ljudi na vrh liste problema, s obzirom da

Slika 11. Ekonomski puls UNDP-a

su pozivali na uvođenje hitnih mjera: (a) za rješavanje problema likvidnosti; i (b) za uvođenje moratorija na otplatu bankovnih kredita. Obje mjere su odražavale izuzetno kratkoročnu orijentaciju. U kasnijem valu, pad potražnje, koji predstavlja fenomen srednjoročnog karaktera, predstavljao je najveći izazov u oba entiteta. U RS-u, 71% preduzeća je bilo pogođeno obustavom normalnog rada od strane njihovih poslovnih partnera usljed pandemije (46% u FBiH). Udio ispitanika koji nije nezanemariv (oko

²⁶ www.doingbusiness.org

²⁷ World Economic Forum, Global Competitiveness Report 2019.

²⁸ Udruženje poslodavaca FBiH (2020): Procjena ekonomskog učinka COVID-19 u Federaciji BiH.

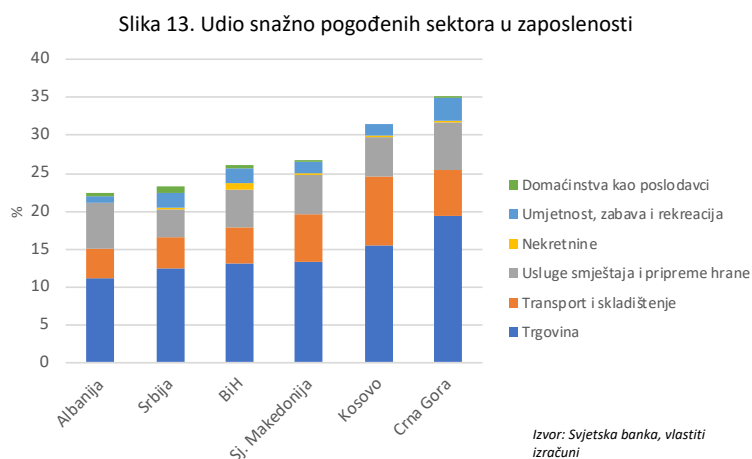
²⁹ Unija udruženja Udruženje poslodavaca Republike Srpske (2020): Uticaj COVID-19 na poslovanje u Republici Srpskoj.

1/5) suočio se s izazovima koji su bili povezani s neraspoloživošću ulaznih repromaterijala ili skupljim sirovinama.³⁰ Oporavak potražnje je hitno potreban kako bi se osigurao opravak ekonomske aktivnosti.

Istraživanje pulsa ekonomije (*engl. UNDP Economic Pulse*) koje je proveo UNDP (slika 11) također je pokazalo razlike između istraživanja provedenog u aprilu i istraživanja provedenog u junu.³¹ Broj preduzeća koji je nastavio obavljati svoje poslovne djelatnosti je porastao sa 66% na 76%. Udio preduzeća koja su izjavila da ograničenja negativno utječu na poslovanje i zapošljavanje je pao sa 46% na 40%.

Najteže pogođeni sektori u BiH su uslužne djelatnosti, usluge smještaja, prehrane, trgovina, transport i usluge skladištenja. Pogođena je i proizvodnja i prerada (slika 12). Kreativne industrije su često zaboravljene, iako zapošljavaju preko 2.500 radnika u BiH koji su pokušali odgovoriti na COVID-19 digitalizacijom kulturnog sadržaja.³² Nedavni podaci pokazuju oštar pad turizma: broj turističkih dolazaka u periodu januar-juni 2020. je za 77,2% manji u odnosu na prvu polovinu 2019. Rezultati za juli su bili marginalno bolji (-68,2%)³³.

Sektorske razlike se odražavaju u razlikama u pogledu veličine firmi i geografske lokacije. Manja preduzeća s nedostatkom vlastitih sredstava su ugroženija i manje spremna za krizu. U mnogim slučajevima takva preduzeća su u vlasništvu žena i zapošljavaju žene. Imajući na umu činjenicu da je 92% preduzeća u vlasništvu žena u BiH

u sektoru uslužnih djelatnosti, kriza uzrokovana COVID-19 ograničava sposobnost žena da izdržavaju sebe i svoju porodicu.³⁴ Preduzeća u vlasništvu žena su u prosjeku prijavila znatno veći pad prometa u periodu od februara do marta 2020. Preliminarni rezultati istraživanja koji su na raspolaganju pokazuju da je 68,4% privrednih subjekata u vlasništvu žena u FBiH u potpunosti obustavilo obavljanje

³⁰ Vidi ILO (2020): COVID-19 and the World of Work, 14 July 2020. Chapter 3.1.

³¹ UNDP accelerator lab (2020): The Economic Pulse of BiH – comparative analysis and key findings, April and June. Istraživanje putem weba je obuhvatilo 1.023 korisnih odgovora u aprilskom valu i 379 u junu, pri čemu mikro i mala preduzeća nisu bila dovoljno zastupljena u uzorku. Rezultati istraživanja su dostupni na: <https://puls.zamisli2030.ba/>.

³² UNESCO Venice Regional Office (2020): Socio-economic Impact Assessment of COVID-19 to Cultural and Creative Sectors in BiH

³³ Agencija za statistiku BiH, Statistika turizma, br. 5.

³⁴ UNDP BiH (2020): *Economic Impact Assessment of COVID-19 in BiH*.

djelatnosti, dok je u RS-u taj postotak čak viši i iznosi 76,3%.³⁵ Osim toga, 76,4% poduzetnica strahuju da će biti prisiljene da zatvore firme zbog pandemije s obzirom da se žene u većoj mjeri oslanjaju na samofinansiranje te stoga imaju manje resursa koji pružaju rezervne opcije u toku produženih perioda značajnog smanjenja prihoda ili perioda bez ikakvih prihoda. Izazovi koje je donijela pandemija COVID-19 došli su povrh strukturnih pitanja i nejednakosti s kojima se žene u BiH suočavaju, posebno u pogledu učešća u privredi i ekonomskih prilika³⁶. Osim toga, kriza izazvana COVID-19 je stvorila dodatno opterećenje za žene koje tradicionalno vode računa o porodici.³⁷

Šok uzrokovan pandemijom ima i geografsku komponentu. On je koncentriran u urbanim područjima u kojima trgovina, transport, hoteli, restorani, druge usluge i kreativna industrija predstavljaju većinu ekonomskih aktivnosti, kao što su Banja Luka i Laktaši, Sarajevo (Stari Grad), Brčko Distrikt, Gradiška, Tuzla i Mostar.³⁸

U svojoj Procjeni krize izazvane bolešću COVID-19 i svijeta rada u BiH, Međunarodna organizacija rada je prepoznala 14 sektora koji su izrazito ranjivi i teško pogođeni krizom, kao što je to prikazano u tabeli koja slijedi. Prema ovoj procjeni, u tim sektorima postoji 245.000 radnih mjesta u riziku.

Tabela 1: Sektori sa značajnim rizicima po zaposlene i koji su izrazito značajno i srednje-značajno pogođeni krizom

FBiH	RS
Veleprodaja, osim motornih vozila i motocikala	
Veleprodaja i maloprodaja i popravka motornih vozila i motocikala	
Maloprodaja, osim motornih vozila i motocikala	
Kopneni transport i transport cjevovodima	
Biljna i animalna proizvodnja, lov i srodne uslužne djelatnosti	
Šumarstvo i sječa šume	Priprema i usluživanje hrane i pića
Popravka i instalacija mašina i opreme	Smještaj
Izrada odjevnih predmeta	
Proizvodnja proizvoda od gume i plastike	
Proizvodnja prehrambenih proizvoda	Prerada drveta i proizvodnja proizvoda od drveta i pluta
Prerada drveta i proizvodnja proizvoda od drveta i pluta	Proizvodnja drugih nemetalnih mineralnih proizvoda
Proizvodnja drugih nemetalnih proizvoda	Proizvodnja prehrambenih proizvoda

Izvor: (ILO, 2020). Covid-19 and the World of Work. BiH: Rapid Assessment of the Employment Impacts and Policy Response.

³⁵ Foundation 787 (2020).

³⁶ Prema najnovijem izvještaju Svjetskog ekonomskog foruma o Indeksu globalnog rodno jaza koji prati učešće u privredi, dostignuti nivo obrazovanja, političko osnaživanje i zdravlje i preživljavanje, BiH je spala sa 7. na 69. mjesto među ukupno 153 zemlje, zaostajući naročito u pogledu učešća u privredi i ekonomskih mogućnosti. Također i prema Indeksu rodne nejednakosti u zemlji za 2018. godinu, koji prati rodne nejednakosti kroz tri dimenzije – reproduktivno zdravlje, osnaživanje i ekonomska aktivnost – BiH je na 38. mjestu među 162 zemlje (Svjetski ekonomski forum, 2019).

³⁷ UN Women (2020): *Mapping the impact of COVID-19 on the socio-economic situation of women at local level.*

³⁸ UNDP accelerator lab (2020): *The Economic Pulse of BiH – comparative analysis and key findings*, April and June.

Podaci o zaposlenosti iz maja 2020. su također potvrdili strukturalnu podjelu među sektorima. Porast broja zaposlenih u poređenju s brojem iz maja 2019. je zabilježen u sektoru građevinarstva, IKT-u, profesionalnim uslužnim djelatnostima, javnoj upravi i zdravstvu. Pad je zabilježen u uslugama smještaja i prehrane, proizvodnji i preradi, trgovini, transportu i uslugama skladištenja (slika 12). Prema Redovnom ekonomskom izvještaju Svjetske Banke za Zapadni Balkan (*engl. World Bank Western Balkans Regular Economic Report*), BiH je strukturalno manje izložena šoku usljed pandemije COVID-19 u odnosu na regionalni prosjek zbog sektorske distribucije zaposlenosti (slika 13).³⁹

Osim toga, postoje barem četiri strukturalna problema na tržištima rada i kapitala u BiH, koja su postojale prije izbijanja krize, a koja su izložene i povećane krizom izazvanom pandemijom. O prva tri se govori u ovom poglavlju, a o četvrtom u sljedećem: (1) nizak udio zaposlenog stanovništva, uz visoku neaktivnost i neformalnost u određenim kategorijama stanovništva, (2) nedostatak javnih i privatnih investicija, (3) nerazvijena tržišta kapitala i (4) nesklad između stručnih znanja i vještina (kvalitativnih i kvantitativnih) stečenih kroz obrazovanje i stručno usavršavanje i potražnje za radnom snagom (koja trenutno postoji i koja se očekuje).

Niske stope zaposlenosti i aktivnosti. Demografski izazovi, kao što su starenje stanovništva i emigracija, imaju značajan efekat na tržište rada u BiH. Osim toga, BiH ima niske stope aktivnosti i formalne zaposlenosti (tabela 2), kao i visok udio zaposlenosti u neformalnom sektoru. Međunarodna organizacija rada je procijenila da je zaposlenost u neformalnom sektoru iznosila 30,5% u 2019. godini (29,8% za žene), od čega 90,6% otpada na neformalni sektor (89,5%, bez sektora poljoprivrede).⁴⁰

Tabela 2. Odabrani pokazatelji tržišta rada

u % dobne skupine 15+	Stopa aktivnosti	Stopa zaposlenosti	Stopa nezaposlenosti	Udio neaktivnih nižeg stupnja obrazovanja	Udio zaposlenosti u uslužnom sektoru
Muškarci	51,7	44,6	13,6	39,2	42,7
UKUPNO	42,1	35,5	15,7	51,4	50,3
Žene	32,9	26,7	18,8	59,8	62,6

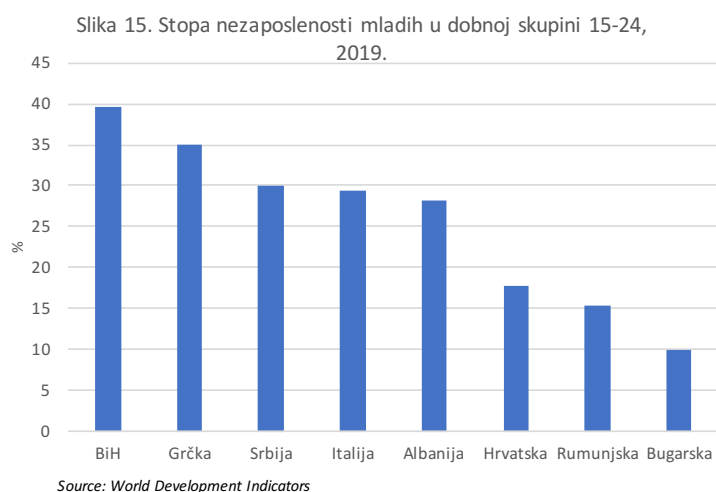
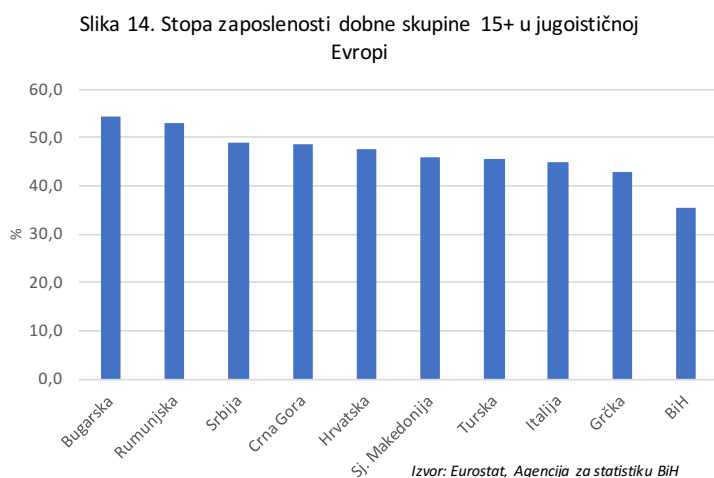
Izvor: Anketa o radnoj snazi, 2019.

Stopa zaposlenosti je niska u usporedbi sa stopama u zemljama iz Južne i Jugoistočne Evrope (slika 14). Ova stopa je moguće podcijenjena zbog cirkularne migracije u EU u proteklim godinama. Također, učešće žena na tržištu rada i stepen zaposlenosti su niski. Koncentracija ženske radne snage u zanimanjima visokog kontakta u sektoru uslužnih djelatnosti i nizak stepen obrazovanosti među radno-neaktivnim ženama čini žene visoko ranjivom skupinom u toku krize izazvane pandemijom COVID-19. Porodične obaveze predstavljaju dodatno opterećenje za žene i mogu dovesti do suboptimalnih ishoda zaposlenosti za radno sposobne osobe. Dok su bile na snazi mjere zatvaranja, žene su na sebe preuzele najveći dio dodatnih obaveza u domaćinstvu kao posljedice privremenog zatvaranja škola. Prema

³⁹ *The Economic and Social Impact of COVID-19. Western Balkans Regular Economic Report no. 17* Washington, D.C: World Bank Group (Annex 1). U izračunu na slici 13. sektorska distribucija iz Priloga je prilagođena za procijenjeni presjek drugih usluga kako bi se isključio utjecaj na stručne i administrativne usluge koje su otporne i uključivanje transporta i skladištenja u visoko visoko pogođenim sektorima. Svjetska banka je utvrdila da je prijavljeno upućivanje radnika na čekanje na Zapadnom Balkanu bilo manje od očekivanog nakon što je prvi šok ponude prerastao u stalniji šok potražnje. *The Economic and Social Impact of COVID-19.: Private Sector. Western Balkans Regular Economic Report no. 17* Washington, D.C: World Bank Group. Također vidi *Analiza utjecaja pandemije COVID-19 na privredni sektor u FBiH za period mart-maj 2020. godine*. Federalno ministarstvo razvoja, poduzetništva i obrta, juli 2020.

⁴⁰ ILO (2019).

procjenama Međunarodne organizacije rada, udio zaposlenih čija su radna mjesta pod rizikom usljed krize je vrlo visok kada se rodna dimenzija uzme u obzir.⁴¹

Slika 15. pokazuje da BiH ima najveću stopu nezaposlenosti mladih među zemljama Jugoistočne Evrope. Procjene društvenog troška emigracije mladih, na osnovu troškova obrazovanja, se kreću oko 20.000 eura po osobi.⁴²

Stopa **investicija**, koja je nešto ispod 20% BDP-a, niska je za nivo razvoja BiH. BiH ne koristi svoju geografsku poziciju i u određenoj mjeri niske troškove rada (ovo je relativno s obzirom na relativno visoko poresko opterećenje na rad) da bi privukla investicije. Slabe institucije, opterećujući propisi i korupcija doprinose nižim direktnim stranim i drugim oblicima ulaganja.

U BiH postoji veliki i neefikasan sektor državnih preduzeća. Postoji oko 550 takvih preduzeća koja apsorbiraju preko 11% zaposlenih u formalnom sektoru i odgovorni su za jednu trećinu poreskog duga. Takav sistem stvara fiskalne rizike, neefikasnosti i doprinosi nepovoljnom poslovnom okruženju te doprinosi tome da je privreda orijentirana na unutarnje tržište.⁴³

Nedovoljno razvijena tržišta privatnog kapitala su i uzrok i posljedica strukturalnih slabosti BiH.⁴⁴ Ograničenja postoje i na strani ponude i na strani potražnje. Latentni nedostatak rizičnog kapitala će vjerovatno produbiti negativan utjecaj krize u narednom periodu s obzirom da mnoga preduzeća, posebno mikro i mala preduzeća, neće biti u stanju premostiti probleme vezane za likvidnost samo na osnovu dužničkih instrumenata. Preduzećima nedostaje finansiranje dioničkim kapitalom za nove poslove i restrukturiranja. Osiguravanje finansiranja dioničkim kapitalom je neophodan uvjet za prevazilaženje krize izazvane pandemijom i u periodu oporavka, kao i za modernizaciju privrede BiH.

Slabo institucionalno okruženje, uz nizak nivo digitalizacije javnih usluga, usložnjava ove probleme. Indeks e-učešća u javnim uslugama od 0,43 pokazuje značajno zaostajanje u odnosu na zemlje regije (npr. Sjeverna Makedonija 0,70; Hrvatska 0,77; i Srbija 0,81).⁴⁵ Digitalizacija javnih usluga je sredstvo postizanja transparentnosti, efikasnosti i jednakog pristupa javnim institucijama za sve. Transparentna

⁴¹ ILO (2020b): *Covid-19 and the World of Work. BiH: Rapid Assessment of the Employment Impacts and Policy Response.*

⁴² WFD and IRI (2020): *Cost of Youth Emigration from BiH.* Western Balkans Democracy Initiative.

⁴³ *Zajedničke socio-ekonomske reforme za period 2019.-2022. godina.*

⁴⁴ Procijenjena raspoloživost poduzetničkog kapitala u BiH u vrijednosti 2,3 u okviru Indeksa globalne konkurentnosti je znatno niža u odnosu na zemlje regije (npr. 3,2 u Srbiji i 2,6 u Hrvatskoj).

⁴⁵ World Economic Forum, Global Competitiveness Index 2019.

i efikasna javna uprava doprinosi većem povjerenju, koheziji i potencijalu za transformiranje BiH u modernu, otvorenu i inkluzivnu ekonomiju. Osim toga, postoje i dvije bitne popratne pojave. Prvo, e-uprava potiče razvoj lokalnog IT sektora, kao što se može vidjeti, na primjer, u baltičkim državama. Potencijal postoji: prema podacima iz 2018. godine, udio IKT sektora u BiH bruto dodanoj vrijednosti je iznosio 4,2% (i u porastu je) i taj sektor trenutno zapošljava preko 22.000 radnika, odnosno približno 3% od ukupno formalno zaposlenih (i taj broj je u porastu). Drugo, ulaganja u IT/digitalizaciju omogućava većem broju ljudi rad na daljinu i pružanje javnih usluga online. Veći udio ljudi koji mogu raditi na daljinu povećava otpornost prema negativnim šokovima poput ovog koji je uzrokovan pandemijom COVID-19.

Digitalizacija i razvoj IT sektora ima potencijal da olakša strukturne promjene u sektorima industrije i energetike. BiH je potrebna energetska tranzicija ka održivoj zelenoj energiji iz tri razloga. Prvo, kao potencijalni kandidat za članstvo u EU, BiH mora planirati energetska tranziciju da bi ostvarila ciljeve klimatski neutralne Evrope do 2050. godine. Drugo, prijelaz na održivu energiju, zasnovanu na obnovljivim izvorima i efikasnom korištenju energije, zahtijeva znatna ulaganja u zgrade, pametnu mrežu, decentralizaciju proizvodnih kapaciteta na osnovu solarne energije, vjetra i biomase, što BiH ima. Takva ulaganja su informaciono-tehnološki intenzivna i manje ovisna o subvencijama. Ona imaju potencijal da utječu na lokalni industrijski razvoj kroz povećanje inovacija i stvaranje lokalnih lanaca vrijednosti u industrijama visoke dodatne vrijednosti i građevinarstvu. Treće, energetska tranzicija je potrebna zbog niskog kvaliteta zraka koji prijeti zdravlju ljudi. Taj problem je posebno prisutan u Kantonu Sarajevo, Zeničko-dobojskom kantonu i Tuzlanskom kantonu.

Kvalitet zraka je neposredno povezan s pandemijom. Najnovija zapažanja ukazuju na korelaciju između kvaliteta zraka i teških posljedica bolesti COVID-19. Niski kvalitet zraka pogoduje plućnim, akutnim respiratornim i opstruktivnim plućnim bolestima.⁴⁶ Stoga bi se COVID-19 trebao shvatiti kao prekretnica koja će skrenuti pažnju donosilaca politika na društvene troškove zagađenosti zraka.⁴⁷ Usmjeravanje ulaganja u rješavanje problema zagađenosti zraka bi moglo olakšati oporavak nakon pandemije, dugoročno smanjiti zdravstvene probleme i pružiti indirektnu podršku održivom finansiranju sistema javnog zdravstva i transformaciji industrije na osnovu savremenih informacionih tehnologija.

Mjere institucija vlasti i njihova djelotvornost

Tržište rada

FBiH je subvencionirala doprinos za obavezno osiguranje (u iznosu do 244,85 KM mjesečno) po svakom zaposlenom počevši od obračuna bruto plaće za april i za svaki naredni mjesec, uključujući i obračun i isplatu plaća za mjesec nakon prestanka stanja nesreće poslovnim subjektima koji imaju pad ostvarenog prometa od 20% ili više u odnosu na ostvareni promet u istom mjesecu 2019. godine.⁴⁸ RS je izmirila obaveze po osnovu doprinosa na puni iznos plaće za mart i doprinose na minimalnu plaću od aprila 2020. godine. Također su izmirene obaveze po osnovu poreza i osiguranja za radnike poslovnih subjekata koji su najviše pogođeni krizom izazvanom pandemijom. U RS-u je uspostavljen Fond solidarnosti/Kompenzacijski fond u vrijednosti 29 miliona eura za pokriće minimalnih plaća i doprinosa za oko 70.000 najviše pogođenih radnika u aprilu i maju 2020. godine. Nakon maja je mjera produžena samo za izmirenje obaveza po osnovu poreza i doprinosa.⁴⁹ U junu je iz Fonda

---

⁴⁶ *The Economic and Social Impact of COVID-19: Air Pollution Challenges*. Western Balkans Regular Economic Report no. 17 Washington, D.C: World Bank Group.

⁴⁷ Ibid. Društveni troškovi zagađenosti zraka u BiH su daleko najviši u Jugoistočnoj Evropi (vidi dio o zdravstvu u narednom poglavlju).

⁴⁸ Zakon o ublažavanju negativnih ekonomskih posljedica FBiH.

⁴⁹ koronavirusrpskoj.com

solidarnosti/Kompenzacijskog fonda RS izdvojeno dodatnih 15 miliona KM za jedinice lokalne samouprave. I u FBiH su dodijeljena sredstva različitim nivoima vlasti.

Gore spomenute mjere su predstavljale trenutačan odgovor vlasti u BiH. Što se tiče srednjoročnih mjera, u toku su pregovori sa Svjetskom bankom o kreditu za produženje programa aktivnih mjera zapošljavanja. To predstavlja produžetak saradnje sa Svjetskom bankom i donatorima koja je počela s periodom 2017-2020.

Mjere na tržištu rada, uglavnom u vidu subvencioniranja troškova rada, su u određenoj mjeri bile djelotvorne u pogledu sprečavanja inicijalnog povećanja nezaposlenosti i odnosile su se na isplatu minimalnih plaća i/ili doprinosa za zaposlene u preduzećima koja su bila najviše pogođena mjerama zatvaranja. Međutim, mjere su bile linearne i nisu pružale garanciju da će BiH izbjeći dugotrajne posljedice po tržište rada kada recesija uznapreduje.⁵⁰ Nedostaju tri seta mjera za sprečavanje najgoreg scenarija. Prvo, sveobuhvatnija mreža socijalne zaštite za osobe izvan formalnog sektora zaposlenih. Drugo, produžene mjere očuvanja radnih mjesta u formalnom sektoru, ovisno o nastavku recesije u jesen i zimu 2020/2021. Treće, paket srednjoročnih mjera za tržište rada koje će biti direktno usmjerene na radnike iz ranjivih skupina, kao što su radnici s manje staža, žene i radnici u neformalnom sektoru. Takve mjere su potrebne za sprečavanje širenja strukturnih razlika na već segmentiranom tržištu rada u BiH, kao i za povećanje inkluzivnosti i ubrzanje oporavka. Sudbina radnika iz ranjivih skupina ne bi trebala biti prepuštena samo mjerama socijalne zaštite, koje imaju ograničen djelokrug obuhvata i koje su neefikasne u ciljanju, kao što je to objašnjeno u daljnjem tekstu.

Porezi i finansije

U RS-u je produžen rok za plaćanje poreza na dobit do 30. juna 2020. godine. Investiciono-razvojna banka RS je odobrila tromjesečni moratorij na otplatu kredita i uvela je kreditnu liniju za kreditiranje u manjim iznosima (putem banaka) mikro i malih i srednjih preduzeća, uz garanciju Garantnog fonda od 25 miliona eura koji finansira EBRD. Uvedeno je djelomično pokriće rizika do 70% uz očekivani multiplicirajući efekat do 122 miliona eura. RS je uvela program kreditiranja mikrobiznisa u poljoprivredi u vrijednosti 1,1 miliona eura i 20.000 turističkih vaučera od 50 eura za domaći turizam.⁵¹

Vlada FBiH je uspostavila Garancijski fond pri Razvojnoj banci FBiH s garantnim potencijalom od 255 miliona eura (s multiplikacijskim efektom od 610 miliona eura), na osnovu stand-by kreditne linije od 50 miliona eura koju obezbjeđuju međunarodne finansijske institucije, isključivo za pokriće kreditnih gubitka fonda kako bi se olakšalo kreditiranje.⁵² FBiH je ukinula zaračunavanje zateznih kamata sve dok je na snazi moratorij.

Kao opći pravac, kreditno garantne sheme koje su uvedene i u FBiH i u RS-u predstavljaju optimalan odgovor politika u cilju osiguranja likvidnosti korporativnog sektora i održavanja korporativnog ulaganja u vrijeme snažnih negativnih šokova, kada je teško izračunati rizik i kada normalan kreditni tok u ekonomiju može biti obustavljen. Međutim, posljedice šoka usljed pandemije će trajati. U odgovoru na isti, potrebno je ojačati kapacitete za pokriće rizika iz garantnih fondova putem produženih dugoročnih programa s međunarodnim finansijskim institucijama.

Uvedeno je i više drugih mjera, kao što je preferencijalni tretman domaćih preduzeća od 30% (umanjenje iznosa domaćih ponuda) u postupcima javnih nabavki i smanjenje iznosa zakupnine za prostore u vlasništvu Vlade FBiH za 50%.

---

⁵⁰ Ovo je bazirano na modelu neposredne procjene (nowcasting) Međunarodne organizacije rada, pomoću kojeg se prati pad broja radnih sati usljed upućivanja radnika na čekanje i drugih privremenih smanjenja radnog vremena.

⁵¹ koronavirususrpskoj.com

⁵² Program ekonomske stabilizacije i oporavka FBiH 2020.-2021. godina.

Ključni zaključci i identificirani nedostaci

Neposrednim mjerama vlasti ublažen je početni šok tržišta rada na početku recesije izazvane pandemijom COVID-19. Međutim, mjere su bile usmjerene na zaposlene u formalnom sektoru u kratkoročnom periodu. Elementi koji su nedostajali u ovim mjerama su sveobuhvatnija socijalna zaštita, uključujući i radnike u neformalnom sektoru, žene koje izdržavaju svoju porodicu, produžene kratkoročne mjere poput subvencioniranja kraćeg radnog vremena i mjera aktivne politike tržišta rada; izostanak ovih mjera može rezultirati socijalnim posljedicama u scenariju nastavka recesije i kasnog oporavka u 2021. godini.

Povrh toga, u BiH ne postoji sveobuhvatna politika zapošljavanja koja bi bila u skladu s preporukama Međunarodne organizacije rada i međunarodnim standardima rada, kao ni srednjoročni plan razvoja – kao katalizator održivog razvoja na osnovu strukturnih promjena, koji bi mogao olakšati početak rasta u 2021. godini. Takav plan bi trebao biti nadogradnja na postojeće strateške dokumente,⁵³ posebno Zajedničke socio-ekonomske reforme za period 2019-2022 i biti prilagođen realnosti oporavka nakon pandemije COVID-19 koja može zahtijevati produženi srednjoročni stimulans koji podržavaju međunarodne finansijske institucije.

U postojećim strateškim dokumentima su navedena područja koja su ključna za otvaranje radnih mjesta i razvoj preduzeća, kao što su: depolitizacija i bolje upravljanje državnim preduzećima, reforma javne uprave, smanjenje poreza i parafiskalnih nameta, aktivne politike tržišta rada, restrukturiranje industrije, zelena energija, digitalizacija i inovacije. Stoga bi se izradom sveobuhvatnih politika zapošljavanja podržalo ostvarivanje ciljeva zapošljavanja, dok bi se BiH u većoj mjeri približila orijentacijama EU i preporukama Međunarodne organizacije rada.

Dosadašnji nedostatak rezultata se ne može pripisati izbijanju pandemije COVID-19. Pandemija je možda odvušla pažnju donosilaca politika i resurse sa strukturnih pitanja, ali su strukturne promjene spore zbog nepostojanja detaljnih planova, jasnih zajedničkih ciljeva, rokova izvršenja, planova korištenja resursa i planova aktivnosti i koordinacije upravljanja javnim sektorom u visoko fragmentiranim strukturama uprave u BiH.

Sveobuhvatan srednjoročni plan razvoja – kao katalizator za održivi oporavak na osnovu strukturnih promjena – bi trebao biti nadogradnja na kratkoročne mjere na osnovu sljedećih principa:

- Sveobuhvatnije kratkoročne mjere na osnovu socijalnih transfera bi trebale pratiti mjere aktivne politike tržišta rada koje će obuhvatiti i kratkoročnu i dugoročnu perspektivu: kratkoročna podrška najteže pogođenim preduzećima/sektorima (paralelno sa smanjenjem parafiskalnih nameta)⁵⁴ skupa sa srednjoročnim do dugoročnim programima pomoći za prekvalifikaciju i dokvalifikaciju i pronalazak posla. Takvi programi će biti korisni za oporavak domaće potražnje. Izuzetno je važno koordinirati mjere na strani potražnje s mjerama na strani ponude koje su usmjerene na privatna ulaganja (naprimjer, razvoj kreditnih proizvoda i finansiranje dioničkim kapitalom).
- Garancijski programi bi trebali biti prošireni znatno iznad postojećeg kapaciteta od 0,5%-1% BDP-a za apsorpciju gubitaka, što je puno manje u odnosu na slične programe u zemljama EU. Garancijski programi bi trebali olakšati kreditiranje preduzeća koja ulažu u zelenu energiju, digitalizaciju i modernizaciju industrije BiH na osnovu inovacija, tehničkih promjena i izvozne orijentacije. Programi bi se trebali nadopunjavati podrškom vlasničkom i kvazi-vlasničkom ulaganju, uz naglasak na mikro i mala i srednja preduzeća.

---

⁵³ Program ekonomskih reformi za period 2019.-2021. (PER BiH 2019-2021), Zajedničke socio-ekonomske reforme za period 2019.-2022. godina (Reformska agenda 2); Program ekonomske stabilizacije i oporavka FBiH 2020.-2021. godina.

⁵⁴ Vidi dio o predloženim mjerama za sektor transporta, Infokom no. 78, jul 2020.

Gore navedeni principi se trebaju uklapati u srednjoročnu do dugoročnu perspektivu razvoja koja mora obuhvatiti: (1) *institucionalne reforme* (unapređenje propisa i institucionalnog kvaliteta, digitalizaciju javne uprave, transparentnost i borbu protiv korupcije), (2) *industrijsku politiku* (jačanje povezanosti između izvoza i proizvodnje i promoviranje povezanosti između digitalizacije i zelene energije), (3) *reformu obrazovnog sistema u skladu s potrebama tržišta rada* i (4) *unaprijeđenu, efikasniju socijalnu zaštitu*.

Preporuke

Zapošljavanje:

- Izraditi sveobuhvatnu politiku zapošljavanja, u skladu s orijentacijama EU i standardima Međunarodne organizacije rada.
- Provesti detaljnu analizu tržišta rada prije i u toku šoka usljed pandemije, uključujući i rodnu i starosnu strukturu. Koristiti rezultate u izradi sveobuhvatnog plana prilagođavanja tržišta rada.
- Koristiti zapažanja iz procjena učinka mjera aktivne politike tržišta rada za period 2017-2019 u pregovorima o novom zajmu sa Svjetskom bankom.
- Izraditi konkretne mjere za radnike iz ranjivih skupina (mlade, žene i radnike u neformalnom sektoru) i izraditi *dugoročni plan rješavanja neformalnosti u skladu s međunarodnim standardima rada i posebno u skladu s Preporukom Međunarodne organizacije rada 204 o prijelazu s neformalne na formalnu ekonomiju*.

Konkurentnost:

- Na osnovu postojećih strateških dokumenata, izraditi i provesti sveobuhvatan *srednjoročni plan razvoja za zapošljavanje, industriju i konkurentnost* – kao katalizator za održivi razvoj nakon pandemije na osnovu strukturnih promjena. Izraditi precizan plan smanjenja parafiskalnih nameta, što je neophodan element srednjoročnog plana razvoja.
- Procijeniti i predvidjeti vještine koje će biti potrebne ključnim granama industrije i procijeniti potrebe za osposobljavanjem, prekvalifikacijom i dokvalifikacijom radne snage.
- Usvojiti temeljne dugoročne industrijske politike koje će obuhvatiti ključne oblasti energije, industrije 4.0 i digitalizacije kako bi pružile osnovu za provedbu finansijskih instrumenata.
- Voditi računa da je reforma državnih preduzeća (depolitizacija, profesionalizacija i privatizacija) osnovni element industrijskog paketa.
- Znatno unaprijediti garancijske sheme u saradnji s EU i međunarodnim finansijskim institucijama; racionalizirati izloženost gubicima u skladu s industrijskom politikom i staviti poseban naglasak na mikro, mala i srednja preduzeća.
- Osmisliti (i/ili bolje iskoristiti) sheme vlasničkog i kvazi-vlasničkog ulaganja koje će obuhvatiti sve, od skupnog finansiranja (crowdfunding) start-up i mikro preduzeća, poduzetnički kapital za start-up i mala preduzeća, do shema privatnog kapitala za srednja preduzeća.⁵⁵
- Koordinirati gore navedene mjere s makroekonomskim odgovorom, institucionalnom (regulatornom) reformom i reformama u socijalnim sektorima o kojima će biti riječi u daljnjem tekstu.
- Osigurati koordinaciju ciljeva i vremenskih rokova unutar fragmentiranog okvira uprave u BiH kako bi se osigurao odgovor u cijeloj zemlji.

---

⁵⁵ S obzirom da je tržište BiH premalo za domaće sheme privatnog kapitala, međunarodna koordinacija projekata (specijalizirana sredstva koja obično podržava Evropski investicijski fond) na nivou Zapadnog Balkana treba postati dublja da bi se povećala ponuda kapitala preduzećima koja rastu i razvijaju se.

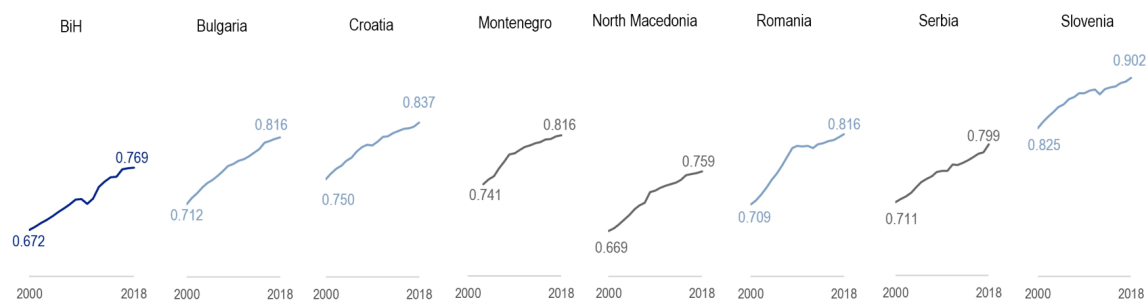
Zaštita ljudi i osnovne usluge: niko ne smije biti izostavljen

Analitika: Uticaj pandemije COVID-19 i rizici

COVID-19 nije samo zdravstveni izazov. Kompleksne kombinacije šokova ponude i potražnje, uz fiskalni sistem koji je pod pritiskom, predstavljale su prijetnju pružanju osnovnih socijalnih usluga: obrazovanju, zdravstvenoj zaštiti koja nije povezana s liječenjem bolesti COVID-19, socijalnoj sigurnosti i borbi protiv siromaštva. Prilikom preraspodjele budžetskih sredstava u proljeće 2020. godine umanjena su sredstva za tekuće transfere za nauku, obrazovanje, stručno obrazovanje i osposobljavanje, poduzetništvo, itd. što ima rodne i generacijske učinke.⁵⁶ Također, daleko od toga da je u potpunosti jasno kako se obrazovni sistem nosio s posljedicama zatvaranja škola i univerziteta u BiH⁵⁷ s obzirom da su osnovno i srednje školsko obrazovanje i škole za stručno obrazovanje i obuku i univerziteti presudni za razvoj ljudskog kapitala i socijalne inkluzije. Bez odgovarajućih mjera i politika, i postojeći nivo indeksa humanog razvoja (*engl. Human Development Index*), po kojem BiH zaostaje za zemljama regije, može biti doveden u pitanje (slika 16). Slika 17⁵⁸ pokazuje da je zaostajanje BiH u odnosu na zemlje regije mjerljivo ovim indeksom posebno izraženo za žene.

Činjenica da nedostaju kratkoročne mjere usmjerene na šire segmente populacije (subvencije plaća usmjerene su samo na formalno zaposlene kako bi zadržali radna mjesta) se može pokazati problematičnijom ukoliko se ostvare očekivanja da će recesija trajati duže. Svjetska banka predviđa porast siromaštva u BiH sa procijenjenih 11,8% u 2019. godini na 12,9% odnosno 14,6% u 2020. godini, ovisno o scenariju. Porast siromaštva će ovisiti o trajanju recesije uzrokovane pandemijom. Očekuje se da će od 35.000 do 85.000 ljudi vjerovatno pasti u siromaštvo, dok 50-60% procijenjenog broja trenutno nije pokriveno programima socijalne zaštite.⁵⁹ Ova procjena dolazi povrh procjene da oko 20% stanovništva nema zdravstveno osiguranje.⁶⁰ BiH treba sveobuhvatan socijalni program koji će obuhvatiti tri ključna socijalna podsistema obuhvaćena ovim poglavljem; obrazovanje, zdravstvo (usluge koje se ne odnose na COVID-19) i socijalna zaštita. U preostalom dijelu ovog poglavlja je objašnjeno sekvenciranje takvog programa, počevši od inkluzivnije sheme isplate naknada za vrijeme nezaposlenosti radi ublažavanja neposrednog učinka, do mjera tržišta rada, reforme obrazovanja i stručnog obrazovanja i osposobljavanja, što će imati učinak u srednjoročnom do dugoročnom periodu.

Slika 16. Regionalni trendovi u Indeksu humanog razvoja 2000-2018.

Source: UNDP. <http://www.hdr.undp.org/en/data>

⁵⁶ UN Women (2020): Occasional Budget Briefs No. 1 and 3, April and May.

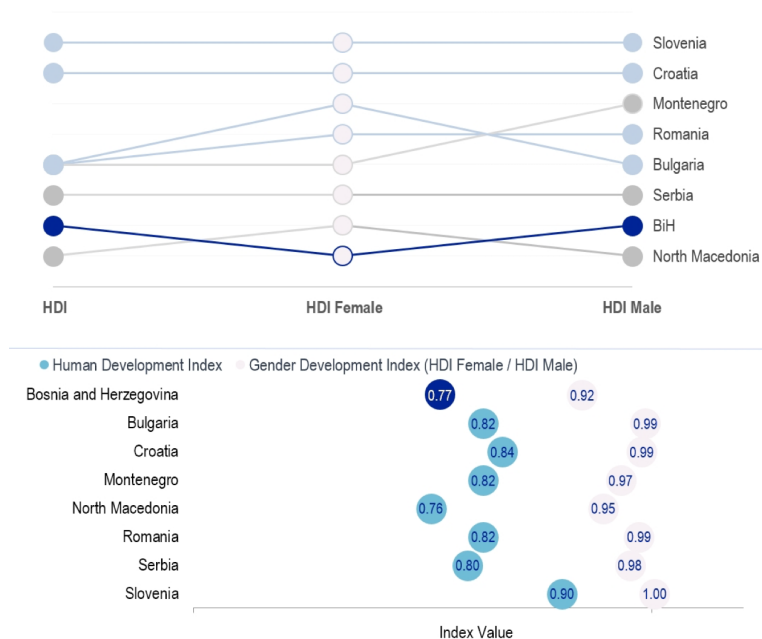
⁵⁷ *The Economic and Social Impact of COVID-19: Education*. Western Balkans Regular Economic Report no. 17 Washington, D.C: World Bank Group.

⁵⁸ UNDP (2020): *Social Inclusion in BiH: 2020 National Human Development report (nacr)*. Indeks humanog razvoja odražava bruto nacionalni prihod po glavni stanovnika, stopu nezaposlenosti i opći nivo obrazovanja.

⁵⁹ *The Economic and Social Impact of COVID-19: Poverty and Household Welfare*. Western Balkans Regular Economic Report no. 17 Washington, D.C: World Bank Group.

⁶⁰ UNDP (2020): *Social Inclusion in BiH: 2020 National Human Development report (nacr)*.

Slika 17. Indeks razvoja prema rodu

Source: UNDP <http://hdr.undp.org/en/data#>

Obrazovanje

Svjetska banka je procijenila da buduća produktivnost današnje djece u BiH iznosi 62% produktivnosti koja se mogla postići da je ranije unaprijeđen pristup obrazovanju i usklađenost između nastavnih programa i budućih potreba tržišta rada.⁶¹ Propust da se to uradi je povezan sa strukturnim slabostima obrazovnog sistema. Rizici od COVID-19 povećavaju strukturne probleme, prije svega, zbog nejednagog pristupa digitalnim resursima. Nejednak pristup ima neposredne posljedice, koje su povezane s pandemijom, kao i dugoročne posljedice koje su povezane s presudnom ulogom digitalnih vještina na današnjim tržištima rada.

Povećavanje nejednakosti u obrazovanju počinje u fazi predškolskog odgoja i obrazovanja: svega je 25% djece bilo obuhvaćeno predškolskim programom odgoja i obrazovanja u školskoj 2019-2020. godini.⁶² Ranije studije su pokazale da takav program nije postojao u 30 od 143 općine u BiH obuhvaćene istraživanjem 2016. godine.⁶³ Ovaj problem utječe na učešće žena u radno sposobnoj dobi

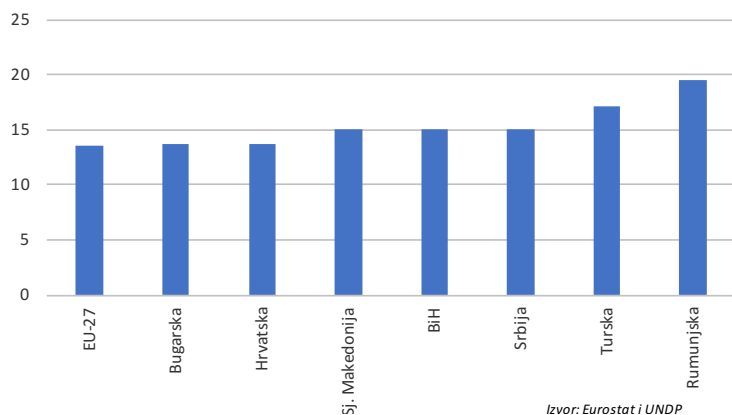
⁶¹ UNDP (2020): *Social Inclusion in BiH: 2020 National Human Development report (nacr.)*.

⁶² UNICEF (2020): Country Programme Document for BiH, UNICEF 2020.

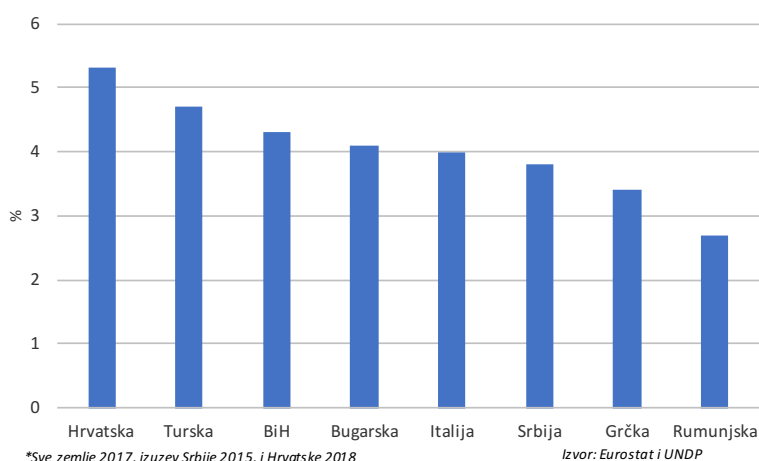
⁶³ UNICEF Multiple Indicator Cluster Survey (2011 – 2012) and USAID (2016): Monitoring and evaluation support activity (measure-BiH): brief assessment of basic education in BiH

na tržištu rada, s obzirom da ostaju duže kod kuće da bi skrbile o djeci i pomogle muškarcima koji su zaposleni.

Slika 18. Odnos broja učenika i učitelja u osnovnoškolskom obrazovanju

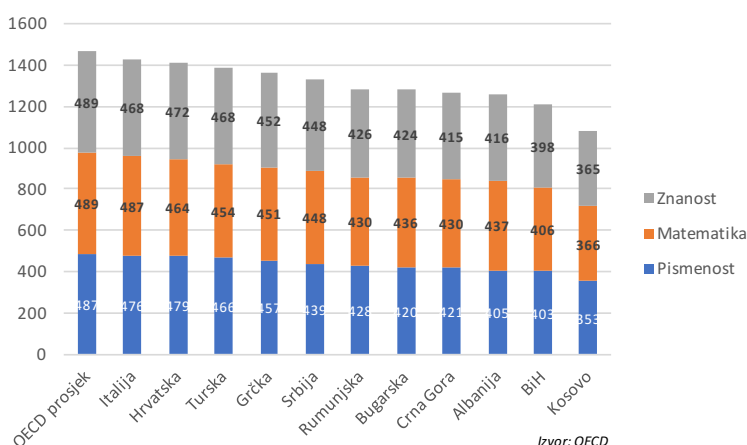
Slika 19. Izdaci države za obrazovanje u % BDP*

*Sve zemlje 2017. izuzev Srbije 2015. i Hrvatske 2018

Izvor: Eurostat i UNDP

Slika 20. PISA skorovi 2018.

Izvor: OECD

Nejednakosti se dalje akumuliraju u osnovnom odgoju i obrazovanju. Veličina razreda (19 učenika) i omjeri učenika i nastavnika (14-15 ovisno o školskoj godini) su u skladu sa zemljama u regiji i međunarodnim standardima (slika 18). Broj učenika upisanih u osnovnu školu je visok (97% u FBiH i 99% u RS-u), osim za Rome (80%). Međutim, javna potrošnja po učeniku se znatno razlikuje između FBiH i RS, pri čemu razlika iznosi 24% u prilog FBiH.⁶⁴ Ipak, javna potrošnja po učeniku u osnovnom obrazovanju je u skladu s potrošnjom u uporedivim zemljama. FBiH, s 1.404 eura po učeniku godišnje, troši više nego Rumunija (766 eura) i Turska (1.271 eura), a slično kao Bugarska (1.604 eura). RS, sa javnom potrošnjom po učeniku od 1.130 eura, je slična Turskoj, a po učeniku troši više nego Rumunija.⁶⁵ Ukupna javna potrošnja na obrazovanje (4,3% BDP-a) je dobro rangirana među uporedivim zemljama (slika 19).

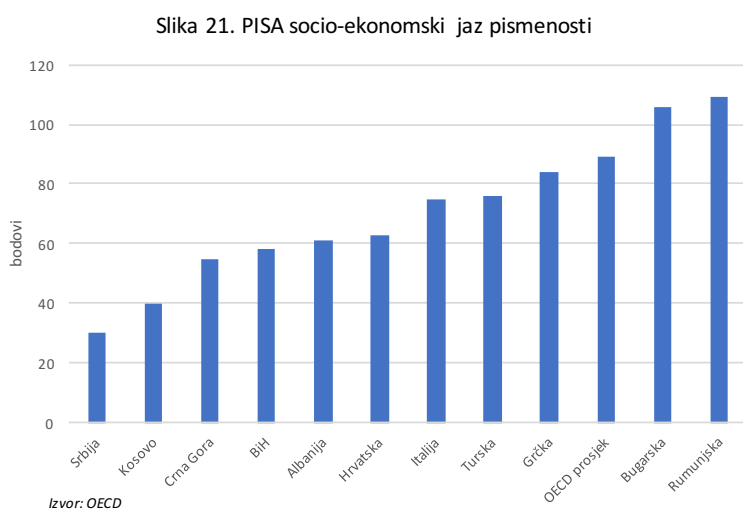
Čak i kada se linearno smanjenje broja djece upisane u osnovnu školu usljed starenja stanovništva uzme u obzir, BiH je postigla relativan napredak u pogledu smanjenja broja učenika koji su napustili obrazovanje između 2013. (678) i 2017. (272), pri čemu na učenice otpada daleko manji broj. Međutim, rezultati PISA testa iz 2018. godine koji su radili petnaestogodišnji učenici zaostaju za rezultatima u uporedivim zemljama.⁶⁶ Samo su učenici s Kosova* postigli lošije rezultate i takav ishod je jedinstven za sve tri obrazovne dimenzije:

⁶⁴ 2.750 KM u FBiH u odnosu na 2.213 KM u RS u osnovnom obrazovanju i 2.608 u odnosu na 2.122 u srednjem obrazovanju; UNDP (2020): *Social Inclusion in BiH: 2020 National Human Development report*, str. 39 (nacrt).

⁶⁵ Eurostat, podaci za 2017.

⁶⁶ OECD (2019): *Results from PISA 2019, Country Notes*.

čitalačka pismenost, matematika i prirodne nauke (slika 20). U poredive zemlje regije s nižom ili sličnom potrošnjom za obrazovanje su postigle bolje rezultate (npr. Rumunija, Turska, Srbija).

BiH ima relativno jednake obrazovne ishode u poređenju s drugim zemljama, kao što je to prikazano na slici 21. koja pokazuje razlike u rezultatima koje su na PISA testu postigli učenici koji su u povoljnom socioekonomskom položaju i učenici koji su socioekonomski ugroženi. Ipak ostaje glavni problem: omjer obrazovnih inputa naspram ishoda nije proporcionalan u poređenju s drugim sličnim zemljama. Ova činjenica bi trebala privući pažnju

kreatora politika na reformu nastavnih programa, sadržaja i metoda podučavanja.

Slabi ishodi u obrazovnom sistemu i posebno nedostatak vještina pozivaju na mjere tržišta rada i adekvatno prilagođavanje nastavnih programa za stručno obrazovanje i osposobljavanje. U preduzećima nema mogućnosti učenja uz rad, što je jedan od glavnih razloga za neusklađenost vještina i visoku stopu nezaposlenosti mladih.⁶⁷ Neusklađenost između obrazovnog sistema i tržišta rada je izražena.⁶⁸

Općenito, decentralizacija, značajne fiskalne varijacije, nedostatak koordinacije i jedinstveni nastavni standardi su glavni razlozi za slabe ishode. Rezultati su slični i u oblasti visokog obrazovanja, cjeloživotnog učenja i nauči.

Kriza izazvana pandemijom COVID-19 će vjerovatno imati negativne kratkoročne efekte na obrazovanje i to kroz dva kanala: (a) značajno smanjenje budžetskih sredstava⁶⁹ i (b) nepostojanje pristupa kvalitetnom inkluzivnom obrazovanju u toku potpunog i djelomičnog zatvaranja škola.

Svjetska banka je također procijenila da će učinak pandemije na obrazovanje biti u velikoj mjeri negativan:⁷⁰ *rast ljudskog kapitala će vjerovatno oslabiti ili doživjeti zastoj, dok će se postojeće nejednakosti u obrazovanju povećati. Gubitak u učenju će biti znatan i disproportionalno će pogoditi ugrožene kategorije.* Ova sumorna predviđanja se oslanjaju na pretpostavku da prijelaz na modalitete obrazovanja na daljinu može biti uspješan u visokom obrazovanju gdje su kapaciteti, organizacija i autonomija studenata veći. Međutim, to ne može biti zamjena za rad u učionici na nivou predškolskog, osnovnog i srednjeg obrazovanja zbog problema vezanog za pristup i nejednakih uvjeta u kojima učenici žive. Prema rezultatima PISA testa za BiH iz 2018. godine, postoji značajna razlika između gornjeg i donjeg kvintila učenika u pogledu udjela učenika koji imaju pristup internetu i računaru koji mogu koristiti za nastavu. Podaci ukazuju da učenici koji se nalaze u povoljnoj situaciji neće imati problema s nastavom na daljinu, s obzirom da 100% njih ima pristup internetu i 97% ima računar koji mogu koristiti u nastavi. Međutim, ti postoci u donjem kvintilu iznose 87% i 73%.⁷¹ Značajan udio učenika je izložen riziku od zaostajanja ako se nastava bude i dalje odvijala online, što je u vrijeme

⁶⁷ Evropska fondacija za stručno osposobljavanje (European Training Foundation) (2019).

⁶⁸ UNDP (2020): *Social Inclusion in BiH: 2020 National Human Development report (nacr.)*.

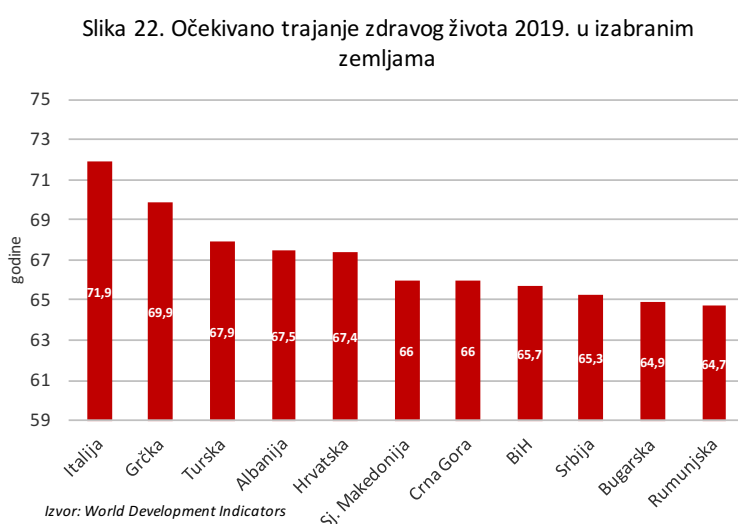
⁶⁹ UN Women (2020): Occasional Budget Briefs No. 1 and 3, April and May.

⁷⁰ *The Economic and Social Impact of COVID-19.: Education.* Western Balkans Regular Economic Report no. 17 Washington, D.C: World Bank Group.

⁷¹ OECD (2019): Results from PISA 2019, Country Notes.

izrade ovog dokumenta (sredina septembra) slučaj za značajan udio učenika. Time se može povećati rizik od napuštanja školovanja. Vlasti u BiH su također procijenile rizik pristupa za 4.800 učenika u osnovnim i srednjim školama zbog nedostatka pristupa informacionoj tehnologiji. Prema UNICEF-ovom izvještaju U-report u BiH, 35% mladih se suočava s teškoćama u pogledu pristupa zbog nepostojanja uređaja i interneta, ali i zbog potrebe da dijele uređaje s drugim članovima domaćinstva i nedostatka odgovarajućeg prostora za učenje. Takvi problemi su presudni za djecu iz ranjivih kategorija, kao što su siromašni, Romi i mladi s invaliditetom kojima je potrebna intenzivna podrška u nastavi. U tom izvještaju se navodi da je predškolski odgoj i obrazovanje u potpunosti prekinuto u većini škola, dok u nekim školama e-učenje nije organizirano za djecu u nižim razredima osnovne škole.⁷² Na kraju, istraživanje koje su proveli Međunarodna organizacija rada, UNESCO i Svjetska banka je pokazalo da većina škola za stručno obrazovanje i osposobljavanje nije bila spremna za kvalitetno e-učenje u pogledu digitalne infrastrukture (materijal za učenje, hardware, pristup internetu) i spremnosti nastavnika. Nefleksibilne zakonske odredbe su navedene kao važna prepreka. Obustavljeni su praktična nastava i učenje uz rad u preduzećima.⁷³

Zdravlje (koje nije povezano s pandemijom bolesti COVID-19)

Očekivana dužina života u BiH je oko 77,2 godine, što je približno očekivanoj dužini života u uporedivim zemljama Jugoistočne Evrope. Što se tiče očekivanog trajanja zdravog života, BiH zaostaje za tim zemljama (65,7 godina). Na prvi pogled, takav ishod, koji je sličan ishodu u Bugarskoj, Rumuniji, Srbiji, Crnoj Gori i Sjevernoj Makedoniji odgovara očekivanom (slika 22). Međutim, ukupna potrošnja za zdravstvo (uključujući i pokrivanje troškova vlastitim sredstvima)

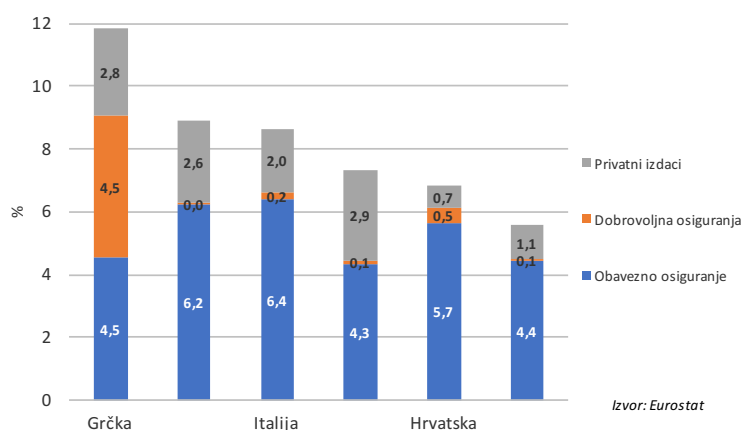
je iznosila 8,9% BDP-a u 2018. i 9,2% BDP-a u 2019. To je daleko više nego u uporedivim zemljama i čak više nego u razvijenijim zemljama Jugoistočne Evrope koje imaju znatno bolje zdravstvene ishode (slika 24). Omjer finansiranja zdravstva će se dalje povećavati u 2020. godini usljed povećanja potrošnje za zdravstvo vezano za COVID-19 i smanjenja BDP-a. BiH se razlikuje i po pitanju potrošnje domaćinstava za zdravstvene usluge iz vlastitih sredstava. Disproporcionalnost između inputa i ishoda u zdravstvu je slična situaciji u obrazovanju, što ukazuje na opću neefikasnost u javnom sektoru.

⁷² Rapid Needs Assessment - Education, UNICEF BiH, March 2020.

⁷³ ILO, UNESCO and The World Bank (2020): *Joint Survey on Technical and Vocational Education and Training (TVET) and Skills Development during the time of COVID-19.*

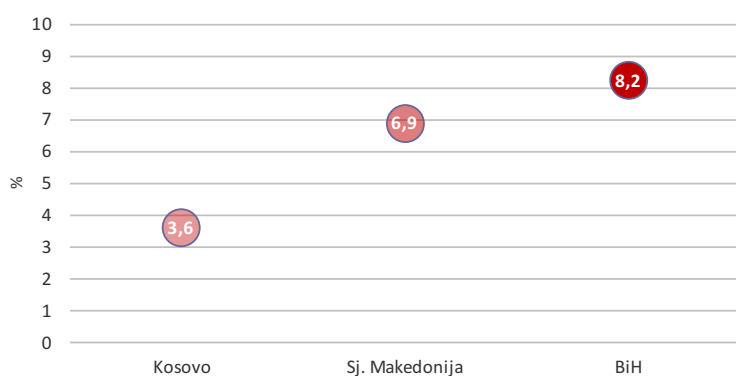

Slika 23. Izdaci za zdravlje prema načinu financiranja u % BDP 2018. u izabranim zemljama

Izvor: Eurostat

Slika 24. Ekonomski troškovi zagađenosti zraka u % BDP 2016.

Izvor: Svjetska banka

alarmantnih 8,2% BDP-a u 2016. To je daleko najveći društveni trošak zagađenosti zraka u Jugoistočnoj Evropi (slika 24)⁷⁶. Pretvaranjem problema u šansu BiH ima veliku priliku da poveća ulaganja, životni standard, zdravlje stanovništva, kvalitet života i okoliš kroz postavljanje ispravnih prioriteta, ciljeva i ulaganje sredstava za energetska efikasnost i decentraliziranu proizvodnju energije iz obnovljivih izvora (zelena ulaganja). Uštede u zdravstvenom sistemu usljed niže zagađenosti zraka mogu biti značajne. Ova pozitivna eksternalija se treba uzeti u obzir u izračunu troškova i koristi za buduće investicije u zelenu energiju.

Značajna unapređenja su također moguća kroz jačanje prevencije u primarnoj zdravstvenoj zaštiti, uključujući i investicije u telemedicinu. Telemedicina je dokazala svoju korisnost u toku krize izazvane COVID-19 u drugim zemljama.

Sekundarna pandemijska smrtnost usljed zatvaranja dijelova zdravstvenog sistema je otvoreno pitanje. O njoj se još uvijek naširoko govori u svijetu, a rezultati istraživanja nisu jasni. Vrijeme koje je proteklo od početka pandemije je prekratko da bi se precizno procijenili njeni učinci. Potrebno je vrijeme za

Prvi faktor koji objašnjava takvu situaciju je sličan u svim oblastima socijalnih politika: fragmentiranost stvara neefikasnost. U BiH postoji 13 fondova obaveznog zdravstvenog osiguranja, zbog čega nedostaju standardi upravljanja i ne koristi se ekonomija obima. Na primjer, nabavka lijekova rezultira visokim udjelom potrošnje za lijekove (27% ukupne potrošnje za lijekove). Udio nabavke lijekova je čak veći kada se uzme u obzir samo potrošnja za zdravstvo iz vlastitih sredstava.⁷⁴

Drugi faktor se odnosi na starenje stanovništva. Osobe starije životne dobi troše većinu resursa zdravstvenog sistema: 33% nosilaca zdravstvenog osiguranja u FBiH i 35,5% u RS-u su penzioneri.⁷⁵

Treći razlog se može odnositi na zagađenost zraka koja predstavlja akutni problem u BiH. Svjetska banka je procijenila direktan društveni trošak zagađenosti zraka na zdravlje u BiH na

⁷⁴ UNDP (2020): *Social Inclusion in BiH: 2020 National Human Development report (nacr.)*.

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ World Bank (2019) Country Reports BiH, Kosovo*, North Macedonia.

praćenje rizika koji nisu povezani s bolešću COVID-19, kao što je kasno otkrivanje raka i koronarnih bolesti, koji su česti uzroci smrti u BiH. Preliminarni rezultati pokazuju da sekundarni morbiditet i mortalitet mogu biti značajni, uz mnoge neobjašnjive varijacije u državama i regijama.⁷⁷ U BiH još uvijek nema analize mortaliteta koji nije povezan s COVID-19.

Decentralizirano finansiranje i upravljanje zdravstvenim sistemom u BiH proizvodi hroničan problem duga i fiskalnu nestabilnost zdravstvenog sektora. To je bio izazov čak i prije pandemije zbog strukturnog problema starenja stanovništva, što potiče rast potražnje za zdravstvenim uslugama. Glavni izazov se odnosi na nedostatak finansijskih sredstava zbog malog broja zaposlenih u formalnom sektoru. Izazov je ublažiti problem finansijske održivosti u takvoj situaciji, uz formalno univerzalnu pokrivenost zdravstvenom zaštitom i već visoke doprinose za zdravstveno osiguranje iz plaća (zaposleni plaćaju 12,5% za zdravstveno osiguranje u FBiH i 12% u RS-u, a 4% plaćaju poslodavci u FBiH).⁷⁸

Šok izazvan pandemijom COVID-19 pogodio je finansiranje zdravstvenog sistema na dva načina pored troškova nabavke lične zaštitne opreme i drugih resursa potrebnih za upravljanje slučajevima COVID-19: (a) upućivanjem radnika na čekanje usljed recesije smanjena je osnova za računanje doprinosa za zdravstveno osiguranje; (b) prihodi bolnica su smanjeni, s obzirom da je djelomičnim zatvaranjem sistema smanjena ponuda/potražnja za zdravstvenim uslugama koje nisu povezane s COVID-19.⁷⁹ Institucije vlasti trebaju hitno djelovati kako bi iznašli rješenja i za kratkoročne i za dugoročne izazove koji se tiču finansiranja zdravstva, s obzirom da utjecaj krize na finansiranje zdravstva prijete standardu zdravstvene usluge u BiH, i pored sistemskih problema koji su bili prisutni i prije izbijanja pandemije. Ono što je najvažnije, visoki troškovi za zdravstvene usluge uključujući lijekove koji se plaćaju vlastitim sredstvima, ukazuju na nejednak pristup zdravstvenoj zaštiti i dokazuju vrlo visok trošak (prije svega za lijekove) osoba iz ranjivih kategorija; ovo ukazuje na potrebu reforme sektora zdravstva uz mjere socijalne zaštite kako bi se smanjile nejednakosti i siromaštvo vezano za zdravstvene probleme.⁸⁰

Siromaštvo i socijalna zaštita

Najnoviji zvanični podaci o siromaštvu u BiH se odnose na 2015. godinu, kada je siromaštvo procijenjeno na 16%.⁸¹ Svjetska banka predviđa povećanje siromaštva sa procijenjenih 11,8% u 2019. godini na 12,9% odnosno 14,6% u 2020. godini, ovisno o scenariju. Porast siromaštva će ovisiti o trajanju recesije uzrokovane pandemijom COVID-19. Očekuje se da će između 35.000 i 85.000 ljudi vjerovatno zapasti u siromaštvo, od čega 50-60% trenutno nije obuhvaćeno programima socijalne zaštite, što će ovisiti o trajanju recesije.⁸² Ova procjena dolazi povrh procjene da oko 20% stanovništva nije pokriveno zdravstvenim osiguranjem.⁸³ Procjene Svjetske banke su urađene pod pretpostavkom da neće biti novog ciljanog odgovora vlasti, osim mjera koje su već poduzete u pravcu zaštite radnih mjesta u formalnom sektoru.

Prema nedavnim proračnima Svjetske banke, 16,8% stanovništva prima neki oblik socijalnih davanja, osim penzije. Glavni elementi socijalne zaštite u BiH, osim penzija, su: socijalna pomoć, naknada za vrijeme nezaposlenosti i invalidnina. Oko 30% domaćinstava u BiH je izjavilo da je penzija glavni izvor

---

⁷⁷ Wolf, S. H., et. al. (2020): Excess Deaths From COVID-19 and Other Causes, March-April 2020. JAMA Network Research Letters.

⁷⁸ UNDP (2020): *Social Inclusion in BiH: 2020 National Human Development report (nacrt)*.

⁷⁹ *The Economic and Social Impact of COVID-19: Education*. Western Balkans Regular Economic Report no. 17 Washington, D.C: World Bank Group.

⁸⁰ UNDP (2020): *Social Inclusion in BiH: 2020 National Human Development report (nacrt)*.

⁸¹ Bazirano na ostvarenom dohotku ispod 60% medijana prihoda.

⁸² *The Economic and Social Impact of COVID-19: Poverty and Household Welfare*. Western Balkans Regular Economic Report no. 17 Washington, D.C: World Bank Group.

⁸³ UNDP (2020): *Social Inclusion in BiH: 2020 National Human Development report (nacrt)*.

porodičnih prihoda (manji broj je izjavio da je to plaća, što je u velikoj mjeri u skladu s brojem penzionera – blizu 800.000 – što je približno broju formalno zaposlenih, koji je nešto iznad 800.000).

BiH ima najveći udio potrošnje za naknade za demobilisane borce, žrtve rata i invalidninu u regiji Zapadnog Balkana. Ta potrošnja je veća od iznosa sredstava za potrošnju za porodične naknade i dječije dodatke.

Trošak vođenja sistema socijalne zaštite u relativnom smislu je daleko najveći u regiji.⁸⁴ Stoga, nije iznenađujuće da su penzije neadekvatne: omjer prosječne penzije i prosječne plaće iznosi 44% u FBiH i 42% u RS-u. Slično je i s naknadama za vrijeme nezaposlenosti. Dužina trajanja prava na novčanu naknadu ovisi o dužini radnog staža, čime se stvara slaba zaštita mladih radnika kojima je to indirektan poticaj da traže posao u inostranstvu.

Obuhvaćenost građana iz najsiromašnijeg kvintila socijalnim transferima je i dalje niska u poređenju sa zemljama sa sličnim nivoima dohotka po glavi stanovnika. Osim toga, svega 1,9% ukupnog stanovništva i 6,2% najsiromašnijih su korisnici stalne i/ili jednokratne novčane pomoći na osnovu procjene imovinskog stanja. Stvarna potrošnja za porodice s djecom, osobe s invaliditetom koje ne spadaju u kategoriju ratnih-vojnih invalida i druge ugrožene osobe se kreće između 1% i 1,2% BDP-a, i najniža je u regiji.

Obuhvaćenost je niska u poređenju s drugim zemljama u Evropi i Centralnoj Aziji. Postojeći sistem je nejednak i neadekvatan da bi spriječio siromaštvo ranjivih kategorija. Temeljni problem leži u činjenici da su socijalna davanja u BiH uglavnom zasnovana na „statusnim pravima“, posebno u slučaju naknada demobilisanim borcima. Ovo dovodi do slabog ciljanja. Osim neadekvatnog ciljanja, mnoge porodice koje su u stanju potrebe nisu ostvarile pravo na socijalna davanja zbog restriktivnih kriterija za ostvarivanje tog prava, kompleksnih i ponekad skupih administrativnih postupaka, stigmatizacije i diskriminacije, geografskih ograničenja prava ili jednostavno zato što porodice nisu svjesne da postoje novčana davanja, usluge ili nisu svjesne svoga prava.⁸⁵

Rad pružatelja socijalnih usluga na lokalnom nivou je pod utjecajem značajnih izazova u smislu ljudskih, finansijskih i tehničkih kapaciteta. Socijalne usluge, posebno za marginalizirane i ranjive osobe, su oskudne i tamo gdje postoje, često su preopterećene ograničenim vremenom i resursima, što utječe na njihovu kvalitetu i općenito dostupnost. Ove slabosti sistema prate i dodatni izazovi koje nosi kriza izazvana pandemijom COVID-19 – povećana potražnja za naknadama i uslugama.

Potrebno je napomenuti da čak iako nije bilo smanjenja novčanih naknada za socijalnu pomoć u sklopu rebalansa budžeta u kontekstu krize izazvane COVID-19, smanjenje budžeta je zabilježeno u sektoru socijalne zaštite na svim nivoima (na primjer, na nivou Ministarstva rada i socijalne politike, kao i na kantonalnom i općinskom nivou). Smanjenje budžeta se uglavnom odnosilo ili na smanjenje ili ukidanje prvobitno planiranog budžeta za razvojne projekte, grantove nevladinim organizacijama za pružanje socijalnih usluga ili sredstava prvobitno odobrenih za nova zapošljavanja u socijalnim službama (na primjer, Kantonalni centar za socijalni rad Sarajevo).

Ono što je pozitivnije, postoje dvije vrste „prirodne“ zaštite od siromaštva u BiH: (a) manje od 3% domaćinstava živi u iznajmljenom stanu i plaća zakupninu, dok većina živi u vlastitom stanu ili stanu roditelja i (b) privatne doznake iz inostranstva čine oko 8,5% BDP-a. Kriza izazvana pandemijom COVID-19 će vjerovatno smanjiti ovaj drugi izvor sredstava, čime se mogu pogoršati socijalni problemi u odnosu na šok domaćeg tržišta rada.

Institucije vlasti nisu koristili snažnije instrumente socijalne zaštite u odgovoru na posljedice krize izazvane pandemijom odmah na njenom početku. Na primjer, uvjeti sheme isplate naknada za vrijeme nezaposlenosti su još uvijek isti kao što su bili u normalno vrijeme. Među kriterijima za ostvarivanje

---

⁸⁴ UNDP (2020): *Social Inclusion in BiH: 2020 National Human Development report (nacrt)*.

⁸⁵ Naprimjer, romske porodice, porodice koje žive u udaljenim područjima, itd.

prava na novčanu naknadu je najmanje 8 mjeseci staža osiguranja u posljednjih 18 mjeseci (u FBiH) odnosno u posljednjih 12 mjeseci (u RS-u) i dužina korištenja ovog prava je proporcionalna broju mjeseci staža. To znači da program novčanih naknada ima karakteristiku sheme osiguranja i isključuje radnike koji su zaposleni na kratkoročan period i radnike u neformalnom sektoru. Također, nekoliko godina provedenih na radu garantira isplatu naknade u periodu od svega nekoliko mjeseci (npr. 5 godina – 3 mjeseca u RS).⁸⁶ Ovo nije odgovarajuće kada su negativni ekonomski šokovi jaki. To je razlog zbog kojeg je broj korisnika u BiH vrlo nizak u poređenju s brojem prijavljenih zaposlenih (vidi sliku 10). Osim toga, ove kategorije nemaju pravo ni na bilo koju neposrednu socijalnu pomoć. Potreban je urgentan odgovor. Globalno, UNDP je pripremio prijedloge mjera za privremeni osnovni dohodak (engl. *temporary basic income measures*) čija je namjera pružanje vremenski ograničene novčane podrške osobama iz najranjivijih skupina.⁸⁷

Mjere institucija vlasti i njihova djelotvornost

Kada je riječ o mjerama institucija vlasti i njihovoj djelotvornost u oblasti obrazovanja, zdravstva i socijalne zaštite, a o kojima će biti riječi u preostalom dijelu ovog poglavlja, postoji zajednička poveznica. Politička fragmentiranost uprave, upravljanje finansijskim sredstvima i operativno upravljanje stvaraju ekonomske neefikasnosti i nedostatak djelotvornih ishoda, uključujući i nejednake standarde širom zemlje. Vlasti u BiH bi trebale nastojati postići bolju koordinaciju u okviru postojećeg državnog uređenja kako bi unaprijedile ishode i oslobodile resurse koji bi se preusmjerili s administrativnih troškova na transfer javnih dobara građanima. Na taj način je moguće smanjiti jaz u razvoju regija i općina koje su izložene najvećem riziku od zaostajanja u smislu pružanja socijalnih usluga.

Obrazovanje

Školska 2019/2020. godina je završena na daljinu, uključujući i pomoć tv programa. Djeca koja nisu imala pristup su dobila adekvatan materijal za učenje. Obrazovne institucije su poduzimale napore na ad-hoc osnovi kako bi se pomoglo ugroženim učenicima da prevladaju digitalne nejednakosti. Bez obzira na takva nastojanja, nedostajale su jasne instrukcije i nastavni programi. Ono što je pozitivnije, u lokalnim medijima su se s vremena na vrijeme pojavljivale dobre vijesti, kao što su bile inicijative nastavnika od baze prema vrhu i uvođenje digitalnih dnevnika tamo gdje isti nisu još uvijek postojali. Bez obzira na pozitivne primjere, učenici, škole, nastavnici i roditelji su se morali nositi sa situacijom koja se uveliko zasnivala na decentraliziranim inicijativama. Vlade su odobrile jednom od roditelja djece uzrasta do 10 godina da koristi plaćeno odsustvo. Time su ublaženi neki od neposrednih izazova, ali se tom mjerom nisu riješili ključni problemi u osnovnom i srednjem obrazovanju.

Nije moguće precizno procijeniti djelotvornost mjera institucija vlasti. Indirektni dokazi ukazuju na rizike nejednakog pristupa obrazovnom sistemu i digitalnim alatima. UNICEF (2020) naglašava da je taj problem univerzalnog karaktera – on postoji u svim zemljama. Iako je digitalizacija kanala i sadržaja dobro došla s obzirom da su doveli do bržeg savladavanja digitalnih vještina od strane nastavnika i učenika, još uvijek postoji stvarni rizik da se takvim unapređenjem nisu mogli nadoknaditi gubici usljed neujednačenog pristupa, a koji se ne bi dogodili tokom redovne nastave u učionici. Problemi mogu dalje eskalirati u toku školske 2020/2021. godine ako se dinamika pandemije nastavi i ako škole ostanu zatvorene ili djelomično otvorene. Povrh toga, kriza izazvana COVID-19 može odgoditi nastojanja na

---

⁸⁶ Zavod za zapošljavanje Republike Srpske.

⁸⁷ Privremeni osnovni prihod je bezuvjetni transfer novca za vanredne situacije siromašnim ili gotovo siromašnim domaćinstvima koja trenutno nemaju pristup socijalnoj pomoći i socijalnom osiguranju (UNDP, 2020).

frontu strukturnih reformi sistema obrazovanja i stručnog obrazovanja i osposobljavanja, što je prijeko potrebno da bi se smanjili nedostaci u vještinama.⁸⁸

Zdravlje (koje nije povezano s pandemijom COVID-19)

Oba entiteta su se obavezala da će raditi sa Svjetskom bankom na reformi zdravstvenog sistema, uključujući i bolje finansijsko praćenje, uključivanje svih javno-zdravstvenih institucija u centralni trezor i centralizirane nabavke kako bi se smanjili troškovi nabavke lijekova.⁸⁹ Zakonom o finansijskoj konsolidaciji javnih zdravstvenih ustanova u FBiH je predviđen zajam Svjetske banke u vrijednosti 300 miliona KM za finansiranje reforme sektora zdravstva u 2021. i 2022. godini.⁹⁰ Očekuje se da će se takvim programima povećati djelotvornost zdravstvene zaštite. Međutim, potrebno je više u smislu balansiranja rizika od morbiditeta i mortaliteta povezanog i nepovezanog s COVID-19, uključujući i razvoj prevencije i telemedicine kako bi se odgovorilo na postojeću krizu. Još uvijek nedostaje dubinska analiza sekundarnih zdravstvenih rizika (koji nisu povezani s bolešću COVID-19) uzrokovanih odgovorom na pandemiju. Također, finansijska održivost treba biti ponovo uspostavljena u srednjoročnom periodu da bi se spriječili finansijski poremećaji u kritičnom periodu borbe protiv pandemije, posebno ako se BiH želi približiti punoj, univerzalnoj pokrivenosti osiguranjem. Prema sadašnjim procjenama, oko 20% stanovnika nije pokriveno javnim zdravstvenim osiguranjem i za teško bolesne osobe su visoki (potencijalno katastrofalni) troškovi koje pokrivaju iz vlastitih sredstava. Ovim problemima se nadležne institucije vlasti još uvijek ne bave.

Siromaštvo i socijalna zaštita

Sistem socijalne podrške u BiH nije do sada reagirao na krizu izazvanu bolešću COVID-19. Vlasti su se usredotočile na ublažavanje udara krize: (a) očuvanjem radnih mjesta i plaća generalno i zaštitom javnog sektora na koji otpada oko jedna trećina ukupnog broja zaposlenih i (b) subvencioniranjem troškova rada u formalnom privatnom sektoru koji je pogođen posljedicama mjera strogog zatvaranja. Dok su te mjere bile na snazi, subvencije su bile opsežne, ali se pomoć postepeno smanjuje nakon otvaranja ekonomije. U trećem poglavlju je istaknuto da *postoji potreba za produženjem nekih mjera zato što recesija vjerovatno neće biti završena kroz oporavak u obliku slova V*. Izbijanje pandemije u ljetnom periodu je predstavljalo prijetnju u pogledu daljnjih prekida normalnih aktivnosti na jesen i zimu. Nastavak subvencioniranja plaća bi trebao biti vremenski ograničen, dok bi više fiskalnih resursa trebalo biti posvećeno mjerama aktivne politike tržišta rada koje mogu postati djelotvorne kada oporavak bude čvršće ukorijenjen u toku 2021. godine. Postoje i strukturne slabosti u sistemu naknada u slučaju nezaposlenosti i rizici potencijalne izloženosti većem siromaštvu koji se odnose na: (a) ljude koji su suočeni s katastrofalnim troškovima zdravstvenih usluga koje pokrivaju vlastitim sredstvima, (b) smanjenje novčanih doznaka iz inostranstva i (c) radnike u neformalnom sektoru. Osim toga, socijalna pomoć nije dobro ciljana i ima nizak, ili nikakav, učinak na smanjenje siromaštva. Potrebne su djelotvornije i ciljane mjere da bi se spriječilo siromaštvo ranjivih kategorija.

Ključni zaključci i identificirani izazovi

Obrazovanje. Napredovanjem u pogledu digitalizacije nastavnih kanala i sadržaja ne mogu se u potpunosti ublažiti problemi povezani s prekidom redovnog pohađanja nastave u učionici i praktičnog stručnog obrazovanja i obuke. Naziru se nejednakosti u pogledu pristupa obrazovanju. Ovaj problem

---

⁸⁸ Zajedničkim socio-ekonomskim reformama za period 2019.-2022. (Reformska agenda 2) predviđene su reforme u oblasti napredovanja u karijeri u kontekstu cjeloživotnog učenja, primjene standarda kvalifikacija, izrade novih nastavnih programa i unapređenja stručnog znanja i kapaciteta na svim nivoima obrazovnog sistema uz krajnji cilj usklađivanja vještina i ishoda s budućim potrebama tržišta rada.

⁸⁹ Zajedničke socio-ekonomske reforme za period 2019.-2022.

⁹⁰ Program ekonomske stabilizacije i oporavka Federacije Bosne i Hercegovine 2020.-2021.

treba odmah rješavati s obzirom da ima i neposredne i dugoročne posljedice: kratkoročno, njime se stvara nejednak pristup javnom obrazovanju i stručnom obrazovanju i osposobljavanju; dugoročno, on lišava siromašnije segmente mladih osnovnih digitalnih usluga koje su presudne za pristup tržištima rada u toku njihovog životnog vijeka. Osim toga, zatvaranje škola ima duboke posljedice po učenike. Ono prijeti povećanjem nejednakosti u obrazovanju, izaziva značajne gubitke u učenju, povećava rizik od napuštanja obrazovanja, posebno od strane učenika iz porodica iz ranjivih kategorija, kao što su Romi, i podriva proces učenja budućih generacija. Fizičko prisustvo u školi daje osjećaj sigurnosti, vršnjačke podrške i okvir za lični razvoj.

Problemi vezani za COVID-19 došli su povrh strukturnih problema u obrazovnom sistemu i sistemu stručnog obrazovanja i osposobljavanja, kao što pokazuju rezultati PISA testa iz 2018. godine. Razlika između zemalja koje zaostaju i uporedivih zemalja, koju je otkrio PISA test, može se dodatno povećavati kao posljedica krize izazvane COVID-19. Ova prijetnja je posebno prisutna u BiH zbog fragmentirane organizacije obrazovanja, uz nedostatak koordinacije među institucijama vlasti nadležnih za obrazovanje. Kvalitet učenja i nastavni programi u velikoj mjeri zahtijevaju usklađivanje i modernizaciju, a u slučaju stručnog obrazovanja i osposobljavanja, prilagođavanje potrebama za vještinama i poslovnim praksama na tržištu rada, kako bi se ishodi obrazovanja i stručnog obrazovanja i osposobljavanja uskladili s očekivanom potražnjom za znanjem i vještinama.

Poređenje omjera inputa i ishoda s omjerima u uporedivim zemljama pokazuje potrebu za reformom. Važno je analizirati udjele potencijalne obrazovne nejednakosti stvorene poremećajima obrazovanja u učionici i stručnog obrazovanja i osposobljavanja. Kratkoročne mjere, kao što je obezbjeđenje resursa za ugrožene učenike i unapređenje digitalnog sadržaja i nastavnih vještina, potrebne su odmah, sve dok postoji rizik od djelomičnog ili potpunog zatvaranja škola u toku nastavka pandemije. Potrebno je prepoznati, nagraditi i koristiti kao primjer inovativne škole općeg obrazovanja i stručnog obrazovanja i osposobljavanja, nastavnike i edukatore koji su se najbolje prilagodili situaciji u kojoj su na snazi bile mjere zatvaranja. Na srednjoročnoj do dugoročnijoj osnovi, izazovi koje je donijela i otkrila pandemija COVID-19 se trebaju iskoristiti *kao katalizator za reformu usmjerenu na budućnost*. Reforma bi trebala obuhvatiti znatna unapređenja sadržaja, koordinacije upravljanja, kvalitet i metode izvođenja nastave kako bi se modernizirali sistem obrazovanja i sistem stručnog obrazovanja i osposobljavanja.

Zdravstvo. Potrebni su kredibilni kratkoročni i dugoročni planovi za odgovor zdravstvenog sistema na zdravstvene rizike koji nisu povezani s bolešću COVID-19. Potrebno je temeljito istražiti stopu sekundarnog pandemijskog mortaliteta usljed obustave pružanja dijela redovnih zdravstvenih usluga i provesti strategiju za minimiziranje takvih rizika. Jačanje uloge primarne zdravstvene zaštite u pogledu programa prevencije i telemedicine može biti korisno u tom pogledu. Potrebni su i planovi za nastavak pružanja prioritetnih zdravstvenih usluga (vidi prvo poglavlje o zdravstvu povezanom s bolešću COVID-19). Trenutno ne postoje sveobuhvatni planovi za finansiranje održivosti zdravstvenog sistema. Takvi planovi trebaju obuhvatiti proširenje pokrivenosti zdravstvenim osiguranjem na kompletno stanovništvo. S obzirom da ne bi bilo realno u znatnoj mjeri smanjiti pokrivenost troškova vlastitim sredstvima, čime se stvara nejednak pristup sistemu, zdravstvene mjere trebaju biti usko koordinirane sa socijalnim mjerama za ranjive osobe koje se suočavaju sa znatnim ličnim zdravstvenim izdacima. Postoje indikacije da su neobičajeno visoki troškovi zdravstvene zaštite i učestalost plućnih, respiratornih i drugih bolesti povezani sa zagađenošću zraka u velikim gradovima u kojima su glavni uzročnici zagađenosti tehnološki zastario automobilski transport i sistemi grijanja, povrh termoelektrana. Ovu činjenicu je potrebno uzeti u obzir prilikom dodjele sredstava za zdravstvene programe. Potrebno je dati prioritet projektima zelene energije, kako bi se zaštitilo zdravlje ljudi i smanjili znatni fiskalni i društveni troškovi.

Socijalna zaštita. Kriteriji i ciljanje socijalnih mjera nisu se promijenili u toku krize izazvane COVID-19. Kombinacija socijalnih politika bi trebala biti prilagođena u svim fazama odgovora na krizu, s obzirom da će se posljedice krize osjećati neko vrijeme.⁹¹

Prvo, BiH mora reformisati način ostvarivanja naknade za vrijeme nezaposlenosti kako bi bio inkluzivniji u svrhu neposrednog odgovora na posljedice očekivanog produžetka recesije u toku jeseni i zime 2020/2021. Širi pristup naknadama za vrijeme nezaposlenosti koje se isplaćuju iz budžeta za radnike s kraćim radnim stažem se primjenjuje u mnogim zemljama u toku pandemije⁹² i može biti koristan za radnike s kraćim stažem u formalnom sektoru, može spriječiti emigraciju i omogućiti radnicima u neformalnom sektoru koji su izgubili posao da postanu vidljivi za sistem. Nedavna nastojanja Federalnog zavoda za zapošljavanje su koraci u tom smjeru. Preostali zakonski izazovi se trebaju rješavati, a nastojanja na usklađivanju sistema u zemlji zavređuju podršku vlasti.⁹³

Ova mjera može biti skupa u fiskalnom smislu, ali ima dodatne potencijalne prednosti (ovisno o tome kakva će mjera biti i o njejoj provedbi na osnovu najbolje prakse) s obzirom da program isplate naknada za vrijeme nezaposlenosti iz budžetskih sredstava može biti integriran – koordiniran s aktivnim mjerama zapošljavanja koje ih mogu zamijeniti kada oporavak bude čvršće ukorijenjen. U srednjoročnom periodu, potencijal za uvođenje lokalno prilagođenog oblika mjera privremenog osnovnog prihoda (*temporary basic income measures*) može biti detaljno istražen u okviru šireg nastojanja u pravcu reforme socijalne zaštite i analize fiskalne održivosti. Potrebno je napomenuti da uobičajeni argumenti protiv sistema naknada za vrijeme nezaposlenosti u svrhu socijalne zaštite (zbog smanjenja poticaja za traženje posla) imaju manje smisla u toku ekonomskog šoka povezanog s pandemijom s obzirom na generalni nedostatak ponude slobodnih radnih mjesta. Iz tog razloga je prijedlog dio sekvenciranog paketa mjera: kako bude tekao oporavak, inkluzivna shema naknada za vrijeme nezaposlenosti koje se isplaćuju iz budžeta se treba postepeno gasiti, a aktivne mjere zapošljavanja, koje je potrebno u međuvremenu osmisliti i testirati, trebaju ih zamijeniti kako bi se olakšalo restrukturiranje ekonomije. Ove politike trebaju biti dio cjelovitog pristupa razvoju tržišta rada s obzirom da su obrazovni ishodi također presudni za dugoročno učešće na tržištu rada. Složenost ovih mjera je posebno izražena u kontekstu BiH gdje je potrebno osmisliti i provesti paket gore spomenutih mjera kako bi se radnici iz neformalnog sektora uključili u formalni sektor.

Drugo, potrebno je provesti pravovremeni plan reforme administrativne opterećenosti u sistemu socijalne zaštite (kroz primjenu digitalnih rješenja) kako bi se smanjili administrativni izdaci koji čine sistem socijalne zaštite u BiH netipičnim u regiji Zapadnog Balkana. Obavezno je unapređenje administrativne efikasnosti, bez obzira na poduzete mjere. Integriranje baza podataka, skrining, analiza i praćenje različitih stubova socijalne zaštite trebaju biti dodatni efekti nastojanja u pravcu racionalizacije sistema.

Treće, potrebno je poduzeti blagovremenu analizu kako bi se bolje shvatili značajni privatni izdaci za zdravstvenu zaštitu u cilju osmišljavanja programa socijalne pomoći konkretno u tu svrhu koja bi se isplaćivala iz budžeta socijalne pomoći, a ne iz budžeta javnog zdravstva. Budžet sektora zdravstva će biti opterećen neposrednim potrebama izazvanim pandemijom, kao i ciljem proširenja pokrivenosti kako bi se postigla univerzalna pokrivenost zdravstvenim osiguranjem.

---

⁹¹ *The Economic and Social Impact of COVID-19: Social Protection Responses*. Western Balkans Regular Economic Report no. 17 Washington, D.C: World Bank Group.

⁹² Ibid.

⁹³ Postoji odluka Vrhovnog suda FBiH prema kojoj nezaposlena osoba ima pravo na naknadu za vrijeme zaposlenosti bez obzira na neuplaćene doprinose. Problem je što tu odluku Vrhovnog suda FBiH ne poštuju sve kantonalne službe za zapošljavanje. Kada kantonalna služba za zapošljavanje odbije zahtjev za naknadu, nezaposlena osoba bi trebala uložiti žalbu Federalnom zavodu za zapošljavanje kao drugostepenom organu koji donosi odluku u skladu s presudom Vrhovnog suda FBiH, to jeste, odlučuje da nezaposlena osoba ima pravo na naknadu za vrijeme nezaposlenosti, bez obzira na neuplaćene doprinose.

Četvrto, potrebno je bolje ciljanje davanja socijalne pomoći iz budžetskih sredstava. Razlozi za usmjeravanje davanja na siromašne odnose se na usmjeravanje ograničenih resursa prema osobama u stanju najveće potrebe. Ovaj koncept je posebno važan danas, kada su najugroženije kategorije čak više izloženi učinku krize izazvane pandemijom COVID-19.

Preporuke

Obrazovanje:

- Ulagati u digitalnu povezanost za svako dijete i povećati kvalitet e-učenja. Osigurati zajedničke standarde provedbe i digitalne resurse i provesti program prevencije nejednakosti koristeći najbolja rješenja izrađena u toku proljetnog semestra 2020. godine i najbolje prakse drugih zemalja.
- Povećati kvalitet učenja generalno, naglašavajući potrebe djece iz najranjivih skupina, uključujući i djecu s invaliditetom i romsku djecu kojima je obično potrebna veća podrška u učionici.
- Uskladiti dugoročni plan reforme obrazovanja sa COVID-19 stvarnošću i osigurati otpornost obrazovanja na buduće vanredne situacije.
- Smanjiti prepreke pristupu mogućnostima stručnog osposobljavanja i cjeloživotnog učenja, modernizirati i prilagoditi nastavne programe za stručno obrazovanje i obuku i cjeloživotno učenje potrebama tržišta rada, posebno u industrijama koje su ključne za ekonomski oporavak od pandemije.
- Ulagati u predškolski odgoj i obrazovanje, imajući na umu njegov indirektni efekat na rodnu jednakost s obzirom da potiče učešće mladih žena na tržištu rada.
- Zaštititi i povećati finansiranje sektora obrazovanja i osigurati da su adekvatna finansijska sredstva usmjerena na djecu iz najranjivih skupina.

Zdravlje koje nije povezano s pandemijom bolesti COVID-19:

- Dati prioritet programima primarne zdravstvene zaštite, uključujući i opcije razvoja telemedicine.
- Istražiti sekundarni pandemijski mortalitet usljed mjera zatvaranja i osigurati kontinuitet zdravstvene zaštite.
- Provesti detaljno istraživanje ličnih izdataka za zdravstvenu zaštitu i iskoristiti rezultate za prilagođavanje socijalne pomoći da bi se smanjila nejednakost u pristupu zdravstvenoj zaštiti koja se odnosi na osobe iz ranjivih skupina koje se suočavaju s visokim ličnim izdacima.
- Provesti reformu sektora zdravstva na osnovu najbolje međunarodne prakse kako bi se osigurala kratkoročna i dugoročna finansijska stabilnost i pritom osigurao sistem s univerzalnim otvorenim pristupom. Smanjiti trenutno procijenjeni postotak od (oko) 20% građana koji nisu pokriveni zdravstvenim osiguranjem njihovim povezivanjem s drugim programima socijalne zaštite.
- Koordinirati i zasnivati mjere industrijske politike s procjenom eksternih društvenih koristi od smanjenja zagađenosti zraka. Internalizirati očekivane zdravstvene koristi u investicijske planove.

Socijalna zaštita:

- Eliminirati prekomjernu administrativnu opterećenost u sistemu socijalne zaštite kroz unapređenje upravljačkog informacionog sistema i razvoj digitalnih socijalnih usluga.
- Unaprijediti spremnost sistema socijalne pomoći da odgovori na šokove (planiranje novčanih tokova u vanrednoj situaciji, institucionalna pripravnost, itd.).
- Provesti reformu sistema ciljanja socijalne pomoći tako da naknade budu bazirane na potrebama, a ne na statusu korisnika. Definirati monetarni minimum socijalne sigurnosti. Koristiti programske intervencije i beneficije, uključujući i transfere u gotovini i naturi, usmjeravajući ih na domaćinstva u ranjivim kategorijama, kao što su samohrani roditelji,

porodice s više djece, osobe s invaliditetom i hroničnim bolestima, interno raseljene osobe i povratnici.

- Provesti reformu sistema isplate naknada za vrijeme nezaposlenosti tako da sistem bude inkluzivniji (nedoprinosni) i obuhvati osobe koje ostvaruju prihod u neformalnoj ekonomiji, osobe koje rade na osnovu privremenih ugovora, osobe koje obavljaju sezonske radove i rade na osnovu ugovora na određeno vrijeme kao zamjena odsutnih radnika i postepeno gasiti te naknade kako oporavak bude rastao, uz aktivne mjere zapošljavanja koje će biti u međuvremenu donesene.
- Spriječiti smanjenje budžetskih stavki u oblasti obrazovanja, zdravstva i socijalne zaštite.
- Voditi računa da se gore spomenute grupe mjera dobro uklapaju u srednjoročni makroekonomski scenarij koji osigurava fiskalnu održivost i osigurava preduvjete za ekonomski rast.

Društvena kohezija i otpornost zajednica

Analitika: Učinak pandemije COVID-19 i rizici

Socijalne i ekonomske posljedice pandemije COVID-19 u BiH će vjerovatno imati učinak na društvenu koheziju i dovesti do produbljenja nejednakosti, povećanja tenzija, možda čak i do ispljavanja nezadovoljstva različitih društvenih grupa. Kao što je navedeno u prethodnim poglavljima, COVID-19 će pogoršati postojeće ekonomske nejednakosti i ranjivosti. Također postoji rizik da mjere i odgovor vlasti neće dovesti do jednakog efekta među različitim skupinama (samo jedan primjer: razlike u rizicima od nezaposlenosti koji su povezani s javnim, privatnim i neformalnim sektorom). U prethodnim poglavljima je naglašeno da se ljudi u ranjivim skupinama suočavaju s disproportionalnim rizikom od teškoća vezanih za COVID-19.

Nejednakosti u prihodima u BiH (Ginijev koeficijent iznosi 33) su na nivou prosjeka zemalja Zapadnog Balkana i nešto više od prosjeka EU koji iznosi 31. Indeks humanog razvoja (HDI) za 2018. godinu je iznosio 0,769. Međutim, kada se vrijednost ovog indeksa umanjuje za nejednakost, Indeks humanog razvoja pada na 0,658, što predstavlja gubitak od 14,4% zbog nejednakosti u distribuciji indeksa za sve tri dimenzije Indeksa humanog razvoja. Nejednakost ima geografsku komponentu. To se može djelomično objasniti historijskim razlozima, ali je dijelom povezana i sa slabim regionalnim politikama i nedostatkom mehanizama za teritorijalno fiskalno izjednačavanje. Siromašnije lokalne zajednice su prepuštene same sebi. Time se povećavaju nejednakosti u teritorijalnom razvoju i urbano-ruralna razlike.

Takva podjela se odražava u socijalnim sistemima, kao što je obrazovanje, i u ostvarivanju pristupa drugim mogućnostima. Nejednakosti u stepenu razvoja objašnjavaju neke motive za emigraciju koja predstavlja najhitniji društveni problem. Prema percepciji ljudi, emigracija mladih porodica zatvara njihove zajednice u začarani krug nedovoljnog razvoja.⁹⁴ Iako COVID-19 može kratkoročno obustaviti emigraciju, strukturni problemi BiH će bez sumnje to ponovo izbaciti u prvi plan.

Ljudi u lokalnim zajednicama imaju kritične poglede na lokalne službe zapošljavanja, cestovni transport, ustanove za njegu starijih osoba i, prije svega, na socijalnu pomoć. Rasprostranjena percepcija o lošem sistemu socijalne podrške potvrđuje zapažanja iz prethodnog poglavlja. Stavovi o obrazovanju i zdravstvenim uslugama su bolji, ali teritorijalne nejednakosti uzrokuju ogromne varijacije među općinama.⁹⁵

Ograničeni kapaciteti jedinica lokalne samouprave za adekvatnu pripremu i odgovor na katastrofe su sada dodatno pod pritiskom zbog odgovora na krizu izazvanu pandemijom COVID-19. U procjeni jedinica lokalne samouprave i mjesnih zajednica koju je proveo UNDP⁹⁶ naglašeno je da osim mjera poduzetih na višim nivoima, više jedinica lokalne samouprave je usvojilo strategiju za ublažavanje posljedica po lokalnu privredu kroz preraspodjelu budžetskih sredstava na lokalnom nivou. U procjeni je naglašeno da su organizacije civilnog društva u lokalnim zajednicama uglavnom uključene u sprečavanje širenja koronavirusa na vlastitu inicijativu i vlastitim sredstvima.

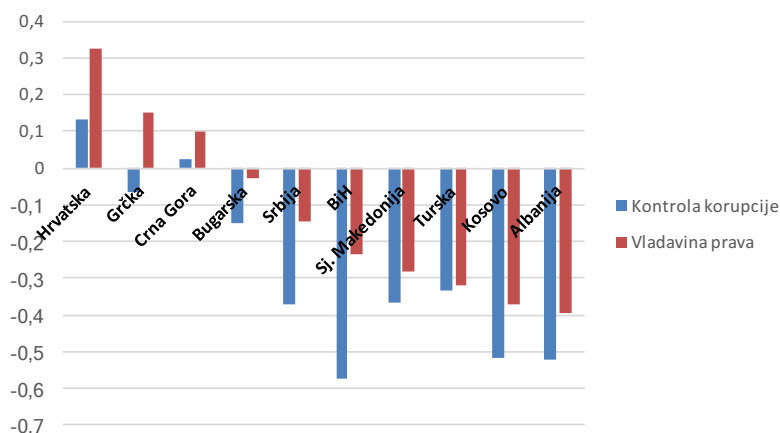
---

⁹⁴ UNDP (2020): *Social Inclusion in BiH: 2020 National Human Development report (nacrt)*.

⁹⁵ Ibid.

⁹⁶ UNDP (2020) *RARE assessment, COVID-19 Assessment within partner LGs, MZs and CSOs*.

Slika 25. Vladavina prava i kontrola korupcije u izabranim članicama EU i jugoistočnoj Evropi

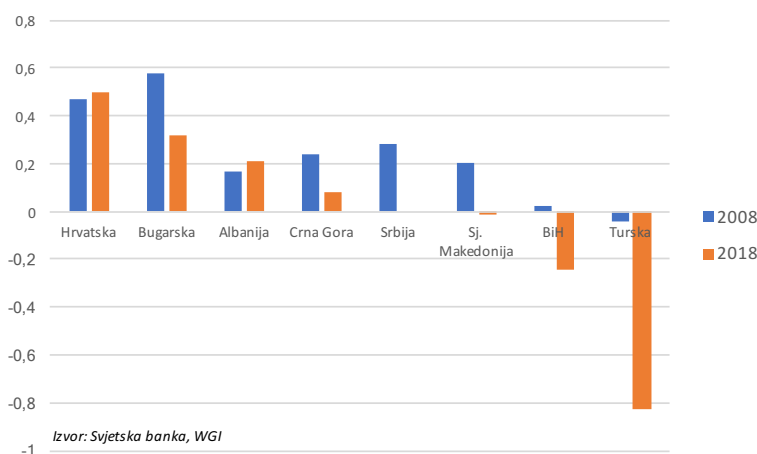

BiH se i dalje suočava s ozbiljnim izazovima vezanim za korupciju i kljentizam. Slika 25. pokazuje da se BiH nalazi u sredini šire regije u pogledu vladavine prava. Međutim, BiH daleko zaostaje u pogledu kontrole korupcije koja je posebno korozivna u pogledu društvene kohezije i povjerenja.

Ovo zapažanje je evidentno u istraživanju javnog mnijenja koje je provelo Vijeće za regionalnu saradnju (RCC) u periodu između decembra 2019.

i januara 2020. godine, prema kojem 78% ispitanika nema nimalo povjerenja ili ima tendenciju nepovjerenja prema vlastima u BiH. Nedostatak povjerenja je prisutan u pogledu niza javnih institucija, pri čemu BiH ima najniži stepen povjerenja među zemljama Zapadnog Balkana prema četiri od pet istraženih institucija (sudovi, parlament, vlada, ombudsmeni, uredi za reviziju). Naročito zabrinjava nivo povjerenja građana u pravni sistem. Oko 80% (što je porast sa 67% u 2018.) ispitanika u BiH smatra da je pravni sistem neefikasan. 88% stanovništva BiH smatra da borba vlasti protiv korupcije nije zadovoljavajuća. Općenito, u BiH ne postoji povjerenje u sposobnost aktera vlasti i nevladinog sektora da drže izvršnu vlast odgovornom.⁹⁷

Slika 26. Indeksi učešća i odgovornosti za izabrane zemlje 2008. i 2018. (od -2,5 do 2,5)

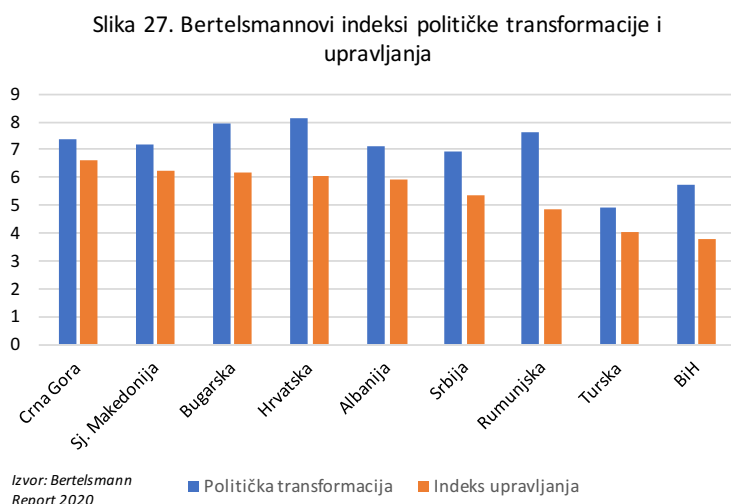
Izvor: Svjetska banka, WGI

U toku vrhunca pandemije COVID-19, nekoliko slučajeva potencijalno nezakonitih javnih nabavki medicinske i lične zaštitne opreme u koju su bili uključeni zvaničnici na najvišem nivou našlo se pod istragom tužilaštva⁹⁸. Ovi slučajevi su samo pojačali nepovjerenje građana u određene institucije vlasti. Ako pravosudni sistem BiH efikasno riješi te predmete, to bi moglo doprinijeti povratku određenog nivoa povjerenja te time direktno pozitivno utjecati na društvenu koheziju.

Indeks učešća i odgovornosti (engl. Voice and Accountability Index) koji mjeri Svjetska banka (slika 26) mjeri percepcije sposobnosti građana da sudjeluju u odabiru svoje vlasti i slobode udruživanja, izražavanja i medija. BiH zaostaje u regiji, ali je zabrinjavajuće zapažanje da je BiH daleko zaostajala u

⁹⁷ RCC, BALKAN BAROMETER 2020: Public Opinion Survey.

⁹⁸ Izvori: štampa i Tužilaštvo BiH.

periodu između 2008. i 2018. godine (slični trendovi su se pokazali i u Sjevernoj Makedoniji, Bugarskoj, Srbiji i Turskoj).

Ove procjene potvrđuju indeksi Fondacije Bertelsmann. Prema ovom Indeksu uprave,⁹⁹ koji obuhvata i kapacitete za postizanje konsenzusa, kao i ulogu straha i patronata u kreiranju politika, BiH je rangirana na dnu regije Jugoistočne Evrope. Prema Fondaciji Bertelsmann,¹⁰⁰ političke elite u BiH koriste međuetničku polarizaciju radi vlastitih političkih i

materijalnih interesa. Etničke podjele dominiraju politikom, ali i prožimaju širi društveni prostor: prema istraživanju koje je proveo UNDP u 2019. godini, udio prijateljstava među pripadnicima različitih etničkih zajednica je bio u opadanju u periodu između 2009. i 2019.¹⁰¹ Djelomičan razlog je i generacijski problem s obzirom da su na mjesto starijih osoba – koje su održavale međuetnička i međunacionalna prijateljstva u bivšoj Jugoslaviji – došle mlađe generacije koje su odrasle poslije sukoba i koje su imale manje prilika da sklope međuetnička prijateljstva.

U toku pandemije u prvi plan izbijaju uloga i moć medija i njihov utjecaj na društvenu koheziju i otpornost. Pozitivno je to što se društveni mediji koriste za povećanje građanske svijesti, mobilizaciju i za omogućavanje većeg pristupa informacijama, osnažujući građane da se na vidljiviji način uključe u rješavanje bitnih pitanja. Međutim, negativno je to što je BiH, kao i druge zemlje, ranjiva na kampanje dezinformiranja/pogrešnog informiranja, namjernog i nenamjernog, i što je izložena raznim teorijama zavjere koje se odnose na pandemijsku krizu. Moguće je reći da je i samo dezinformiranje/pogrešno informiranje poprimilo oblik pandemije, s obzirom da se širi kroz zajednice i društvo, često putem nereguliranih društvenih i online medija. Medijska pismenost predstavlja vrlo važan izazov, s obzirom da je oko 27% ispitanika izjavilo da ne znaju kako mogu provjeriti ili potvrditi tačnost informacija koje dobiju.¹⁰²

Vlasti u BiH su nastojale riješiti pitanje pogrešnog informiranja/dezinformiranja usvajanjem odluka u toku pandemije o sankcioniranju odgovornih za širenje takvog sadržaja, dok su organizacije civilnog društva naglasile značaj postizanja balansa između sprečavanja širenja obmanjujućih vijesti i poštivanja slobode izražavanja (na primjer, konkretno, u toku trajanja vanrednog stanja, u martu, Vlada RS je donijela Uredbu sa zakonskom snagom o zabrani iznošenja ili prenošenja lažnih vijesti kojima se izaziva panika ili teže narušava javni red ili mir; ova Uredba je stavljena van snage u aprilu 2020.).

Osim toga, u toku pandemije bolesti COVID-19, stigmatizacija, diskriminacija i govor mržnje ostaju ključni pokretači koji mogu lako podrivati društvenu koheziju i otpornost zajednica. Stigmatizacijom i diskriminacijom manjina, migranata, izbjeglica, tražitelja azila, osoba pod supsidijarnom zaštitom i osoba u riziku odapatridije – koji su već bili prisutni u zajednicama u BiH – može se lako manipulirati ili se mogu intenzivirati u toku pandemijske krize i dalje opterećivati dinamiku unutar i među zajednicama. Gore spomenute kategorije će se suočavati sa čak većim administrativnim, finansijskim, pravnim i jezičnim barijerama, a ostvarivanje pristupa osnovnim uslugama će postati izazovnije.

⁹⁹ Fondacija Bertelsmann, 2020.

¹⁰⁰ Ibid.

¹⁰¹ Ibid.

¹⁰² Zapažanja iz istraživanja *Adekvatno informisanje o situaciji vezanoj za COVID-19 u BiH*, koje je provela Regulatorna agencija za komunikacije (RAK) u saradnji s UNICEF-om u BiH u aprilu 2020. godine.

Mjere institucija vlasti i njihova djelotvornost

Bilo je vrlo malo odgovora vlasti u BiH vezanih za COVID-19 koji su se specifično odnosili na izazove koji utječu na društvenu koheziju i otpornost zajednica. Što se tiče mjera vlasti vezanih za pandemiju koje nisu spomenute, među njima je Akcioni plan za prevenciju korupcije u institucijama BiH za vrijeme trajanja pandemije COVID-19, koju je donijela Agencija za prevenciju korupcije i koordinaciju borbe protiv korupcije BiH.¹⁰³ Iako je ovo dobrodošao korak, ključno pitanje ostaje provedba zakona radi osiguranja transparentnosti i odgovornosti te povratka povjerenja.

Ključni zaključci i identificirani izazovi

Institucionalna fragmentiranost predstavlja dugoročan, osnovni problem koji pogađa gotovo sve sektore života u zajednici u BiH. Nadležne vlasti u BiH trebaju iznaći načine bolje i djelotvornije koordinacije unutar decentraliziranog sistema u BiH kako bi se postigli zajednički prioriteti i ciljevi svih građana i povećala efikasnost i djelotvornost u korist ljudi. To je zajednička tema koja prožima cijeli ovaj dokument – počevši od potrebe za fokusom na javna ulaganja, socijalnu zaštitu, aktivne politike tržišta rada, reformu obrazovanja i zdravstva, između ostalog.

U tom kontekstu, mjere za jačanje društvene kohezije i otpornosti zajednica i drugi sektori opisani u ovom dokumentu su međusobno povezani. Na primjer, jednakost u obrazovanju zahtijeva besplatan prijevoz učenika do škole i pristup digitalnim resursima i tehnologijama. Rješavanje značajnog neformalnog sektora ekonomije zahtijeva aktivne politike tržišta rada i podršku ženama (i žene bi trebale biti podržane dostupnim programima za predškolski odgoj i obrazovanje djece). Borba protiv korupcije zahtijeva transparentne budžete, transparentnost i reformu sistema javne uprave.

Vlasti u BiH mogu koristiti sadašnju krizu kao katalizator za program oporavka koji će biti usmjeren na budućnost. Program oporavka može i treba biti proveden od strane izabраниh zvaničnika i u partnerstvu s građanima koje predstavljaju. Period oporavka od krize predstavlja jedinstvenu priliku za BiH da izgradi bolje društvo i za institucije vlasti da povrate povjerenje građana i stanovnika BiH. To je prilika za veće društveno osnaživanje i izgradnju otpornosti zajednica širom zemlje. BiH će uspješno odgovoriti na COVID-19 krizu uz pretpostavku veće uključenosti i posvećenosti građana u procesu oporavka, posebno kada su uključeni mladi, žene i ranjive kategorije.

Preporuke

Transparentnost vlasti i reforma javne uprave:

- Vlasti u BiH trebaju povećati transparentnost i provesti programe za borbu protiv korupcije.
- Vlasti u BiH trebaju ubrzati digitalizaciju i e-upravu, s fokusom na ključne e-usluge za građane i e-usluge za privredne subjekte (razvoj *usluga elektronske javne uprave namijenjene građanima (G2C)* i *usluge elektronske javne uprave namijenjene poslovnim subjektima (G2B)*).
- Vlasti u BiH trebaju primijeniti stručnost kao kriterij zapošljavanja u otvorenoj i profesionalnoj javnoj upravi.
- Razmotriti mehanizme teritorijalnog fiskalnog izjednačavanja kako bi lokalni razvoj bio ravnomjerniji.

Socijalni dijalog i ravnopravnost:

---

¹⁰³ PARCO (2020)

- Vlasti u BiH trebaju osigurati prikupljanje statističkih podataka po raznim osnovama kao normu u javnom sektoru i jačati praksu izrade javnih politika na osnovu podataka i kontinuiranog praćenja njihovih efekata.
- Vlasti u BiH trebaju provesti programe oporavka uz široko učešće građana, stanovnika i nedovoljno zastupljenih kategorija. Uspostaviti ili koristiti postojeće platforme društvenog dijaloga koje omogućavaju komunikaciju između izabranih lidera i lokalnih zajednica u cilju jačanja društvene kohezije i sveukupne otpornosti zajednica u BiH.
- Vlasti u BiH trebaju voditi računa da ekonomske i fiskalne posljedice pandemije ne utječu na fiskalne kapacitete za pružanje podrške marginaliziranim kategorijama, uključujući i putem odgovarajućeg, transparentnog i dobro usmjerenog finansiranja organizacija civilnog društva.

Transparentni izbori i medijski prostor:

- Izabrani zvaničnici, kao i organizacije civilnog društva, mediji i građani i stanovnici BiH trebaju proaktivno raditi na sprečavanju govora mržnje, stigmatizacije, diskriminacije i retorike podjela i zastrašivanja, jačati medijsku pismenost kako bi osigurali djelotvoran odgovor na COVID-19 i oporavak od krize.

Izvori

Agencija za rad i zapošljavanje Bosne i Hercegovine (2019): *Plan o smjernicama politika tržišta rada i aktivnim mjerama zapošljavanja u Bosni i Hercegovini za 2019. godinu.*

Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2018): *Anketa o potrošnji domaćinstava u Bosni i Hercegovini 2015.*

Bertelsmann Foundation (2020): *BTI 2020: Executive Summary.*

Bosna i Hercegovina (2020): *Program ekonomskih reformi za 2020.-2022. godine.* (PER BiH 2020-2022).

BiH Communication Regulatory Agency (RAK) (2020): *Adequate information on COVID-19 situation in BiH.*

BiH PARCO (2020): *Action plan for prevention of corruption of BiH institutions during COVID-19 pandemic.*

Deloitte (2020): *COVID-19 – Overview of measures for the stabilization of economy in BiH.*

EBRD (2020): *Regional Economic Prospects - COVID-19: From Shock to Recovery*, May 2020 Update

European Commission (2020): *Identifying Europe's recovery needs.* Staff Working Document.

European Commission (2020): *Summer Economic Forecast.*

European Training Foundation (2019): *Policies for Human Capital Development, BiH: An ETF Torino Process Assessment.*

FBiH (2020): *Zakon o ublažavanju negativnih ekonomskih posljedica.* Službene novine FBiH, 7.5.2020.

Federalno ministarstvo razvoja, poduzetništva i obrta (2020): *Analiza utjecaja pandemije COVID-19 na privredni sektor u FBiH za period mart-maj 2020. godine.*, juli 2020.

FBiH Ministry of Health, *Information on COVID-19 epidemiological situation*, July 2020.

FIPA (2020): *Analiza privrednih i ekonomskih indikatora u vezi sa direktnim stranim investicijama u BiH u periodu pandemije virusa COVID-19.*

Foundation 787 (2020): *How does COVID-19 crisis affect Business and Entrepreneurs in BiH.*

ILO (2019): *Overview of the informal economy in BiH.*

ILO (2020): *COVID-19 and the World of Work*, Fifth Edition, Updated Estimates and Analysis. 30th of June.

ILO, UNESCO and The World Bank (2020): *Joint Survey on Technical and Vocational Education and Training (TVET) and Skills Development during the time of COVID-19.*

IMF (2020): *BiH Request for Purchase Under Rapid Financing Instrument*, April 2020.

Infokom no. 78, July 2020.

IOM (2020): *Rapid assessment of COVID-19 impact on BiH diaspora remittances, investments and movements*, July 2020

Jewell, Andrew (2020): [Razočarani smo odnosom vlasti prema našem novcu.](#) Nezavisne.

OECD (2019): *Results from PISA 2019*, Country Notes.

OECD (2020): *The COVID-19 crisis in BiH*, June 29th.

Program ekonomske stabilizacije i oporavka BiH 2020-2022. godina.

Program ekonomske stabilizacije i oporavka FBiH 2020. - 2021. godina.

Public Administration Reform Coordinators' Office, PARCO (2020): *Action plan for prevention of corruption of BiH Institutions during the COVID-19 pandemic.*

RCC (2020): *Balkan Barometer 2020: Public Opinion Survey.*

Tužilaštvo BiH (2020): *Prijedlog pritvora za osumnjičene u predmetu „Respiratori“*, 30.5.2020.

Udruženje poslodavaca FBiH (2020): *The Economic Impact Assessment of COVID-19 in the FBiH.*

Udruženje poslodavaca RS (2020): *Uticaj COVID-19 na poslovanje u RS.*

- UN Women (2020): Mapping the impact of COVID-19 on the socio-economic situation of women at local level.
- UN Women (2020): Occasional Budget Briefs No. 1 and 3, April and May.
- UNDP (2020): *Social Inclusion in BiH: 2020 National Human Development report* (in draft)
- UNDP (2020) RARE assessment, COVID-19 Assessment within partner LGs, MZs and CSOs
- UNDP accelerator lab (2020): The Economic Pulse of BiH – comparative analysis and key findings, April and June.
- UNESCO Venice Regional Office (2020): Socio-economic Impact Assessment of COVID-19 to Cultural and Creative Sectors in BiH.
- UNICEF BiH (2020a): *Rapid Needs Assessment - Education*, , March.
- UNICEF BiH (2020b): *COVID-19 i ponovno otvaranje škola*.
- UNICEF Multiple Indicator Cluster Survey (2011 – 2012) and USAID (2016): Monitoring and evaluation support activity (measure-BiH): brief assessment of basic education in BiH.
- WFD and IRI (2020): *Cost of Youth Emigration from BiH*. Western Balkans Democracy Initiative.
- WHO (2020): *BiH Gap Analysis and Recommendations*. 24th July
- Wolf, S. H., et. al. (2020): *Excess Deaths From COVID-19 and Other Causes*, March-April 2020. JAMA Network Research Letters.
- World Bank Group: Worldwide Governance Indicators, Voice and Accountability.
- World Bank Group (2019): *Country Reports BiH, Kosovo*, North Macedonia*.
- World Bank Group (2020), Report No: PAD3856 p. 15, April 2nd.
- World Bank Group (2020): *The Economic and Social Impact of COVID-19: Poverty and Household Welfare*. Western Balkans Regular Economic Report no. 17, Washington D.C: World Bank Group.
- World Bank Group (2020): *The Economic and Social Impact of COVID-19: Poverty and Household Welfare*. Western Balkans Regular Economic Report no. 17 Washington D.C: World Bank Group.
- World Bank Group (2020): *The Economic and Social Impact of COVID-19: Western Balkans Outlook, Spring 2020*, Western Balkans Regular Economic Report no. 17 Washington D.C: World Bank Group.
- World Bank Group (2020): *The Economic and Social Impact of COVID-19*. Western Balkans Regular Economic Report no. 17 Washington D.C: World Bank Group.
- World Bank Group (2020): *The Economic and Social Impact of COVID-19.: Air Pollution Challenges*. Western Balkans Regular Economic Report no. 17 Washington D.C: World Bank Group.
- World Bank Group (2020): *The Economic and Social Impact of COVID-19.: Country Notes*. Western Balkans Regular Economic Report no. 17 Washington D.C: World Bank Group.
- World Bank Group (2020): *The Economic and Social Impact of COVID-19.: Education*. Western Balkans Regular Economic Report no. 17 Washington D.C: World Bank Group.
- World Bank Group (2020): *The Economic and Social Impact of COVID-19.: Private Sector*. Western Balkans Regular Economic Report no. 17 Washington D.C: World Bank Group.
- World Bank Group (2020): *The Economic and Social Impact of COVID-19.: Social Protection Responses*. Western Balkans Regular Economic Report no. 17 Washington, D.C: World Bank Group.
- World Bank Group (2020): *BiH – Systematic Country Diagnostic Update*. Washington, D.C: World Bank Group.
- World Economic Forum (2019): Global Competitiveness Index 2019.
- World Economic Forum (2019): *Mind the 100 Year Gap*. Global Gender Gap Report 2020.
- Zajedničke socio-ekonomske reforme za period 2019.-2022. godina*.

Web izvori:

<http://bhas.gov.ba>

https://www.bti-project.org/content/en/reports/global-report/global_findings_2020_EN.pdf

<https://www.bsq.ox.ac.uk/research/research-projects/coronavirus-government-response-tracker>

<https://www.doingbusiness.org>

<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/web/main>

<https://info.worldbank.org/governance/wgi/>

<https://www.klix.ba/biznis/prihodi-od-indirektnih-poreza-u-bih-manji-za-9-6-posto-u-sedam-mjeseci-2020/200809053>

<https://koronavirusrpskoj.com>

<https://ourworldindata.org>

<http://parco.gov.ba/en/2020/06/30/akcioni-plan-za-prevenciju-korupcije-institucija-bih-za-vrijeme-trajanja-pandemije-covid-19/>

<https://www.rak.ba/en/news/1667>

<https://www.rcc.int/pubs/95/balkan-barometer-2020-public-opinion-survey>

<http://tuzilastvobih.gov.ba/?id=4496&jezik=b>

<https://www.worldometers.info>

<https://www.unicef.org/bih/priče/covid-19-i-ponovno-otvaranje-škola>

[http://www.zzzrs.net/index.php/nezaposleni/savjeti/novcana_naknada - pravo za vrijeme nezaposlenosti/](http://www.zzzrs.net/index.php/nezaposleni/savjeti/novcana_naknada_-_pravo_za_vrijeme_nezaposlenosti/)